

Amsterdam
Van Breestraat.

Van Mata Hari tot Pistolen Paul

DE VAN BREESTRAAT

in Amsterdam 1900 - 2000

Rudolf Dekker

DE VAN BREESTRĀAT

copyright R.M. Dekker

ISBN/EAN 978-90-820779-9-5

Uitgave Panchaud Amsterdam www.panchaud.nl

Vormgeving Karin Kuiper www.muskunst.nl

Rudolf Dekker

Van Mata Hari tot Pistolen Paul

DE VAN BREESTRAAAT

in Amsterdam 1900 - 2000

Panchaud
Amsterdam
2017

Inhoudsopgave

Planning en bouw	9
Straatgeluid	26
Ongelukken en criminaliteit	39
De eerste generatie	46
Veranderende populatie	54
Kamerbewoners en dienstbodes	62
Huisdieren	65
Winkels	67
Musici en componisten	75
Schrijvers en uitgevers	85
Verenigingsleven	96
Sport	103
Omgangsvormen	110
Verzuiling	115
Politiek	123
Oorlog en bezetting	129
Epiloog	145
Verantwoording	155
Literatuur	157
Illustraties	163

Inleiding

De Van Breestraat in Amsterdam heeft in de afgelopen jaren landelijke bekendheid gekregen. De straat haalde de top drie van duurste woonstraten van Nederland. Dat is zelfs bijzonder in de Concertgebouwbuurt, die bekend staat als, volgens *Vrij Nederland*, 'een reservaat van welstand', volgens *HP/De Tijd* 'een begeerd eiland van beter leven' en volgens *Quote*, 's lands bekendste rijken-enclave'. Van een typering van de straat, 'alleen maar nette mensen', maakte Robert Vuijsje in 2008 de titel van een succesvolle roman. Maar waar komt de reputatie van de Van Breestraat vandaan? Heeft de Van Breestraat een eigen geschiedenis? In elk geval heeft de straat zijn eigen legendes. Mata Hari heeft er korte tijd gewoond, op nummer 188. Op nummer 40 staat nog altijd het bureau van schrijver Frederik van Eeden, achtergelaten door diens zoon, omdat het te groot was om te verhuizen. Het kantoor op de hoek met de Jacob Obrechtstraat was een dekmantel voor spionnen uit de DDR. En zo hebben alle 195 huizen in de straat een eigen geschiedenis, die teruggaat tot de bouw rond 1900. Elk huis weerspiegelt de hele twintigste eeuw in verhalen over vorige bewoners en in achtergebleven boeken en voorwerpen. Zelf vond ik op de zolder van het bovenhuis op nummer 116 een Amsterdams adresboek uit 1925, dat een eerdere bewoner had achtergelaten. Het adresboek zelf onthulde wie dat moet zijn geweest: Engelbertus Bleesing, een makelaar in roerende goederen. Het was hier blijven liggen na zijn overlijden. Bladerend in dit adresboek, dat 1848 bladzijden telt, vroeg ik me af wie er verder in dit huis hadden gewoond en wie al die andere bewoners in de straat waren die erin vermeld staan.

Het huis Van Breestraat 116 is een dubbele woning in het midden van de straat. Dit type huis met een benedenwoning en een bovenwoning met elk een eigen ingang werd vanaf circa 1880 op grote schaal gebouwd

in Amsterdam. Er staan er 119 in de Van Breestraat, terwijl er 63 traditionele herenhuizen staan met één voordeur, naast twee bedrijfspanden (nu een hotel en een appartementengebouw) en een aantal winkelhuizen. Voor elk huis kan worden uitgezocht wie vanaf het bouwjaar eigenaren waren en wie er gewoond hebben in de door de gemeente bijgehouden administratie, waaronder woning- en persoonskaarten. De hele eeuw overziend woonden er in dit ene huis 70 mensen in het benedenhuis en 45 in het bovenhuis, in totaal 115 personen. Echtgenotes en kinderen van hoofdbewoners staan niet vermeld op de woonkaarten, dus het werkelijke aantal lag beduidend hoger. Vermoedelijk zijn ook niet alle kamerhuurders geregistreerd. In de 63 herenhuizen woonden niet altijd minder mensen dan in de dubbele woningen, want ook daar konden kamers verhuurd worden. Wanneer we een gemiddelde van honderd bewoners per huis aanhouden hebben in de hele twintigste eeuw meer dan 20.000 mensen voor langere of kortere tijd in de straat gewoond. Wie waren deze mensen en hoe leefden ze? Hoe zag de eerste generatie bewoners eruit, wat deden ze? Veranderde de samenstelling van de straatbevolking in de loop der jaren? Had de straat een eigen karakter? Was de straat representatief voor de Concertgebouwbuurt? Dat zijn een paar vragen die aan de orde komen in deze beknopte geschiedenis van een kleine straat met een lengte van maar 705 meter, waarbij de nadruk ligt op de eerste halve eeuw van haar bestaan.

Planning en bouw

De Concertgebouwbuurt was een van de eerste luxueuze stadswijken in Nederland met brede en ruime woningen, die minstens zes meter breed en gemiddeld dertien meter diep waren. De herenhuizen, met één voordeur en twee of meer verdiepingen hadden een klassieke indeling. De huizen met een beneden- en bovenwoning, elk met een eigen voordeur, waren een nieuw type bouw. Het bovenhuis had meestal een zolder, het benedenhuis had soms een souterrain. De benedenhuizen hadden een waranda, iets nieuws in die tijd, met uitzicht op de bijbehorende tuin. Het benedenhuis werd de bel-etage genoemd, de mooie etage. De huizen in deze buurt waren bedoeld voor de bemiddelde bovenlaag, maar omvang en luxe verschilden per straat. De huizen aan de bredere Willemsparkweg en de Johannes Verhulststraat waren groter en luxueuzer uitgevoerd, terwijl die in de smallere Valeriusstraat iets kleiner en eenvoudiger waren dan die in de Van Breestraat.

Alle huizen hadden een brievenbus in de deur, wat in 1900 nog niet vanzelf sprak. Voor de duidelijkheid stond er op de metalen klep: brieven. Woningen in de binnenstad hadden die voorziening meestal nog niet. Er waren ook naambordjes, een gebruik dat eveneens begon na de invoering van de postzegel in 1852. Op de postzegel zelf werd voor

alle duidelijkheid het woord 'postzegel' afgedrukt. Vanaf dat jaar hoefden brieven niet meer persoonlijk te worden afgeleverd door postbodes. Bij de deur was een koperen knop, die een binnen opgehangen koperen bel een fors geluid kon laten maken, die bij een paar huizen nog aanwezig is. Een recente toevoeging zijn de stickers, waarmee ongewenste reclamefolders worden geweerd. De straat telt nu 116 nee/nee stickers en iets minder nee/ja stickers, het filter dat advertentiebladen doorlaat. Een ander typisch Hollands fenomeen zijn de spionnetjes, de buitenspiegels waarmee men vanuit huis de straat kan overzien. Die waren vroeger alom aanwezig in volksbuurten, maar hebben hier van oudsher ontbroken. Wel hadden alle bovenhuizen een spreekbuis, waardoor met aanbellers kon worden gecommuniceerd. Boven was er een houten hoorn als mond- annex oorstuk, beneden een rond metalen rooster, dat bij veel huizen nog aanwezig is. Het was een luxe die bij bovenhuizen in eenvoudiger buur-

ten ontbrak. Hoezeer zo'n klein bouwkundig detail het standsverschil accentueerde, blijkt uit een passage in het dagboek dat Hanny Michaelis in 1941 bijhield. Zij zat op het Vossius Gymnasium en ging op bezoek bij een voormalig schoolgenoot: 'Het is alleen zo vervelend dat je bij het aanbellen eerst door een soort spreekbuis je naam moet zeggen. In 't begin verdomde ik het, maar omdat ze je anders ijskoud lieten staan, moest ik het wel doen. Ik vind het een walgelijke gewoonte, beledigend en parvenu-achtig.'

De huizen die rond 1900 in de Concertgebouwbuurt werden gebouwd hadden meer comfort dan de gemiddelde woning in Amsterdam. Er was stromend water (een kwart van de arbeidershuizen miste dat nog), ze waren aangesloten op het riool (dat was nog maar de helft van alle stadswoningen). De huizen waren aangesloten op het stedelijke gasnet, dat in de tweede helft van de negentiende eeuw was aangelegd. Elektriciteit volgde pas later. De gasleidingen waren buiten zicht in de muren verwerkt, met aansluitpunten voor gaslampen aan de plafonds en op de wanden. Elk huis had een WC, eveneens een luxe, en soms zelfs een badkamer. De huizen hadden standaard kamers-en-suite, met twee marmeren schouwen voor kolenkachels. De zijkamers hadden geen verwarming. In de dubbele boven- en benedenhuizen was de onderste verdieping bestemd als zitkamer, eetkamer of ruimte voor kantoor en beroep, op de bovenverdieping werd geslapen en op zolder of in het souterrain waren kamers voor inwonend dienstpersoneel. Toen in 1912 het herenhuis op nummer 68 te huur werd aangeboden, werd het geadverteerd als 'herenhuis met tuin, bevattende tien grote en kleine kamers, benevens bad- en dienstbodenkamers, voorzien van elektrische lichtaangleg, geschilderde plafonds en muren'. De huurprijs was 1200 gulden per jaar. Dat was een fors bedrag in een tijd waarin een dienstbode tien gulden per maand verdiende. Om een indruk te krijgen van het gangbare interieur:

toen in dezelfde tijd de hele inboedel van het benedenhuis op nummer 14 wegens vertrek naar het buitenland ter overname werd aangeboden werd deze omschreven als ‘salon-, huis- en slaapkamerameublementen, badkamer, salon-pianino merk Bluether, zeilen, pendustellen, gravuren, brandkast, schrijfbureau’, kortom, ‘teveel om op te noemen’.

De luxe van de bouw kon van huis tot huis verschillen. De meeste huizen in de straat waren in blokken van twee tot zes huizen gebouwd door kleine aannemers. Ornamenten, zoals gegoten stuc-decoraties, werden ingekocht bij de groothandel en dus duiken overal dezelfde vormen op in de plafonds. In de hal van het benedenhuis was marmer verwerkt, tochtdeuren konden met gezandstraald glas zijn uitgevoerd en bovenlichten hadden vaak glas-in-lood ramen. Het aanrecht in de keuken was meestal van marmer, de geglazuurde pot in de WC en het fonteintje in de gang waren voorzien van kleurrijke bloemmotieven. De gaslampjes aan de wanden van gangen en keukens waren van sierlijk koper. Ruim de helft van de huizen kreeg een hijsbalk, nuttig bij verhuizingen en de jaarlijkse aflevering van de wintervoorraad steenkool, die op zolder werd opgeslagen. Soms is de stalen balk voorzien van een speels motiefje of bekleed met hout om deze een oud-Hollands aanzien te geven. De vloerbedekking kon parket zijn of het veel goedkopere balatum, gemaakt van in bitumen en guttapercha gedrenkt lompenvilt. De muren werden behangen, vaak na te zijn betengeld. Om de paar jaar werd er opnieuw behangen, en de vele lagen werden een archeologisch fundgrube voor de geschiedenis van de interieurmode, van weelderige krulmotieven tot simpele abstracte vormen en van donkere naar lichte tinten. Journaliste Aukje Holtrop liet in een programma van de Amsterdamse televisiezender AT5 een wandschildering van een prieel met wingerd zien in de erker aan de tuinzijde van haar huis in het eerste deel van de straat. De schildering uit circa 1900 was te voorschijn gekomen na het afpellen van

vele lagen behang.

Bij twee huizen werd de bouw in steen gememoreerd. Op nummer 1 is te lezen: 'Eerste steen gelegd door A.G.W. van Renterghem, 25 april 1899'. Dat was Albert, de oudste zoon van de zenuwarts A.W. van Renterghem, die vijf maanden later zijn intrek nam in wat zijn nieuwe Inrichting voor Psycho-Therapie werd. In zijn autobiografie heeft de vader de ceremonie beschreven:

'Albert, die in de 4de klasse van de HBS zat en niet zijn volle aandacht aan de studie gaf, had kort te voren zich laten ontvallen dat hij wel dokter zou willen worden. Op grond van deze wens sprak ik met hem af dat hij de eerste steen zou mogen leggen van het nieuwe gebouw. Zuster Van Hamel heeft mij ter ere van die gelegenheid een schootsvel en een zilveren troffel met inschrift aangeboden. De 25sten april 's namiddags 4 ure waren voor deze plechtigheid heel de familie en tal van vrienden, mitsgaders belangstellende patiënten op 't terrein aanwezig. De bouwmeester met zijn staf en mijn persoon stonden midden in de kring nabij de plaats waar Albert de eerste steen zou leggen. De klok sloeg 4 uur. Herman Hesterman stond klaar met zijn kodak om een kiek te nemen van de plechtigheid. Maar de steenlegger liet zich wachten. Ik zat op hete kolen. Zou de jongen komen? Ten langen leste verschijnt hij met zijn leuke jongensgezicht, de handen in de broekzakken, zijn pet op zeven haren. Hij laat zich gedwee helpen en vraagt mij 'wat mot 'k nou doen?' 'Even wachten vent'. Dan klim ik op een expresselijk meegenomen stoel en spreek speciaal den bouwmeester enige waarderende woorden toe. Ab spreidt de specie en langzaam zakt de blauwe gedenksteen, die zijn naam en zijne verrichtingen vereeuwigen zal op den mortel.'

Daarna werd er thee gedronken en 'werd de phonograaf opgetuigd en

mijn toespraak tot de bouwheer op een plaat vastgelegd en gereproduceerd.' Zoon Albert werd geen dokter, maar jurist. Hij overleed in Utrecht in 1947.

De gevel van nummer 98 heeft eveneens een gedenksteen. Daarop is te lezen: 'De eerste steen gelegd door Theodorus Herman Vodde, oud 2 jaar, 17 januari 1900'. Het huis werd gebouwd door zijn vader H. Voddé - de naam werd op zijn Frans gespeld, maar de steenhouwer was het accent aigu vergeten. Voddé had een groentewinkel in de Willemsparkstraat. Het huis werd verhuurd, maar hij stalde wel zijn paard in de achtertuin. Toen de huurster van de bel-etage daarover klaagde, liet Voddé een tufstenen stal in de tuin bouwen. In het dak maakte hij gaten voor de perenbomen die er nog stonden, overblijfsels van een oude boomgaard. Latere bewoners hebben daarvan nog gedurende een eeuw de vruchten geplukt.

Het ruime souterrain van dit huis werd een bedrijfsruimte. Eerst begon Corrie de Vos er haar 'Coöperatieve Keukens', een cateringbedrijf voor wie 'zich wilde bevrijden van de etenkokerij', zoals het in haar advertenties luidde. Daarna kwam hier in 1915 de firma Auceps, 'kruierij en handel in brandstoffen', in 1920 gevolgd door de Geo Garage, waar motorfietsen werden verkocht. Daarna kwam er de 'modelvleeschhouwerij' van C. Kwantes, die in 1939 werd opgevolgd door A.K. Kraayeveld, die er zijn groentewinkel City Lights begon. Daarna kwamen er een bakker, een reclamebureau en een tandtechnisch bureau, terwijl er tegenwoordig een kapsalon is gevestigd. Weduwe Voddé woonde van 1914 tot 1923 verderop in de Van Breestraat, op nummer 150a. Haar zoon Theo, die de eerste steen had gelegd, overleed in Baarn in 1960.

De grond waarop de Van Breestraat werd gebouwd behoorde pas sinds 1896 bij Amsterdam na annexatie van de buurgemeente Nieuwer-Amstel. Het in 1888 voltooid Concertgebouw lag een paar honderd meter verderop te midden van weilanden, moestuinen en naast de grote vruchtboomkwekerij Pomona. De planning van de bebouwing verliep stroef door getouwtrek tussen Amsterdam en de kleine buurgemeente. Maar er was in elk geval van meet af aan duidelijk bepaald dat in dit gebied alleen huizen mochten komen met een zekere allure, bestemd voor de bemiddelde burgerij. Daaraan bestond behoefte, omdat de grachtengordel te krap was geworden voor de bevolking, die sinds de economische opleving van Amsterdam na 1850 fors gegroeid was. Tussen 1870 en 1900 was de omvang verdubbeld tot ruim 500.000 inwoners. Voor de gewone man waren er al buurten als de Pijp aangelegd, en nu moesten er ook nieuwe huizen voor de elite komen. Tijdgenoot Leo Simons schreef in *Amsterdam in stukken en brokken* uit 1891 voor wie deze huizen bestemd waren: de 'nieuwe rijken': 'Zij wonen in één der moderne weelde-buurten, in

een goed ingericht huis met regelmatige vierkante kamers, twee en-suite, aangenaam en behaaglijk, weelderig in hun overgordijnen van dik fluweel en draperieën in Oosterschen trant (kleurig doch gedempt), gezellig met hun hier en daar neergeplofte meubelen, die behaagziek, koket van kleur en grillig ouderwets in stijl zijn. De moderne Amsterdamsche *high-lifeur* heeft overdag zijn zaken, hij is enige uren op kantoor en bezoekt de beurs. Mijnheer heeft zijn commissies, hij bestuurt en beschermt, soms zelfs de kunst'. Leo Simons was een bekende journalist, die later de uitgeverij Wereldbibliotheek oprichtte en in 1900 zelf een door Berlage gebouwde villa bij het Vondelpark betrok.

J.F. Meinders, die als kind in de jaren 1890 in de pas gebouwde P.C. Hoofdstraat woonde, zag hoe de grond achter de Van Baerlestraat bouwrijp werd gemaakt. Eerder had hij er nog koeien zien grazen en had hij genoten van het vrije uitzicht op de kwekerij Pomona en de landelijke omgeving. Nu kwamen er met zand gevulde schuiten, 'waaruit de polderjongens in rood-baaien hemden de lading op de weilanden uitstortten'. Vaarten en sloten werden gedempt en de toekomstige straten kregen alvast een verhoogd profiel.

De grond waarop deze huizen werden gebouwd was gekocht door een paar ontwikkelingsmaatschappijen, waaronder Pomona, vernoemd naar de kwekerij, Weltevreden, Buitenzorg en de Maatschappij tot Exploitatie van Terreinen aan den Van Breestraat te Amsterdam, die in 1900 in het *Algemeen Handelsblad* een advertentie plaatste om het beoogde kapitaal van 100.000 gulden bijeen te brengen. Ook enkele particulieren hadden bouwgrond gekocht. De maatschappij Pomona bouwde de reeks van lage huizen in het eerste deel van de Van Breestraat, de nummers 30 tot 66. Het werk werd uitgevoerd door de architecten en aannemers E. van der Eijk en J.A. de Waal, die zich in 1899 had gevestigd in een reeds gebouwd huis aan de overkant van de straat op nummer 79.

De huizen die deze firma bouwde werden, zo bleek later, onvoldoende onderheid, zodat na een eeuw funderingsherstel noodzakelijk werd. J.A. de Waal woonde nog een jaartje op nummer 176, maar vertrok daarna uit de straat.

Veel andere huizen werden neergezet door kleinere ondernemers. Zo werden de nummers 112 tot en met 120 in 1901 gebouwd door de timmerman Frederik Hendrik Koekoek, die ze een paar jaar later verkocht. Het kwam ook voor dat opdrachtgevers zelf in een door hen gebouwd pand gingen wonen. Loodgieter Thijs Visser bouwde met een aantal vrienden zijn eigen huis op nummer 96. Toen het huis honderd jaar later werd verbouwd, kwam aan het licht dat de buizen en leidingen aan elkaar geknoopte restanten van zijn officiële opdrachten waren geweest. De gemeentelijke dienst Bouw- en Woning-Toezicht controleerde of de bouw volgens de normen geschiedde. In 1900 werd bijvoorbeeld geconstateerd dat het huis op nummer 100 niet op de drinkwaterleiding was aangesloten. Dat moest alsnog gebeuren. Ook de huisnummering gaf problemen. De huizen waarvoor de nummers vijf tot zeventien gereserveerd waren, werden nooit gebouwd. Bij de hoek met de Banstraat was er een nummer te weinig, daar kregen de hoekhuizen de nummers 107 en 107A. En een winkelpand werd omgenummerd van Jacob Obrechtstraat 19 naar Van Breestraat 69. Het huisnummer 105a is ingevoegd voor een nieuwe toegang tot het hoekpand Cornelis Schuytstraat 15.

De Van Breestraat voldeed aan het door de gemeente gewenste profiel van huizen voor de hogere middenklasse en de elite. De straat kreeg een brede middenstrook, bedoeld om het verkeer te reguleren, want rechts rijden werd pas in 1902 bij wet verplicht. Aan beide zijden werden acacia's (robinia pseudo-acacia) geplant. De bomen werden zeer gewaardeerd en toen er in de jaren 1920 sprake van was ze te rooien, protesteerden de bewoners met succes bij de gemeente. Nadat ze in de

hongerwinter in 1944 omgezaagd waren, werden er opnieuw acacia's aangeplant.

De stijl van de gevels volgde de heersende mode en ze hadden ook twintig jaar eerder gebouwd kunnen zijn. De bouwstijl was typerend voor de tijd van de in 1898 overleden koning Willem III. De gevels in de Van Breestraat waren wel iets soberder dan de uitbundige oud-Hollandse stijl die eerder was toegepast in onder meer de Willemsparkweg en de Van Eeghenlaan. De straat biedt een gevarieerde aanblik met verschillende soorten baksteen, geglazuurde stenen randen, natuursteen, hardstenen buitentrappen, balkonnetjes met sierlijke ijzeren balustrades en af en toe een ornament, zoals leeuwtjes met een wapenbord (123 en 135). Er werd rond 1900 ook al gebouwd in de veel modernere stijl die was geïntroduceerd door de architect H.P. Berlage met zijn Beurs, die bij de Dam in dezelfde jaren als de Van Breestraat werd gebouwd. De nieuwe stijl ontwikkelde zich niet veel later tot de Amsterdamse School, waarin jugendstil-invloeden waren opgenomen. Deze stilistische ontwikkelingen leidden ertoe dat de huizen in de Van Breestraat al snel een ouderwetse aanblik boden.

Dat blijkt al in 1905 uit een bijdrage in het *Jaarboekje voor Parken Vondelkwartier*, een gids voor de buurt, waarvan uitgever I. Bremer 6.000 exemplaren verspreidde, gratis, want het werd gefinancierd door de adverteerders. Op de omslag was een tekening van Van Breestraatbewoner Louis Landré met enkele hoogtepunten: het Rijksmuseum, het Concertgebouw, het Paviljoen in het Vondelpark en een rijtuig van lijn 2, die de nieuwe wijk met de stad verbond. In een verslag van een wandeling worden kritische opmerkingen gemaakt over de stijl van de huizen, die nog maar een paar jaar eerder gebouwd waren. De anonieme schrijver constateert dat architecten zijn gaan teruggrijpen op de oud-Hollandse stijl van de grachtenhuizen: 'Hals over kop wierpen onze

bouwmeesters zich op de 17e en 18e eeuw ten einde Jong-Amsterdam in Oud-Hollandsch gewaad, maar fonkelnieuw van snit, te steken'. Veel waardering heeft hij niet voor deze 'ouderwetsche nieuwe adem' en de huizen noemt hij 'meerendeels heel gewoontjes'. Vooral de Johannes Verhulststraat vindt hij 'tamelijk langdradig en eentonig'.

De journalist J.F. Ankersmit trok twintig jaar later van leer in een artikel in *De Socialistische Gids*. Niet alleen de Pijp en de Staatsliedenbuurt waren in zijn ogen 'niet veel beter dan krotbouw', ook 'de vrij kostbare bouw voor meergegoeden achter het Concertgebouw, tot nog voor een tiental jaren geleden tot stand gebracht en voortgezet, schreit ten hemel'. Maar ja, schrijft hij, wie luistert er naar het advies om 'zulke mislukte straten als de Valeriusstraat maar eens af te breken'. Ankersmit was daar voorstander van, want de meergegoeden zouden dan elders in beter aangelegde wijken gaan wonen, 'terwijl de Joh. Verhulststraat, Van Breestraat en dergelijke monsters dan op den duur door arbeiders bezet worden'.

Van binnen waren de huizen in de Van Breestraat net zo ouderwets als van buiten, waarbij vooral de suites met schuifdeuren door moderne architecten werden verafschuwd. De gedateerdheid van de interieurs werd eens te meer zichtbaar, toen een paar jaar na de bouw een nieuwe energievoorziening in de huizen werd aangelegd: elektriciteit. De bedrading werd aangelegd in ijzeren buizen, die in het zicht tegen de muren werden geschroefd. De ouderwetse trekbel kon nu wel worden vervangen door een elektrische bel. Tegen de muren kwamen ook draden van de telefoons, die in steeds meer huizen werden aangesloten. In 1900 waren er in de straat al 31 telefoons, relatief veel in een tijd dat elke nieuwe aansluiting in de krant werd aangekondigd. De telefoon- en elektriciteitskabels werden eerst in het midden van de straat aan hoge masten gehangen, maar verdwenen al snel onder de grond. Daarvoor

SWIFT Rijwielen

Het Rijwiel voor hen die iets goeds en fijns wenschen.

Hoofdagent: A. BERVELING,

HOBBEA STRAAT 2B,

TELEFOON 2595.

over het Postkantoor.

JAARBOEKJE 1906

voor PARK- en VONDELKWARTIER.

2e JAARGANG.

WIELRIJSCHOOL „SIMPLEX“, Overtoom 41-43.

Aangeboden door:

W. VAN DRIELST,

Ferdinand Bolstraat 5.

moest de straat worden opgebroken. Hierover stond op 29 mei 1903 de volgende brief in het *Algemeen Handelsblad*:

‘De vorige week is de gehele Van Breestraat opgebroken voor de gemeentetelefoon, in ‘t begin dezer week is de straat weer behoorlijk dicht gemaakt, waarmee men gisteren geheel gereed was, maar vandaag werd de straat weer geheel opengelegd voor de gemeente-electra. Ik vraag u: is dat onderling overleg van gemeente-ambtenaren? Kost dat niet een schat van tijd en geld! Wil men ‘t uit een oogpunt van werkverschaffing beschouwen, dan heb ik er vrede mee, maar waar de gemeente-financiën in zo’n benarde toestand verkeren, vind ik zulks onverantwoordelijk. Hoogachtend, T.P.’

De straat werd later meermaals opgebroken. De middenstrook verdween bij de herprofilering in 1951 en de klinkers maakten plaats voor asfalt. Ook het riool onder de straat werd meer dan eens vernieuwd, onder andere om de huizen die nog loosden op een oud riool achter de huizen erop aan te sluiten. De gang tussen de tuinen heet nog steeds riool- of brandgang.

Het straatmeubilair veranderde eveneens. Dat woord was enkele decennia eerder bedacht als nieuwe term voor de vele publieke voorzieningen, die in de stad werden geïntroduceerd. In de Van Breestraat werden al snel de staande gaslantaarns vervangen door elektrische lantaarnpalen. Net als eerder bij het gaslicht waren het de betere wijken die als eerste op de nieuwe lichtbron werden aangesloten. De lantaarnpalen werden later vervangen door aan kabels tussen de huizen ophangen lampen. Er stond een rode, gietijzeren brievenbus tegen de gevel van nummer 69 en er was een brandschel tegenover nummer 2. Dat was een vierkante rode zuil met een glazen ruitje dat moest worden gebroken om direct contact te maken met de brandweer. Beide voorzieningen zijn inmiddels verdwenen. Ook stonden er op de hoeken ronde, metalen prullenbakken met het stadswapen erop. Voor een blauwe brievenbus van de gemeentegiro moest men in de Obrechtstraat zijn. Iets verder weg werd in 1931 de eerste telefooncel in Nederland geplaatst, op het Valeriusplein. Veel later kwamen er parkeerbetaalpalen. De komst van dat stukje straatmeubilair was een gevolg van de grootste verandering van het aanzicht van de straat: de komst van de auto. Daar was bij de aanleg niet op gerekend en er waren maar drie huizen met een eigen garage.

Aan de gevels werd in de loop van de twintigste eeuw weinig veranderd. Alleen was het huizenblok 71 tot 75 oorspronkelijk met de ingang aan de tuinkant gebouwd, pas later kregen ze een voordeur aan de straat. Sommige woonhuizen werden voorzien van een winkelpui met

etalage, zoals op nummer 100, waar drogisterij Fransen in 1906 de gevel liet verbouwen, op nummer 20, waar zich al in 1900 banketbakkerij Zwiersen had gevestigd en op nummer 26, waar na de oorlog kapsalon Maison Van Bree opende. De winkels hadden buiten vaak reclameborden aan de muur. Een hoekhuis had tot voor kort een enorme geschilderde gevelreclame voor een 'wasch- en strijkinrichting' (Cornelis Schuytstraat 18). Drogisterij Fransen had aanvankelijk een ouderwets uithangbord. Verder hadden veel huizen een bordje van steen, marmer of emaille dat het bedrijf of beroep van de bewoners vermeldde, zoals het driehoekige bordje van de heilgymnastiekpraktijk van G. v.d. Bijl op nummer 90, van de lerares Oude Talen mevrouw Ruhe op nummer 125 of dat van gas- en waterfitter Keller op nummer 118. Die zijn allemaal verdwenen. Een paar huizen hadden op de deurpost een klein emaille bordje met een alziend oog erop, om kenbaar te maken dat ze in de gaten werden gehouden door

de Vereenigde Nachtveiligheidsdiensten N.V. Ao. 1902. Met de opkomst van de fiets verschenen er bordjes bij de ramen op straatniveau met allerlei varianten op de tekst 'gelieve geen fietsen te plaatsen'.

De gevels van de huizen ondergingen alleen kleine veranderingen. Bij een aantal huizen kwamen er nieuwe deuren in moderne, detonerende stijlen. Bij enkele geveltoppen zijn in de loop der jaren sier-elementen afgevallen of uit voorzorg weggehaald, maar dat is alleen te zien voor de oplettende kijker. Er kwamen sinds de jaren 1990 veel geveltuintjes. Die zijn niet helemaal nieuw. In 1920 won Jan de Flines, Van Breestraat 61, een bronzen medaille in een wedstrijd in het versieren van gevels, balkons en ramen met groen en bloemen, uitgeschreven door de Vereniging ter Bevordering van Amsterdamsche Belangen in het Algemeen en van het Vreemdelingenverkeer in 't bijzonder, 't Koggeschip.

Buiten het zicht is er meer veranderd. Op de daken groeide in de jaren 1960 een woud van televisieantennes, dat weer verdween toen dertig jaar later de kabeltelevisie werd ingevoerd. Daarna verrezen er daktuinen met bijbehorende uitbouwsels. De achtertuinen veranderden eveneens van karakter. De bomen die daar rond 1900 waren geplant of al stonden, waren na verloop van tijd zo hoog geworden dat ze boven de huizen uitstaken. 's Zomers waren de tuinen ooit een zee van groen, maar die heeft bij veel huizen plaatsgemaakt voor betegeling en kunstgras. Met de bomen verdwenen ook de vogels en in plaats van een meerstemmig vogelkoor zingt er nu alleen nog een eenzame merel zijn solozang.

Straatgeluiden

Het uiterlijk van de Van Breestraat is in de loop van ruim honderd jaar nauwelijks veranderd, maar het geluid van de straat des te meer. Vroeger klonk de straat anders. Om een indruk te krijgen van de straatgeluiden rond 1900 kan worden afgegaan op afbeeldingen uit die tijd. De eerste foto's en schetsen van de straat werden gemaakt door de Amsterdamse schilder George Hendrik Breitner. Hij was beroemd door zijn stadsgezichten, onder meer van de Dam bij avond. Breitner was gefascineerd door bouwputten in de nieuwe stadsuitbreidingen. Hij trok er vaak op uit om schetsen en foto's te maken. In december 1899 wandelde Breitner naar de in aanbouw zijnde Van Breestraat. Hij maakte er foto's en een schets van de achterkant van het hoekhuis op nummer 19 met zicht op een stuk van de oude polder. Hij stond waarschijnlijk naast de pas gebouwde Inrichting voor Psycho-Therapie op nummer 1. Ook te zien is de heistelling voor de in aanbouw zijnde huizen op de nummers 14 tot 18.

W. B. u. n. t. l. e. g. h. l. i. d. e.
K. u. n. d. l. e. s. u. n. t. h. e. r. e.

Zulke heistellingen domineerden toen overdag het geluid van de straat.

In 1900 was heien meestal nog mensenwerk, want een stoomheimachine werd alleen ingezet bij grote bouwprojecten, zoals het Concertgebouw. Bij het heien werd het heiblok opgehesen door een paar mannen, die tegelijk de touwen loslieten en het blok lieten vallen. Het tempo werd bepaald door de voorman en er werden liedjes gezongen om het ritme vast te houden. Zo klonk er al vanaf het begin muziek in de straat, al zal die niet door de eerste bewoners gewaardeerd zijn. Heiliedjes hadden schunnige teksten, die pas honderd jaar later werden vastgelegd.

Toen het laatste huis in de straat voltooid was, keerde de rust terug. Hoe stil de straat daarna was, is goed te zien op prentbriefkaarten met straatgezichten uit de eerste decennia van de vorige eeuw. Verkeer is er bijna niet. Een heer op een fiets, een wandelaar, een paard en wa-

gen, straatvegers met bezems en een paar dienstbodes, die matjes staan te kloppen. De laatsten zullen het meeste lawaai hebben veroorzaakt. Op één kaart is de straat zelfs volledig uitgestorven.

Relatief druk zal het zijn geweest bij stalhouderij A.C. Van Os, in 1914 overgenomen door G. de Ridder & Zoon. Toen Van Os zich in 1899 vestigde bij de hoek met de Alexander Boersstraat, adverteerde hij in het *Nieuws van den Dag* dat hij rijtuigen verhuurde 'tegen stalhouderstarief'. De rijtuigen waren 'ten allen tijde 's nachts disponibel en de stalhouderij was telefonisch bereikbaar. Het geluid van paardenhoeven werd sindsdien geleidelijk verdrongen door dat van automotoren. In 1900 waren er in Amsterdam 74 stalhouders en acht autoverkopers. In 1920 waren er 38 stalhouders en 70 autoverkopers. In 1940 waren er nog maar negen stalhouders, maar wel 700 garages en autoverkopers in de stad gevestigd.

Op stille avonden was het geknars van de paardentram en later de elektrische tram te horen, wanneer deze door de Willemsparkweg reed naar de tramremise bij de Emmastraat. Dat gebouw werd later een garage voor gemeentelijke vuilniswagens en daarna een politiebureau. Af en toe was de stoomfluit van een vertrekkend schip in de haven bij het IJ te horen. Vanaf 1911 voegde zich bij dit geluidspanorama het gebeier van de in dat jaar voltooide kerk in de Jacob Obrechtstraat, die nog altijd elk uur en half-uur, dag en nacht, de tijd slaat en op zondagen voor de mis een sonore galm over de hele buurt laat klinken.

Stilte moet in de eerste decennia na 1900 overheerst hebben. De straat op de prentbriefkaarten roept associaties op met de titels van de romans van Frans Coenen, zoals *Verveling* uit 1892 en *Zondagsrust* uit 1902. Vermoedelijk stonden die in de kast op nummer 19, waar de weduwe van zijn oom, pianist Henry Coenen woonde. Het wekt geen verbazing dat in de straat diverse rusthuizen werden gevestigd, terwijl ook de psycho-therapie die in de inrichting van Van Renterghem werd toegepast bestond uit rustkuren. Zijn patiënten huurden rustige kamers in de buurt van de kliniek.

De rust werd regelmatig doorbroken door de muziekklinken van straatzangers uit de Jordaan, die tot in de jaren 1950 door de straat liepen. De Volendammers waren een in klederdracht gehuld ensemble, dat een klokkenspel op een wagentje meevoerde. Draaiorgels deden de straat bij uitzondering aan, maar een accordeonist kwam jarenlang elke week langs. Vanaf de bovenhuizen werd dan als beloning een paar centen in een krantenpapiertje naar beneden gegooid. Een bijzonder muzikaal evenement vond in 1928 plaats voor de deur van Hendrik Versteeg, die op nummer 184 woonde. Bij zijn benoeming tot hoofdcommissaris werd hem een aubade gebracht door de Amsterdamse Politiekapel. Het hardste geluid dat ooit in de straat heeft geklonken was de piano die bij een

verhuizing midden jaren 1950 ter hoogte van nummer 59 met een atonale klap uit de touwen viel.

De komst van de vuilniswagen werd tot in de jaren 1950 eens per week aangekondigd door een voorop lopende man die een grote houten ratel rondzwaaide. Er kwam ook regelmatig een voddenman langs met de uitnodigende maar nauwelijks verstaanbare uitroep 'vodden, lompen en oude metalen'. Er kwamen tot ver na de jaren 1950 venters door de straat met Berliner bollen, een door een paard voortgetrokken wafelkraam en 's zomers een bellende ijscoman. Eens in de zoveel maanden kwam er een gemechaniseerde tapijtenklopper langsrijden, een apparaat dat op een aanhanger achter een auto was gemonteerd. Een ouderwetse scharensliep kwam eveneens langs de deur. Veel neringdoenden hadden bakfietsen. Die van de bakker was kunstig opgebouwd, het brood was opgeborgen onder een glimmende houten klep. De melkboer vervoerde rauwe melk

in aan de kar hangende lamellen, waaruit met maatbekers werd getapt. Groenteman Arie Kraayeveld reed deze jaren nog iedere ochtend in alle

vroegte met zijn bakfiets naar de Centrale Markthallen in Amsterdam-West om zijn voorraden aan te vullen. Buurjongen Pim Visser fietste soms met hem mee: 'Onderweg kwam Kraayeveld collega's tegen die met hun spullen al terugkwamen. Hij riep dan telkens 'huie-oz' of zoiets tegen hen. En de anderen schreeuwden ook iets onverstaanbaars terug.' Na enige weken kwam Pim erachter dat Kraayeveld 'luizebos' riep.

Ondanks de vooroorlogse rust waren er toch bewoners die zich aan geluiden ergerden. Ingenieur G.L. van Gink, die op nummer 110 woonde, stoorde zich aan aanbellende postbodes. In *De Telegraaf* werd in 1929 uitgebreid gerapporteerd over zijn uitvinding: een 'automaat tegen nodeloos aanbellen'. Van Gink had een elektrische deurbel ontworpen die alleen werkte na het inwerpen van een munt. Hij had voor zijn uitvinding de medewerking van de PTT, het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie, verkregen. De Rijks Munt te Utrecht had penningen geslagen van geel koper met het opschrift 'Ned. Posterijen'. Die moesten worden gebruikt 'om aan te bellen bij de bestelling van poststukken waar de automaten zulks noodzakelijk maken'. De postbodes in een aantal grote steden, waaronder Amsterdam, kregen deze penningen mee op hun ronde. Van deze uitvinding is later niets meer vernomen. De gewoonte van de postbodes om bij elk huis aan te bellen bleef tot in de jaren 1960 bestaan.

In 1936 schreef D. de Vries, die in het bovenhuis van nummer 110 woonde, een ingezonden brief aan het dagblad *De Tijd*, waarin hij protesteerde tegen het overbruggen van het Vondelpark in het verlengde van de Van Baerlestraat. Hij waarschuwde dat het park zou worden bedorven door het 'grote stadsverkeer met claxons, stof en verstoring van alle rust'. Zijn brief mocht niet helpen, het viaduct, de Vondelbrug, is er gekomen. Maar hij kreeg wel gelijk. De automobiel ging hoe langer hoe meer de atmosfeer in de buurt bepalen. Zijn onderbuurman G.L. van Gink, had daartoe 37 jaar eerder een eerste aanzet gegeven.

Eén van de allereerste automobielen die in Nederland rond reed, was in 1899 gebouwd door ingenieur Van Gink, die een jaar later in de straat was gaan wonen, eerst op nummer 136 en daarna op nummer 110. Zijn fabriek De Hinde maakte vanaf 1888 fietsen en motorfietsen met on-

derdelen van Dion-Bouton. In 1899 presenteerde deze Franse motorfabrikant zijn eerste auto met benzinemotor en daarvan had Van Gink een eigen variant in elkaar geknutseld. Het bleef bij die ene auto, die naar verluidt voor 2000 gulden werd verkocht. Ook in de Van Breestraat was in 1904 het redactieadres van *De Kampioen* te vinden, het weekblad van de Algemeene Nederlandsche Wielrijders-Bond, ten huize van de hoofdredacteur Henri Meyer (85). De ANWB richtte zich toen al op autobezitters. Een paar jaar later werd Meyer in het tijdschrift *Eigen Haard* een 'motortechnicus bij uitstek' genoemd.

Voorlopig bleef de fietsbel toch het voornaamste verkeersgeluid in de straat. Er waren verschillende fietsenstallingen in de straat, zoals overal in de Concertgebouwbuurt. In de fietsenstalling van Bergreijer (72) hing tot ver in de jaren 1960 een fraaie reclameplaat van De Hinde uit 1898 met een fietsende dame. Een andere straatbewoner had een oplossing gevonden voor het probleem hoe het fietsplaatje, het in 1933 ingevoerde bewijs dat de rijwielbelasting was betaald, veilig bevestigd kon worden. *Het Volk* kondigde aan dat de uitvinding van W.Chr. Kahle, Van Breestraat 97, was goedgekeurd door de Octrooiraad: 'een metalen houder die om de stuurstang wordt bevestigd'.

De opmars van het gemotoriseerde verkeer was echter onstuitbaar, ook in de stille Van Breestraat. In 1920 vestigde zich op nummer 98 de N.V. Motor-, Auto- en Rijwielhandel Geo v/h Oosterhuis en A. van Gelder jr. Nadat het verplichte rijexamen in 1927 was ingevoerd gingen steeds meer mensen zich bekwamen in het besturen van een automobiel. In 1936 adverteerde een in de Van Breestraat op nummer 75 gevestigde rijsschool in *De Telegraaf* met '10 autorijlessen f. 6,50 plus examen'. In de Concertgebouwbuurt waren de bemiddelde Amsterdammers te vinden die zich al vroeg een automobiel konden permitteren. Na 1950 nam het autobezit in de stad explosief toe. Reden er in dat jaar 16.000 auto's rond

in de stad, een halve eeuw later was dat aantal veertien keer zo groot.

Een auto was rond 1950 nog altijd een bijzonderheid in de Van Breestraat. Eind 1946 kocht Max Sedelaar (40) een Morris, waarmee hij zich met zijn dochter Corinne liet fotograferen. Sommige automobielen uit die tijd leven nog altijd voort in het collectieve geheugen van de bewoners, zoals de Buick van Bernhard Löwenstein (85), de Dodge van accountant Th.C. Gruter (131) en de Porsche van Paul Wilking (118). Aan de andere kant van het spectrum was er de Messerschmitt KR-200, de gemotoriseerde driewieler van de zoon van loodgieter Keller (118). Vanaf circa 1970 werd het steeds lastiger om een parkeerplek te vinden, vaak moesten er eerst heel wat blokjes worden omgereden. Toen had zich bij het geluidspalet ook een ander motorisch geluid gevoegd. Terwijl er eerder hooguit incidenteel een dof-brommend propellervliegtuig overvloog, gieren sindsdien regelmatig straalvliegtuigen laag over de huizen richting Schiphol.

Radio's en elektrisch versterkte grammofoons deden in de jaren 1920 hun intrede. Oude mechanische muziekinstrumenten, zoals de 'autopiano', werden vervolgens weggedaan. In een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* in 1924 werd daarom een 'Pianola (Hupfeld) met 80 rollen' aangeboden, tegen ieder aannemelijk bod, ingewacht op Van Breestraat 26. Elders werd in 1931 een 'kunstspelpiano met 40 rollen' aangeboden, af te halen bij Van Breestraat 53. Onder de eerste bewoners van de straat, op nummer 113, bevond zich Maurits Stibbe, die later een platenzaak in Amsterdam opende en vertegenwoordiger werd van het bekende platenmerk Odeon. In 1905 had violist Carl Flesch (116), in Amsterdam zijn eerste grammofoonplaat voor dat merk opgenomen. In zijn memoires vertelt Flesch hoe die opname tot stand kwam. Hij speelde op een Stroh-viool. Charles Stroh had in 1901 een viool uitgevonden, gemaakt van aluminium waaraan een toeter was verbonden die het geluid

versterkte. Dat werd gezien als de beste manier om vioolmuziek op te nemen.

In 1928 vestigde zich op nummer 72 de firma Bergreijer, die behalve rijwielen ook radio's en grammofoons verkocht en zich presenteerde als radio-technisch bureau. De zaak bleef nog ruim een halve eeuw bestaan, de laatste decennia als fietsenstalling. Het wattage van de radio's en versterkers nam toe en er waren rond 1960 televisies bijgekomen. Een van de eerste werd gekocht door de familie Rosielle (102), waar behalve de eigen drieling ook veel andere kinderen uit de straat mochten kijken. Hier en daar gingen popgroepen repeteren, zoals een Indo-bandje in het eerste blok en een rock-'n-roll groep in het tweede. Later waren in de zomer verwaaide klanken van podia in het Vondelpark of manifestaties op het Museumplein te horen.

Sommige bewoners werd het te veel, zoals de Zuid-Afrikaanse dichteres Elisabeth Eybers, die in 1968 op nummer 44 was komen wonen. Haar buurjongen vereeuwigde ze als Klaas Hannes met de woorden ‘Was ons martel met rumoer, had motors por en rem, laat brul of gier, tot onoortroffe desibels opvoer’. In 1979 vertrok ze in de hoop op de Stadionkade meer rust te vinden: ‘Na die loswring van rame en deurposte vlug, ek uit burerumoer, onherroeplik bevrij’.

Het geluid van de straat veranderde voortdurend. Er zijn geluiden bijgekomen en verdwenen, zoals dat van paardenhoeven. Het laatste trekpaard was dat van de schillenboer die tot ongeveer 1960 langs de deur kwam. Nu zijn er alleen agenten van de bereden politie, die af en toe te paard een ommetje maken. Pianola's en kunstspelpiano's zijn niet meer te horen. Net als spelende kinderen, die, zoals overal in de stad, spoorloos verdwenen zijn. Tot in de jaren 1960 mochten kinderen vanaf hun zesde

jaar overal buitenspelen, mits ze thuis kwamen als het donker werd. Ook was er toen nog de jaarlijkse cyclus van kinderspelen met knikkeren, tolleren en touwtje springen, met bijbehorende liedjes. Er kon nog met een karretje gemaakt van het onderstel van een oude kinderwagen door de straat worden geracet. Er werd zelfs wel eens dwars over de straat een net gespannen om volleybal te spelen. En er werd veel kattenkwaad uitgehaald. Joost Guntenaar haalde wel eens een bot bij de slager, bond het aan een touwtje en ging ermee door de straat, waar honden luid blaffend achteraan liepen, om dat naar binnen te gooien bij melkhandel Nan in de Cornelis Schuytstraat.

Een lawaaierige traditie was luilak. Op de zaterdag voor Pinksteren stonden kinderen om een uur of zes op om de hele buurt wakker te maken door op potten en pannen te slaan. Na gedane arbeid konden ze bij bakkerij Pool in de Johannes Verhulststraat luilakbroodjes kopen voor vijf cent. Hiervoor kwam rond 2000 op 11 november een nieuwe traditie in de plaats, Sint Maarten. Dan worden er 's avonds door kleine kinderen langs de deur liedjes gezongen en snoep opgehaald. Een bekende straatbewoner, oud-burgemeester Ed van Thijn, werd in 2004 hierover geïnterviewd en hij vertelde: 'In mijn straat leeft het enorm'. Zo is er weer een nieuw geluid in de straat te horen.

Ongelukken en criminaliteit

Af en toe werd de straat opgeschrikt door een ongeluk, maar grote rampen hebben zich nooit voorgedaan. In de eerste decennia haalden een paar ongelukken de krant. In 1901 werd bericht: 'In de Van Breestraat sloeg hedenochtend een paard voor een tentwagen gespannen op hol. De

voerman sloeg door den schok uit het voertuig en werd overreden, met het treurig gevolg dat hij hoogst ernstig gewond naar het gasthuis vervoerd moest worden.’ En in 1909: ‘In de Van Breestraat viel gisteren een lantaarnpoetsers van een ladder, waardoor hij een hoofdwond bekwam. De man is na voorlopig in een apotheek verbonden te zijn per rijwielbrancard naar een der gasthuizen vervoerd’. Grote branden vonden nooit plaats, maar in de eerste decennia haalden wel alle schoorsteenbrandjes de krant. Het ernstigste geval leidde in 1936 tot dit bericht in *De Tribune*: ‘De brandweer is uitgerukt naar de Van Breestraat 33 waar op een der verdiepingen een gummislang van een gaskomfoor losgeraakt was. Bij een poging om de kraan dicht te draaien kreeg de 29-jarige bewoonster lichte brandwonden aan de handen. Zij is door de brandweer verbonden’. Midden jaren zestig brandde een verdieping van het huis op nummer 116 uit, twintig kinderen die een verjaardagfeestje vierden konden op tijd het pand verlaten en de brandweer voorkwam verdere schade.

De huizen in de Van Breestraat waren nog nauwelijks voltooid of de misdaad wist ze te vinden. In 1901 rapporteerde het *Nieuws van den Dag* dat op nummer 3 de ‘aanwezige kasten en bergplaatsen op de gebruikelijke manier overhoop gehaald en nagesnuffeld waren’. Een jaar later sloegen misdadigers opnieuw hun slag: ‘uit een trapportaal van een perceel in de Van Breestraat werd een pas gekocht photographietoestel gestolen’ meldde het *Algemeen Handelsblad*. In 1908 wijdde *De Tijd* een uitvoerig artikel aan een inbraak:

‘In de nacht van dinsdag op woensdag zijn door middel van opensluiting uit het perceel Van Breestraat 104 ontvreemd twee albums met postzegels, een nikkelen koffiepote, twee flessen drank en de veren van een dameshoed. Te kwart voor één kwam de heer G. Poolman, arts, in zijn

woning met zijn gezin en begaf zich ter ruste. Daarna is aan de straatzijde het slot opengebroken, de dief of dieven hebben zich toegang tot de benedenverdieping weten te verschaffen, terwijl op de bovenverdieping het gezin in diepe rust was en zonder dat iemand iets bemerkte, hebben zij hun slag geslagen. Van bijzonder boos opzet getuigt de omstandigheid dat in de keuken drie gaskranen wijd open gezet zijn met de klaarblijkelijke bedoeling om de bewoners te bedwelmen.’

In 1916 was drogisterij Fransen het doelwit. Er waren ‘enige tabletten chocolade, enige flessen odeur, enige portemonnaies, enkele tramboekjes, en een paar scheermessen gestolen’. De dieven hadden zich toegang verschaft ‘door overklimming aan de achterzijde’.

Tegen deze golf van misdaad moest hard worden opgetreden. En dat gebeurde ook, zoals blijkt uit een verslag in het *Algemeen Handelsblad* in 1920 over het proces tegen twee mannen die hadden ingebroken in het huis op nummer 42, bewoond door C.J. de Vries Robles. Vingerafdrukken hadden het bewijs geleverd. De eis was elf jaar gevangenisstraf tegen de hoofddader en vier jaar tegen zijn handlanger. De rechter was iets milder en legde de dieven elk een jaar gevangenisstraf op.

Toch waren zulke straffen niet voldoende. In 1937 meldde de pers een inbraak op nummer 69: ‘20 gulden uit geldlade van een kruidenierszaak vermist’. Het was de VANA op de hoek met de Obrechtstraat. Twee jaar later hield de politie van het Bureau Overtoom een dienstbode aan die ‘ten nadele van een familie in de Van Breestraat 20 gulden had gestolen’. De meest brutale inbraak vond plaats in de nacht van 2 mei 1940 en weer was de drogist Fransen het slachtoffer. Het nieuws werd een dag later prominent gebracht door het *Algemeen Handelsblad*, met als kop ‘Drogisterij leeggehaald’:

‘In de afgelopen nacht heeft men zich via een kelderraam toegang verschaft tot den drogisterij Fransen, gevestigd Van Breestraat 100. Er werd een keuze uit de duurste artikelen, waaronder parfumeriewaren, scheerkwasten en dergelijke gedaan. De gehele voorraad werd op een bakfiets van de firma geladen en weggereden! De waarde van het gestolene wordt voorlopig geschat op ongeveer f. 700.’

Er waren ook meer subtiele vormen van criminaliteit. Zo benadeelde een handelsreiziger in 1902 de in de Van Breestraat gevestigde N.V. Nederlandsch Administratiekantoor voor Effecten en Premiewaarden met ‘listige kunstgrepen’. Het *Algemeen Handelsblad* berichtte uitvoerig over zijn proces, maar schreef: ‘Wat eigenlijk aan den beklaagde wordt ten laste gelegd wilde ons bij lezing der dagvaarding niet duidelijk worden’. Meer direct ging degene te werk die in 1925 een cheque had geïnd van iemand uit de straat. De krant concludeerde: ‘die heeft nu plezier van het geld dat voor een inwoner van de Van Breestraat bestemd was’. Ook een andere vorm van diefstal deed zijn intrede, getuige een bericht in het *Algemeen Handelsblad* in 1934: ‘Uit de Van Breestraat is een auto gestolen.’

De bewoners zelf begaven zich, naar het schijnt, slechts bij hoge uitzondering op het criminele pad en met geweld ging dat niet gepaard. In 1901 waarschuwde de bekende wijnhandel Ferwerda en Tieman dat J.A. Hoogendorp in de Van Breestraat op nummer 3 zelf wijn bottelde en die onder hun naam verkocht. De firma kondigde in kranten aan dat ze hem geen wijn meer zou leveren. Het jaar daarop werd deze ‘wijn- en bierhandelaar’ failliet verklaard. Later kon Hoogendorp zijn drankwinkel toch weer ordentelijk hervatten.

Grote ophef was er in 1952 na de arrestatie van Harold John Adonis, de secretaris van de gouverneur van New Jersey, die met 228.000

dollar aan steekpenningen van ‘speelhol-exploitanten’ naar Amsterdam was gekomen en zijn intrek in de straat had genomen. Een echte maffioso dus, maar zijn verblijf in de straat was van korte duur, toen er een Amerikaans uitleveringsverzoek was binnengekomen. De grote misdaad ging aan de straat voorbij, maar veel indruk maakte wel de overval die rond 1980 bij klaarlichte dag op drogisterij Franssen plaatsvond, waarbij de dief een greep in de geldla van de kassa deed. De achtervolging op straat met de klassieke uitroep ‘houd de dief’ zouden de omstanders niet snel vergeten.

De criminaliteit van de bewoners bleef voor zover bekend beperkt tot wat witte-boordenwerk. *De Waarheid* waarschuwde in 1959 tegen het Woningbureau Actief van de heer Ten Cate op nummer 111. Hij had tegen betaling van 25 gulden woningzoekenden ingeschreven, maar liet daarna niets meer van zich horen. Zijn kantoor was ‘een kamer met schrijftafel, waarop een kastje met kaarten’. De oplichter was met de noorderzon vertrokken.

De enige die in dit opzicht aan de reputatie van de straat heeft bijgedragen is Paul Wilking alias Pistolen Paul. Zijn memoires, *De roerige wereld van Pistolen Paul*, kwamen in 1968 uit bij de gerenommeerde uitgeverij De Bezige Bij. Dat hij in wapens handelde, stak hij niet onder stoelen of banken. Gestileerd naar Amerikaanse films presenteerde hij zich als het boegbeeld van de Amsterdamse onderwereld, die in de jaren 1950 vriendelijk was vergeleken met die in latere jaren. Af en toe haalde Pistolen Paul de pers, zoals in 1961 volgens een bericht in *Het Vrije Volk*.

‘In een woning aan de Van Breestraat in Amsterdam vonden rechercheurs van de centrale recherche te Amsterdam bij een huiszoeking een klein wapenarsenaal. In een kist bleken twee machinepistolen en een hoeveelheid munitie te zijn verborgen. In de badkamer van het huis werd nog een derde machinepistool gevonden. De huiszoeking vond plaats op ver-

zoek van de douane. De bewoner, 'de 36-jarige P.A.W.', was aangehouden bij de grens met Duitsland wegens het smokkelen van 'twee browning-pistolen, twee gaspistolen, 5000 browning patronen en 800 gaspatronen.'

Ernstiger was de geruchtmakende moordzaak Colombo in hetzelfde jaar. Wilking had een 6,35 mm-pistool van het Spaanse merk Llama verkocht aan de Italiaan Sergio Squazzardi, die daarmee vervolgens zijn landgenoot Bruno Colombo doodschoot. *De Telegraaf* berichtte er uitvoerig over en concludeerde dat Wilking alleen heling ten laste kon worden gelegd, omdat het een gestolen wapen betrof. De krant schreef dat Paul Wilking 'een leven leidt dat topzwaar is van dubieuze romantiek en Karl May-schimmen'.

Later ging Wilking in af luisterapparatuur handelen en in schilderijen van onder meer Herman Brood, die niet allemaal even echt waren, zoals Peter R. de Vries op de televisie onthulde in zijn populaire misdaadprogramma. Het was geen erg spannende uitzending, maar wel een mijlpaal in de geschiedenis van de Van Breestraat. Wilking's memoires, tot stand gekomen op initiatief van journalist Martin van Amerongen, die als ghostwriter fungeerde, zijn een aaneenschakeling van sterke verhalen en kleurrijke anekdotes. De vele exemplaren die onverkocht bleven, deelde hij genereus uit onder zijn straatgenoten. Paul Wilking was de eerste moderne celebrity in de straat, vooral dankzij zijn talent voor image building. Zo maakte hij een journaliste van *Het Parool* wijs dat in zijn huis ooit Mata Hari had gewoond om zijn naam te verbinden aan een echte internationale beroemdheid.

De roerige wereld van Pistolen Paul

Bevraagd
aangevraagd door
Pistolen Paul
Willing
1971
M. Schen

Speciale paperback

De eerste generatie

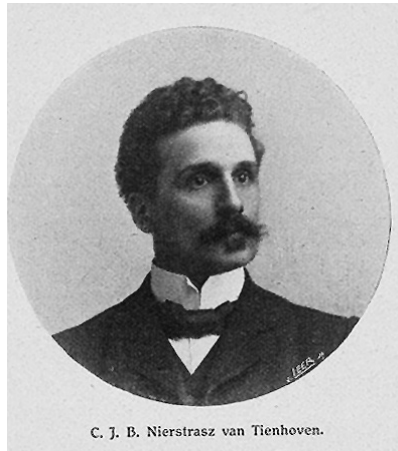
Een overzicht van de bewoners van de Van Breestraat is te vinden in het *Algemeen adresboek der stad Amsterdam*, dat jaarlijks werd gepubliceerd door de firma R. Stemvers. Men kon zich in het adresboek laten opnemen met adres, beroep, firmanaam, telefoon- en gironummer. In de Van Breestraat worden jaar in jaar uit bij elk huis één of meer bewoners vermeld, een enkele uitzondering daargelaten, bijvoorbeeld wanneer een huis leegstond. De adresboeken zijn per straat geordend en de Van Breestraat werd voor het eerst opgenomen in de uitgave van 1899/1900. Het laatste deel in de reeks was dat voor het jaar 1939/1940. Daarna moest men het doen met de telefoonboeken van de PTT, die alleen op naam geordend zijn.

In het adresboek van 1899/1900 staan maar twaalf namen vermeld, wonend in tien huizen. Toch geeft het lijstje van de allereerste bewoners al een goede indruk van de populatie van de straat. Op nummer 34 woonde M.J. Doorenbosch, generaal-agent der Hollandsche Sociëteit van Levensverzekeringen en agent der 's-Gravenhaagsche Hypotheekbank voor Nederland. Op nummer 71 woonde de 'agent en commissio-nair' J.A. Bollentin. Op nummer 37 woonde C.J. van Schreeven, die zich had laten opnemen als 'handelaar in bouwstoffen'. Hij was eigenaar van een fabriek van asbestbouw materiaal, die later samenging met de berucht geworden firma Eternit. Op nummer 75 woonde Johannes Roeper Bosch, een importeur van Japanse en Chinese goederen, waarvan het kantoor op het Singel was gevestigd. Hij had al een telefoonaansluiting. Twee huizen verder, op nummer 79, woonde J.A. de Waal, die zich had laten opnemen met de firmanaam E. van der Eijk en De Waal, architecten en aannemers. Het kantoor van deze projectontwikkelaar was in de Noorderstraat gevestigd. Ook dit huis had al aansluiting op het gemeentelijke telefoonnet. Al deze pioniers voldoen aan het profiel van de 'nieuwe rijken', zoals Leo

Simons hen in 1891 typeerde in Amsterdam in stukken en brokken. Uit het adresboek blijkt dat de Van Breestraat een woonstraat was en dat de kantoren van de bewoners zich in de binnenstad bevonden, terwijl de fabriek van Van Schreeven aan de rand van de stad stond. Dat past in de tendens die rond 1880 was ingezet om wonen en werken te scheiden.

De overige bewoners van het eerste uur hadden een andere achtergrond. Op nummer 69 woonde de gepensioneerde assistent-resident J.F. Wijnveldt. Er zouden zich in latere jaren veel repatrianten uit Indonesië, Suriname en Curaçao voor langere of kortere tijd in de straat vestigen. Op nummer 62 woonde F.A.M. Philippeau, 'concertzanger en leraar in de solozang en uitspraak'. Hij was de eerste musicus die zich in de straat vestigde en er zouden nog velen volgen. Op nummer 72 woonde Suze Boulet-Andriessen, een bekende schrijfster van kinderboeken. Zij had vele jaren gewoond in Parijs, Berlijn en Rome en had door Egypte en Noord-Afrika gereisd. Haar reisherinneringen en foto's verwerkte ze in *Drie Hongaren op reis*, dat in 1905 verscheen. Later zouden meer schrijvers hun intrek in de straat nemen. Van drie bewoners is alleen de naam bekend.

Het eerstvolgende adresboek van 1900/1901 geeft een veel uitgebreider overzicht. De straat is dan bijna helemaal volgebouwd en de meeste huizen zijn verhuurd of verkocht. Er staan 264 personen vermeld, van wie 127 met beroepsvermelding. Bij de personen zonder beroepsvermelding zal een aantal dat overbodig hebben gevonden, zoals C.J.B. Nierstrasz van Tienhoven, die op nummer 103 woonde. Uit een artikel in het weekblad *De Prins* in 1909 blijkt dat hij commies ter directie der Rijkspostspaarbank was en in die hoedanigheid zeer gewaardeerd werd. Omdat hij toen 25 jaar verbonden was aan deze instelling in de nabijgelegen Van Baerlestraat kreeg deze 'verdienselijke en humane jubilaris' als blijk van waardering en hoogachting een ets en een bloemstuk. Verder

zullen er een aantal gepensioneerden en renteniers zonder beroep in de straat hebben gewoond. Ook de 22 weduwen zullen geen beroep hebben gehad. Een grote beroepsgroep staat helemaal niet in het adresboek vermeld, de inwonende dienstmeiden. Ook tijdelijke kamerhuurders met of zonder beroep zullen meestal onvermeld zijn gebleven.

Onder de met beroep vermelde bewoners vormen de 31 personen die handel drijven de grootste groep. Een paar zijn eenvoudig aangeduid als koopman, makelaar of 'agent van binnen- en buitenlandse huizen'. Anderen lieten zich meer specifiek opnemen als 'commissionair in suiker', 'agent in koloniale waren', 'agent in wijnen', makelaar in tabak of in koffie en thee, sigarenhandelaar, meelhandelaar, wijnhandelaar - er waren er meerdere - of 'in bieren, bron- en minerale wateren'. F.N. Stoel (29) was hoofdagent van Ed. Blanchy en Co., een gerenommeerde wijnhandel,

gespecialiseerd in Bordeaux-wijnen. Nog uitvoeriger was C.D. Willems, wonend op nummer 90, koopman in 'bindrotting, fijne houtsoorten, slijp- en alle soorten van wet- en oliestenen, Japanse en Chinese matten enz.' Op nummer 26 was gevestigd de Maatschappij tot Exploitatie van Nimmo's Beschuitgelei- en Crème-fabriek. Wijnand Nimmo, de fabrikant van dit product, importeerde ook wijnen en had bij de bouw in 1898 een magazijnruimte aan zijn huis laten toevoegen.

De omvang van deze zaken zal gevarieerd hebben, maar A.C.A. Perk, op nummer 163, was zeker een grote ondernemer als directeur van de Amsterdamsche Rijtuig Maatschappij, met dertien stallen verspreid over de hele stad en negen bestelkantoren. De firma verkocht rijtuigen en later auto's en vervoerde goederen en personen, eerst in koetsjes, later in vrachtauto's en taxi's. Perk moet een druk bezet man zijn geweest en hij had dan ook twee telefoonaansluitingen thuis. Naast groothandelaren hadden zich enkele winkeliers in de straat gevestigd. F.B. Pasteuning had een slijterij op nummer 107a, J. Kater was koek- en banketbakker op nummer 195, H.K. Zwiensen, confiseur en cuisinier op nummer 20 en drogisterij Fransen & Co. zetelde op nummer 100.

Een tweede grote groep werd gevormd door de 17 personen die werkzaam waren in het bank- en verzekeringswezen en de effectenhandel. Er woonden zes commissionairs in effecten in de straat en negen assuradeurs. B.J. Doornbos (111), stond in het adresboek nu ook vermeld als 'generaal agent der Royal Exchange Assurance verzekeringen tegen ongelukken, te Londen, Anno 1720'. Op nummer 103 was het filiaal voor Nederland van de Allianz Verzekeringsmaatschappij te Berlijn gevestigd, waar Isidore de Heer ook het bankwezen vertegenwoordigde als directeur van de Nederlandsche Spaar- en Incassobank. A.P.F. Poggenbeek (179) was directeur der Credit-Vereeniging, Eelco M. Vis (25), directeur van de Vereeniging Creditreform, een groot incassobureau, en N. Stalling

(118) werkte bij de Nederlandsche Bank. Dit soort bewoners hadden de gemeentelijke beleidsmakers voor ogen toen de plannen voor deze nieuwe te bouwen buurt werden gemaakt. Het valt op hoeveel kleine banken en verzekeringsmaatschappijen er in die tijd waren. Minder dan een eeuw later zouden deze allemaal zijn gefuseerd, overgenomen of verdwenen.

De veertien ambtenaren hoorden eveneens in de buurt thuis, want het waren niet de eersten de besten. E.J. van Wisselingh (107) was ‘adjunct-verificateur Grootboeken der Nationale Schuld’ en N.H. de Lange (54) was ‘controleur van het Buitengewone Zegel no. 2’. Verder waren drie bewoners commies bij de Posterijen, terwijl anderen functies hadden bij het kadaster, de Rijksverzekeringsbank en Rijkswaterstaat. A. Thies (181) was boekhouder en sub-ontvanger bij de gemeentereiniging en A.P.R. van Beusekom (112) was ontvanger der directe belastingen. Zij waren allen hogere ambtenaren, want die uit de lagere echelons woonden in andere buurten, zoals de Staatsliedenbuurt, die vanwege de vele geüniformeerde bewoners wel de buurt van de koperen knopen werd genoemd.

In de medische sector was er op nummer 1 de psychotherapeutische inrichting van A.W. van Renterghem. Van Renterghem bestreek als psychiater een breed spectrum, zijn briefhoofd vermeldde: ‘Behandeling van zenuw- en gemoedsziekten middels alle vormen der psychische geneeswijze: hypnose, suggestie, wederopvoeding, karaktervorming, psycho-analyse’. Hij had de grondleggers van de psychoanalyse, Sigmund Freud en Carl Jung, persoonlijk ontmoet. In 1918 had hij Freuds *Inleiding tot de psychoanalyse* vertaald, waarvan bijna een eeuw later, in 2013 de 23ste druk verscheen. Het instituut was vernoemd naar zijn leermeester Ambroise-August Liébeault, de vader van de hypnotherapie. Al snel ging Van Renterghem samenwerken met een andere psychiater, A. van der Chijs. De samenwerking werd in 1924 beëindigd,

zoals beiden afzonderlijk in het *Algemeen Handelsblad* meedeelden. Op 30 november werd als advertentie geplaatst: 'Dr. A.W. van Renterghem zal vanaf 1 december ophouden samen te werken met Dr. A. v.d. Chijs en de praktijk voortzetten in zijn inrichting voor psychotherapie Instituut Liébeault, Van Breestraat 1'. Een dag later volgde: 'A. van der Chijs, A.J. Westerman Holstijn, zenuwartsen, hebben hun praktijk van Van Breestraat 1 (Instituut Liébeault) verplaatst naar Van Breestraat 117'. Van der Chijs specialiseerde zich in plankenkoorts bij musici. Onderdeel van zijn therapie waren huisconcerten bij hem thuis gegeven. Van der Chijs overleed in 1926. Van Renterghem overleed op hoge leeftijd in 1939. Bij diens dood noemde de vooraanstaande psychiater H.C. Rümke hem 'reeds bij zijn leven een historische figuur, een bijkans legendarische gestalte'. Daarvan was Van Renterghem zich goed bewust. Hij schreef de dikste autobiografie ooit in Nederland gedrukt, met 1389 bladzijden, zij het in een oplage van tien exemplaren bestemd voor familieleden en enkele bibliotheken. Voor het nageslacht had hij in het instituut in de Van Breestaat een gedenksteen met zijn portret laten aanbrengen, die inmiddels spoorloos verdwenen is.

Er woonden verder vier medici in de straat onder wie Jeannet van Kesteren (24), een van de eerste vrouwelijke artsen en gespecialiseerd in de verloskunde. Haar overlijden werd in 1918 gememoreerd in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* door haar collega Cornelia de Lange: 'Van meer dan één moeder heb ik de woorden gehoord: "een bevalling is wel heel pijnlijk of een abortus is wel naar, maar het is zo prettig dr. Van Kesteren weer eens een poosje te zien".' In de persoon van K. Dijkstra op nummer 90 werd de alternatieve geneeskunde vertegenwoordigd: hij was magnetiseur.

In de technische sector was er G.L. van Gink (136), directeur van een fabriek van fietsen, motorfietsen en slechts één automobiel. M. Visser

(96) staat vermeld als loodgieter en zinkwerker. Iets verder woonde Frans W.M. Poggenbeek (130), die als architect vooral psychiatrische inrichtingen bouwde.

Aparte vermelding verdienen de negen bewoners die werkzaam waren in de wereld van mode, kledinghandel en textielindustrie, onder wie de 'dameskledermaaksters' weduwe Th. Allebes (31) en mej. H. van Gelder (10). Op nummer 16 woonden mevr. S.E. Mante de Veer, 'robes et manteaux', en haar echtgenoot, de kleermaker H. de Veer. Zij maakten aan huis kleding voor dames uit de elite. Wie in deze buurt handwerk verrichtte, mikte op klandizie uit de betere stand, dat blijkt alleen al uit de Franse terminologie. Verder waren er vier groothandelaars in 'manufacturen', waarvan twee hun kantoren in de binnenstad hadden, Leonard A. Drilisma (93) en Carl Kahmann (97).

De dertien vertegenwoordigers van de sector onderwijs behoorden misschien niet tot de meer bemiddelde burgerij, maar zij hadden wel veel cultureel krediet. Uit dien hoofde waren zij dus op hun plaats

in de Concertgebouwbuurt. Zeker gold dat leraren in het middelbaar onderwijs. A.J. Postma (182) staat dan ook voluit vermeld als 'leraar 4e HBS met 3-jarige cursus'. Ook het lager onderwijs genoot respect en in de Van Breestraat woonden twee hoofdonderwijzers, H.J. Schoo (70) en B. Nieuwenhuis (94). Het onderwijs was een sector waarin ook vrouwen werkzaam waren. Mej. P.A. van der Elst bestierde aan huis een Fröbelinrichting op nummer 95. Mej. M.A. Jochems (141) was lerares M.O. wiskunde. Met haar zuster, onderwijzeres 'in nuttige en fraaie handwerken', woonden zij bij hun ouders. Hun vader was een gepensioneerde majoor der infanterie. In hetzelfde huis woonde ook mej. Gesina Dake, onderwijzeres 'in tekenen, schilderen enz.' Zij was een bekende kunstenaressen, zuster van Carel Lodewijk Dake, hoogleraar aan de Rijksakademie, en haar werk is te vinden in het Rijksmuseum. De mejuffrouwen Thieme waren beiden onderwijzeres en woonden bij hun moeder, een weduwe (32). Een bijzondere figuur was een van de eerste sportleraren, M. Zeldenrust (62), 'onderwijzer in schermen'.

Voor kunstenaars waren de huizen in de Concertgebouwbuurt niet bedoeld, maar voor musici was het aantrekkelijk zich in de nabijheid van de nieuwe nationale muziektempel te vestigen. Vijf namen het voortouw, onder wie mej. Ada Hugenholtz, concertzangeres en lerares in solozang (24) en Carl Flesch (116), hoofdleraar aan het Conservatorium voor viool. De beroemdste musicus in de straat was pianist en componist Dirk Schäfer, maar hij had zich zonder beroepsvermelding in het adresboek laten opnemen. De literaire wereld was vertegenwoordigd door een grote uitgever, A.B. van Holkema (53) en een wat kleinere, J.R.A. Schouten (185). Op nummer 106 woonde D.A. Zoethout, de hoofdredacteur van *De Echo*. Dat 'volksdagblad' verscheen drie keer per week en was een dynamisch bedrijf, hij had dan ook twee telefoonaansluitingen. De enige schrijvende journalist in de straat was G. de Voogt (141).

Tenslotte zijn er twaalf personen met beroepsvermeldingen die moeilijk in de bovenstaande categorieën zijn onder te brengen, zoals D.C.J.A. Ponse (168), ‘gep. luit.-kolonel der artillerie O.I. leger’ en stalhouder A.C. van Os. Ook emeritus-predikant H.G. Kist (129) was voorlopig een eenling in de straat. De aanwezigheid van C.Fr. Grüner (141), vice-consul van Zweden en Noorwegen, gaf extra cachet aan de straat. Dat zou ook dr. Alphons Steger (84) hebben gedaan, die het bracht tot hoogleraar in de chemie aan de T.H. in Delft, voorzitter van de Katholieke Verkenneren en lid van de Eerste Kamer voor de Rooms-Katholieke Staatspartij, maar diens carrière begon pas goed na zijn verblijf in de straat.

Veranderende populatie

De Van Breestraat startte rond 1900 met allemaal nette mensen en voor hen was de Concertgebouwbuurt bedoeld. Een indicatie daarvoor is te vinden in het in 1931 verschenen naslagwerk *Wie is dat?*, waarin de namen van ongeveer 2500 ‘bekende personen op elk gebied in het Koninkrijk der Nederlanden’ waren opgenomen. Hun biografische gegevens hadden deze personen zelf aangeleverd bij de uitgever inclusief hun privé-adres. Daaruit blijkt dat in de straten rondom de Van Breestraat onevenredig veel ‘bekende personen’ woonden, meer dan waar ook in Nederland. Hoge concentraties zijn te vinden in de Koninginneweg, de Lairessestraat en de Johannes Verhulststraat. In de relatief kleine Van Breestraat zijn drie hoogleraren vermeld: David Cohen (172), Cornelis van Gelderen (173) en Valentijn Hepp (14). Verder zijn er lemmata gewijd aan H.J. Versteeg (184), hoofdcommissaris van politie, en F. Güter-

mann (39), directeur van een groothandel in speelgoed.

Een vergelijkbare indicatie voor de sociale status van de bewoners van de Van Breestraat geeft de *Naamwijzer en adresboek der leden van het bestuur van Amsterdam en van de gemeente-ambtenaren, de leden van de burgerlijke instelling voor maatschappelijken steun, voorts die der rechterlijke macht, de staatsambtenaren, kerkgenootschappen, liefdadige instellingen enz. voor het jaar 1930*. Hierin staan 59 straatbewoners vermeld met een heel scala aan maatschappelijke functies, waarbij de kroon wordt gespannen door professor David Cohen met niet minder dan negen functies.

In de loop der jaren veranderde de samenstelling van de bevolking in de straat enigszins. Het laatst verschenen adresboek, dat van 1939/1940, biedt een ander beeld dan dat uit 1900. Nog steeds was de sector handel veruit het omvangrijkst, met 34 beroepsvermeldingen. Geen van de zakenmensen van het eerste uur is terug te vinden. Wel was sinds 1905 nog altijd wijnhandelaar J.L. Hoffman in de straat gevestigd, al was hij een paar keer verhuisd, van nummer 78 via 74 naar 76. Diamantair B. Chits woonde al sinds 1914 op nummer 100 en F. Gütermann woonde sinds 1917 op nummer 39. Niet alle nieuwkomers pasten in de gewenste chique atmosfeer. A.J.B. Korner (28), bijvoorbeeld, was grossier in boter, kaas en eieren en zijn zaak was gevestigd op de Passeerdersgracht. Meer prestigieus was de zaak van G.A. Goldschmeding Gzn., die zijn intrek had genomen op nummer 181. Hij was directeur van G.A. Goldschmeding's Piano- en Orgelhandel in de Raadhuisstraat. Gerespecteerd was ook de kunsthandelaar J.N.H. Eisenloeffel op nummer 49. De postzegelhandel stond nog in hoog aanzien en werd vertegenwoordigd door S. Weening, die in 1917 in de straat was komen wonen (77). Aan het overlijden van deze bekende filatelist werd in 1923 in de pers ruime aandacht besteed en zijn weduwe bleef hier tot 1936 wonen.

De bank-, effecten- en verzekeringsmensen waren in 1940 vrijwel uit de straat verdwenen. Als enige commissionair in effecten hield J.C. Moquette (18) het sinds 1929 vol. Het kantoor van Moquette & Co was te vinden aan het Spui. Er waren nog vier assuradeurs, J.Th. Scheltema (75), P.M.V. van de Rivière, die sinds 1922 op nummer 171 woonde, en L.J.C. Houiller, die op nummer 99 de Onderlinge Middenstands Glasverzekerings Maatschappij vertegenwoordigde. Het langst gevestigd, sinds 1915, was op nummer 159 L. van Weeren. Het kantoor van de firma Van Weeren en Nagtegaal was te vinden op de Nieuwezijds Voorburgwal.

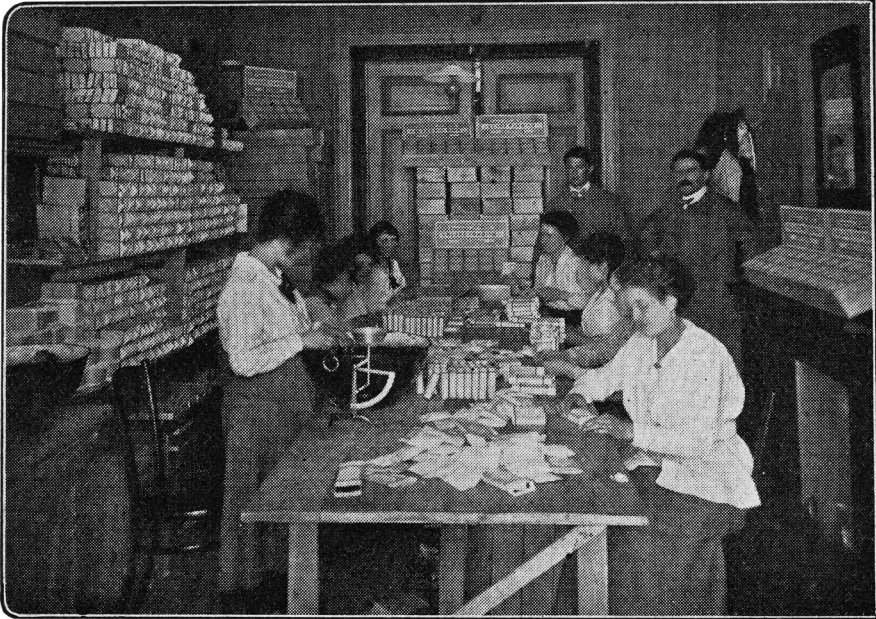
Het winkelbestand was in 1940 eveneens veranderd. Drogisterij Franssen had als een rots in de branding stand gehouden en A.C. de Wilde had de banketbakkerij op nummer 195 overgenomen. Nieuw waren de zaken van W. Bergreijer (72) met een winkel om de hoek in de Obrechtstraat, 'in rijwielen en grammofoons', en van A.K. Kraayeveld 'in groenten' op nummer 98. Verder kwam er op nummer 103 het bloemenmagazijn van Martha Wolder. De wijnhandel W. Woerdeman op nummer 107a paste sinds 1926 goed in het gewenste profiel van de straat, mede dankzij de naam Vignoble.

De sector mode en textiel is met negen bewoners nog even goed vertegenwoordigd als veertig jaar eerder. M. Rubens (183) woonde sinds in 1900 in de straat, maar de vermelding van zijn handel in zijden stoffen en fournituren voor dameskleding werd pas in latere jaren in het adresboek toegevoegd. De anderen zijn nieuwkomers, zoals de kleermakers A. Hijman jr. (96) en E. Rosenthal (189). De sector onderwijs telt twaalf vertegenwoordigers, inclusief enkele professoren. Dr. C. van Gelderen (173) was hoogleraar aan de Vrije Universiteit, dr. B. Faddegon (10) was buitengewoon hoogleraar in het Sanskriet aan de Amsterdamse Gemeente Universiteit, evenals dr. D. Cohen (172), hoogleraar in de Oude Talen.

De medische wetenschap en techniek zijn in gelijke mate in de straat aanwezig gebleven. Van de bewoners in 1900 is in deze sector alleen mej. Agatha Brouwer als particulier verpleegster overgebleven. Sinds 1927 was in het grote pand (2-4) aan het begin van de straat het scheikundig laboratorium Boldingh en Van der Heide en de School voor Suiker-industrie gevestigd. De culturele sector lijkt in 1940 minder aanwezig te zijn in de straat. Mej. Julia Noach, pianiste (124) en mej. Betsy van Praag (25), pianolerares, houden de reputatie op muziekgebied in stand. De kunstschilder L. Dake (98), een telg uit de kunstzinnige familie Dake, vertegenwoordigde de beeldende kunst.

De hoge ambtenaren hebben in meerderheid de wijk genomen, behalve op nummer 126 Adriaan van Veen, directeur van het hoofdpostkantoor in Amsterdam. Hij is een van de vier straatbewoners die in 1938 met foto zijn opgenomen in het naslagwerk *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden*. Deze uitgave was een veel prestigieuzer opgezette wie-is-wie dan de uitgave van 1931. Op nummer 142 woonde in 1940 nog altijd de gemeenteambtenaar mej. J.D.C. Brouwer, maar verder zijn er slechts, op hetzelfde adres, haar broer J.D. Brouwer, verificateur invoerrechten en accijnzen en W.H.G. Rambonnet (157), inspecteur van de Nederlandsche Spoorwegen.

De zelfstandigheid van de vrouwelijke bewoners van de straat in de eerste decennia van de twintigste eeuw valt op. Veel vrouwen, gehuwd of ongehuwd, werkten in de modesector. Om slechts een voorbeeld te noemen uit 1914: op nummer 44 woonde mej. E. Hoedemakers, die in het adresboek wordt vermeld met de toevoeging: 'in dameshoeden'. Een andere sector waarin vrouwen van begin af aan sterk vertegenwoordigd waren, is het onderwijs, van schoolhoofd tot onderwijzeres. Ook op de steeds grote kantoren en gemeentelijke diensten kwam er meer werk voor vrouwen. In de jaarlijkse kroniek in het *Amsterdams Jaarboekje* van 1899

staat de benoeming van een bewoonster van de Van Breestraat vermeld als een mijlpaal: '14 december 1899 - Ten stadhuisse treedt de eerste vrouwelijke klerk in dienst, mej. J. Brouwer, als typewritress bij de afdeling Publieke Werken.' Ook in de medische sector waren vrouwen te vinden van arts tot verpleegster. In de straat was bovendien het Bemiddeling-bureau Tesselschade (25) te vinden, een voorloper van het moderne uitzendbureau, speciaal voor vrouwen, dat advertenties plaatste om werk te zoeken voor, bijvoorbeeld: '2 onderwijzeressen stenographie en typewriter, 20 kinderjuffrouwen, van wie 6 reeds vroeger in betrekking geweest zijn.' Openingstijden waren 's ochtends van 10 tot 12 uur voor 'plaatsingzoekenden' en 's middags tussen 2 en 4 uur voor werkgeefsters.

Rond 1900 was de Concertgebouwbuurt gebouwd voor welgestel-

den. Deze verlieten toen inderdaad de binnenstad om zich hier te vestigen. Dat leidde ertoe dat er een sociaal homogene wijk ontstond. De armen bleven achter in buurten als de Jodenbuurt en de Jordaan, die daardoor eveneens homogener werden, maar dan met alleen maar arme mensen. In de Concertgebouw-Museum-Vondelpark-buurt woonde een-derde van de stedelijke elite, zo werd door onderzoekers van het gemeentelijke Bureau van Statistiek in 1915 vastgesteld, met als conclusie: 'Dit kwartier vertoont een scherp uitgesproken karakter van gelijkvormigheid'. Met andere woorden: de segregatie tussen rijk en arm nam snel toe in de stad. In de Van Breestraat kwam na verloop van tijd wel iets meer diversiteit. In 1918 was er bijvoorbeeld op nummers 193 en 195 de puddingfabriek van Tiethoff & Co gevestigd, waarover in het weekblad *Het Leven* uitvoerig werd bericht, met als uitsmijter: 'Wat was die vanillepudding heerlijk'. Verder kwamen er in de jaren 1930 een rusthuis, een pension en een fotopersbureau. Er woonden nu een machinezetter, een advocaat, twee predikanten, drie huisschilders, een gezagvoerder en de auto- en motorexpert L.J.Th. Wolffensperger, die op nummer 89 woonde. Na de oorlog nam de diversiteit aanvankelijk verder toe. Vanwege de woningnood werd in 1945 verplichte inwoning ingevoerd. Hoofdhuurders werden door de gemeente gedwongen een deel van hun woonruimte onder te verhuren.

Voddenman Huib Kraayeveld, een broer van groenteman Arie, woonde niet in de straat, maar stalde zijn bakfiets in de garage van het hoekhuis met de Banstraat. In de jaren rond 1960 was hij een vaste verschijning in de straat. Domineeszoon Pim Visser (98) mocht af en toe met hem mee als hij door de stad reed, 'vodduh...!' roepend in de hoop dat er een reactie uit de huizen kwam. De oogst werd afgeleverd in een loods bij het Waterlooplein. Als er poppen bij waren, werden die aan de grote deuren van de loods gespijkerd. Bloemenman Jaap met zijn stal op de hoek met de Jacob Obrechtstraat was in die jaren ook een bekende

persoon in de straat. Hij verkocht behalve bloemen ook kalmeringspillen, die bij zijn vrouwelijke klanten grif aftrek vonden. Kleine kinderen op weg naar school hielp hij bij het oversteken. Met Jaap verdwenen de bloemen en de pillen uit de straat. Tenslotte zijn er een paar marginale bewoners geweest, zwervers die af en toe hun intrek namen in beschutte portieken. Fer Fontijn, die in de jaren 1930 in de straat opgroeide, herinnerde zich Willem Hakkie, ook wel Vieze Willem genoemd. Op de meest onverwachte momenten vond je hem ergens in een portiek, doorgaans die van nummer 96, zo vertelde Eva Abraham. Wie hij was, wist niemand en in de oorlogsjaren verdween hij spoorloos.

De Van Bree bleef altijd een burgerlijke straat. Vertegenwoordigers van de adel zijn er nauwelijks te vinden, met uitzondering van, vóór 1940, enkele jonkheren met klinkende namen, in 1907 jhr. mr. J.J.A. Quintus (175) en jhr. M.J. de Bosch Kemper (46), in 1914 jhr. J.W. Storm van 's Gravesande (171), in 1919 jhr. T.W.M. van Grotenhuis van Onstein (133), in 1922 jhr. B.G. van Styrum (75), in 1936 jhr. Ch.L. Graafland (155) en jhr. mr. J.M. van Asch van Wijck (78), evenals een paar jonkvrouwen, in 1919 jonkvr. L. Backer (54) en in 1922 jonkvr. M.J. Hartsen (129). Na de oorlog dook er nog af en toe een adellijke titel in de straat op, zoals baron von Kospoth op nummer 50, meestal waren het studenten die er een kamer hadden gehuurd, zoals barones De Sweers Landas en jonkheer Cornelis Dedel.

Toen Prins Bernhard jr. van Oranje aan het eind van de vorige eeuw in de straat ging wonen op nummer 106, was dat groot nieuws. Er verscheen prompt een artikel over in het weekblad *Story*: De Prins 'en zijn kersverse prinses Annette betrokken een miljoenenpand in een lommerrijke straat'. Het blad liet uitvoerig de 'directe buurman' Paul Wilking ('beter bekend als Pistolen Paultje') aan het woord, die zich als beschermer van het prinselijk paar had opgeworpen. Hij vertelde dat er bij hem

thuis een hoop wapens aan de muur hingen: 'Wie mij of mijn vrienden en naasten bedreigt, pak ik aan!' Dat moet een geruststellend idee zijn voor prins Bernhard jr., luidde de conclusie van het artikel.

De ontwikkeling tussen 1900 en 1940 wijst op een geleidelijke achteruitgang in sociaal niveau. Die hing deels samen met de verdere uitbreiding van de stad. De rijkste bewoners trokken verder, naar de nieuw gebouwde wijken in Amsterdam Zuid, zoals rond de Apollolaan. Anderen weken uit naar villadorpen, zoals Bussum en Aerdenhout, die goed per auto bereikbaar waren geworden. Een voorbeeld daarvan is de rond 1900 gebouwde buurt Bosch-en-Vaart aan de rand van Haarlem. Verder woonden er in 1940 meer weduwen, in totaal 26, dan in 1900, zoals Saartje Zeldenrust-Graanboom, die er in 1900 was gaan wonen met haar in 1926 overleden echtgenoot. Verder is het effect van de economische crisis van de jaren dertig merkbaar, want er kwamen wel pensions bij, maar geen luxe winkels.

De adresboeken van 1900 en 1940 zijn momentopnamen. In de vier tussenliggende decennia bleef een aantal van de bewoners honkvast, terwijl een veel groter deel kwam en ging, maar wel bijdroeg aan de dynamiek van de straat, ook op het gebied van kunst en cultuur. Die ontwikkelingen worden hieronder nader bekeken, waarbij het jaar 1940 een breukpunt vormt in de geschiedenis van de straat. De verzekeringsfirma van L. van Weeren plaatste met vooruitziende blik op 5 mei 1940 de volgende advertentie in de *Haagsche Courant*: 'Bij bominslagen groot gevaar voor vernieling van huizen, meubilair, ruiten en dodelijke ongevallen. Verzekert uw panden, uw inboedel, uw ruiten en uw leven tegen schade door bominslag en andere oorlogsschade.'

Kamerbewoners en dienstbodes

Twee groepen bewoners blijven grotendeels buiten beeld in de adresboeken. Ten eerst zijn dat de kamerbewoners. Al vanaf het begin werden er veel kamers verhuurd. Er werd geadverteerd om huurders te vinden. Soms werd daarvoor een tevreden huurder ingeschakeld, zoals in een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* in 1912: ‘Ten zeerste aanbevolen familie Brak, thans Van Breestraat 145, bij wie ik vier jaren in pension geweest ben. W.A.H. Weyber, gep. Majoor der Genie’. Veel weduwen gingen na het overlijden van hun echtgenoot kamers verhuren om hun pensioen aan te vullen. Ook kwamen er meer pensions in de straat.

Een tweede groep bewoners die niet vermeld is in de adresboeken zijn de dienstbodes. Ze waren herkenbaar aan hun schorten en mutsen, hun beroepskleding. Op de gemeentelijke woningkaarten zijn inwonende meiden soms vermeld, maar niet de dagmeisjes. Advertenties geven een indruk van hun werk en achtergrond. In 1902 werd op nummer 33 gevraagd ‘een degelijk burgermeisje op de hoogte met naai- en verstelwerk en lichte huishoudelijke bezigheden’. In 1905 vroeg mevrouw De la Porte, Van Breestraat 88, een ‘bekwame keukenmeid, P.G., genegen huiswerk te verrichten’. Een jaar later vroeg ze ook een ‘tweede werkmeid die goed kan tafeldienen, verstellen en die bekend is met de behandeling van de droge wasch’. In een andere advertentie uit 1906 verlangde mevr. Schuller tot Peursum, Van Breestraat 82, ‘terstond een flinke keuken-meid, P.G., liefst als meid-alleen gediend hebbende’. Drie jaar later vraagt zij ‘een net keuken-werkmeisje, P.G., liefst buitenmeisje, dat goed kan koken en geneigd is huiswerk te verrichten’.

Dienstmeisjes van buiten, uit dorpen op het platteland, werden geacht huishoudelijk beter aangelegd te zijn dan stadsmeisjes. Men vond ze bovendien gehoorzamer. Advertenties werden daarom vaak in

lokale kranten geplaatst. Dominee Feenstra (59) plaatste zijn advertentie voor een ‘keuken-werkmeisje goed kunnende koken’ in 1925 in *De Graafschapbode*. Soms werd het salaris vermeld, zoals door mevr. G.J. ter Poorten, Van Breestraat 153, die op zoek was naar een ‘meid-alleen, loon f. 10 ’s maands, waschgeld f 26,- ’s jaars’. Soms namen repatrianten uit Nederlands-Indië personeel mee, zoals op nummer 92 Eugen Veltman, met, zoals omschreven op de woningkaart, ‘Sitih, Indische vrouw, geb. c. 1900’.

Vaak werden er specifieke eisen gesteld. Mevrouw Metz (188) zocht bijvoorbeeld in 1928 een ‘perfecte kookster’. In 1911 zocht een ‘lib. Is. bejaarde dame nette juffrouw voor huishoudelijke bezigheden en tevens gezelschap’. Lib. Is. staat voor liberaal-Israëlitisch. Het adres is Van Breestraat 125, waar Estella Graanboom-de Jong woonde. Ook werden kindermeisjes gezocht, zoals in 1915 op nummer 174: ‘Noodhulp-kinder-

juffrouw bij schoolgaand kind, gevraagd tevens tot hulp in de huishouding'. Het meisje moest 'genegen zijn enige weken mede naar buiten te gaan', dat wil zeggen met het gezin mee op vakantie. In 1909 zocht op nummer 86 een familie voor haar bijna zesjarige dochtertje 'in de morgenuren een juffrouw om voorbereidend lager onderwijs te geven'. In 1926 zocht mevr. De Bruyn (137) een 'besch. jong meisje om 's middags van 1 1/2 tot 1/2 7 kleine Engelsche jongen bezig te houden (tijdelijk). Eenige kennis Engl. aanbeveling'. Het was gebruikelijk het gewenste geloof van het dienstpersoneel te specificeren. R.K. betekende rooms-katholiek en P.G. Protestants Geloof.

Na de oorlog waren de dienstmeiden binnen een paar jaar vrijwel verdwenen. Bij de familie Ruhe (125) kwam nog eens per week Jannetje Zwarthoed in haar Volendammer klederdracht. Ook in het 'verre' blok waren nog een paar dienstmeisjes. De laatste dienstmeiden werden wel hoger gewaardeerd dan tevoren. In 1954 berichtte *De Tijd* dat mej. M. Ellermeyer, dienstbode bij de familie L. Bijsterus Heemskerk te Amsterdam, wonend in de Van Breestraat 174, de eremedaille verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau was toegekend (in brons). Een laatste poging wordt in 1969 gedaan in *De Friese Koerier*: 'Ons gezin bestaat uit man, vrouw, werken allebei, en 2 kinderen (jongen van 5, meisje van 8). Ons huis staat in het centrum van Amsterdam. Wij zoeken een interne hulp, die kamers bijhoudt, kinderen opvangt als zij uit school komen en als zij het kan voor ons kookt. Als zij wil de weekenden vrij. Bestaan die nog? Wij kunnen voor zo'n meisje van een jaar of 16-17 een leuke kamer vrijmaken. Laat ze eens schrijven of bellen. Fam. Suurendonk, Van Breestraat 155.' Het klassieke dienstmeisje had toen bijna overal plaatsgemaakt voor de werkster of interieurverzorgster.

Huisdieren

Behalve door mensen werd de straat ook bevolkt door huisdieren, aanvankelijk vooral honden. De hond was bij uitstek het huisdier voor de beter gesitueerden. Honden waren niet goedkoop in onderhoud, maar gaven wel cachet aan de eigenaar. Het moest natuurlijk wel een hond van stand zijn. Toen in Van Breestraat 38 in 1908 langharige Schotse collië te koop werden aangeboden werd erbij vermeld: ‘prima stamboom’. Men was gehecht aan zijn huisdier en wanneer een hond wegliep, werd moeite gedaan de zwerver terug te vinden. Er verschenen oproepen in de dagbladen, zoals in 1907 in het *Nieuws van den Dag*: ‘Weggelopen: wit, geschoren leeuw hondje, naam Dolly, tegen beloning terug, penning 27.72, bezorgen Van Breestraat 19’. De hondenpenning was het bewijs dat de gemeentelijke hondenbelasting was betaald. In 1914 ging het in het *Algemeen Handelsblad* om een hond die luisterde naar de naam Tom: ‘Vermist. Foxterriër. Reu. l.n.d.n.v. Tom. Terugbezorgen Van Breestraat 51’. Hondenrassen waren aan modes onderhevig, poedels en terriërs verdwenen uit het straatbeeld, maar kwamen later weer terug. Andere advertenties: ‘Weggelopen Engelsch hondje, laag op de poten, lange oren, lang zijdeachtig bruin haar, luistert naar de naam “Bobby”, t. bel. terugbezorgen Van Breestraat 75’; ‘Weggelopen 23 aug. foxterriër, flinke beloning, Van Breestraat 36’; ‘Weggelopen donderdagavond omstreeks 9 uur een zwart pinchertje “Hansi”, tegen beloning terug te bezorgen’ (132); ‘Weggelopen: kleine witharige pekinees, Wentholt, Van Breestraat 81’ (in 1941). Na verhuizing van het baasje kon er wel eens een misverstand ontstaan: ‘Duitsche herdershond, geel-zwart, weggelopen. Tegen goede beloning terug te brengen Koningslaan 82, op halsband staat: Van Breestraat 154’ (in 1914).

Soms waren honden onwelkome bezoekers. In 1962 heerste er in

Amsterdam angst voor hondsdolheid. In de kranten verscheen het bericht dat Julian Mulder, Van Breestraat 180, gebeten was door een onbekende hond, waarschijnlijk een cocker spaniel, bruin met een lange staart. Voor die hond moest worden opgepast. Het valt op dat honden vroeger regelmatig wegliepen. Liet men ze vrij over de straat gaan? Naar weggelopen katten werd kennelijk zelden gezocht. Katten waren goedkoper dan honden en er bestond geen kattenbelasting. De kat werd pas in de loop van de twintigste eeuw meer gewaardeerd als huisdier. Daarvoor waren ze vooral gezien als nuttige jagers op muizen, die tot de minder gewenste dierlijke populatie van de straat behoorden. De eerste advertentie verschijnt in 1978 in *De Telegraaf*: ‘Weggelopen Cattus, grote, zwart-witte gesneden kater, 2 jr oud, witte snuit, met zwarte neus, en snorretje, 4 witte voeten, incl. Diesberg, Van Breestraat 111’. Vanaf die tijd werd er regelmatig naar katten gezocht, meestal via aan bomen geplakte foto’s en signalen.

Er werden ook exotischer huisdieren gehouden. Rond 1950 zat er een aapje aan een touwtje in de vensterbank van nummer 38. Huisdieren en de status van hun eigenaar hebben altijd samengehangen. Een exotisch dier kon een bijbehorende reputatie vestigen. Pistolen Paul vertelde graag dat hij een tijd lang een kameel in de tuin had. Hoewel die daar nooit door iemand anders is gesignaleerd, heeft deze kameel toch bijgedragen tot zijn reputatie als dierenvriend. Twee huizen verder had timmerman Karel van Poelgeest in zijn tuin een groot duivenhok gebouwd. Duiven melken was een geliefde sport in Amsterdam, maar werd eerder geassocieerd met de Jordaan dan met de Concertgebouwbuurt. De postduiven zijn allang weer verdwenen. In plaats daarvan komen tegenwoordig af en toe de grasparkieten uit de kolonie in het Vondelpark langsvliegen om wat extra kleur te geven aan het lokale dierenleven.

Winkels

De nabijheid van het Vondelpark heeft het karakter van de Concertgebouwuurt van meet af aan bepaald, inclusief het winkelbestand. Het park was het initiatief van een aantal bemiddelde Amsterdammers, die in 1864 de Vereniging Rij- en Wandelpark hadden opgericht. Amsterdam had geen ruim aangelegd park, terwijl daaraan wel behoefte bestond. Om het park te financieren werd een deel van de aangekochte grond uitgegeven voor bebouwing onder voorwaarde dat er alleen huizen met allure zouden komen. Het moest geen volksbuurt worden, zoals de Pijp, die tussen 1880 en 1900 was gebouwd. Daar waren etagewoningen uit de grond gestampt in smalle straten met veel winkels en werkplaatsen. In de ruime straten die rondom het Vondelpark verzezen, waren alleen woonhuizen te vinden en geen winkelpanden. Datzelfde beleid bepaalde de buurten die werden gebouwd rond het Rijksmuseum en het Concertgebouw.

Winkels verstoorden de rust en waren niet nodig voor de welgestelde bewoners van de nieuwe buurt. Zij stuurden hun personeel er op uit om boodschappen te doen. Bovendien werden de meeste dagelijkse behoeften aan huis bezorgd door de bakker, melkboer, slager en kruidenier. Zelfs een eierboer reed regelmatig door de straat. De bovenhuizen hadden vaak een mandje langs de trap om de bezorgde boodschappen in op te hijsen. De buurt oefende natuurlijk wel aantrekkingskracht uit op winkeliers in de binnenstad. De winkels in de Leidsestraat werden chiquer, want die straat lag dicht bij het rijke Zuid dan de Kalverstraat, de traditionele winkelstraat van Amsterdam. Bij het Leidseplein had het modehuis Hirsch zelfs een warenhuis van Parijse allure laten bouwen. Ondanks het ontmoedigingsbeleid van de gemeente vestigden zich ook winkels binnen de Concertgebouwuurt. Er waren dan wel geen winkel-

huizen gebouwd, maar koopwaren konden ook vanuit een woonhuis worden verkocht. Parterres konden worden omgebouwd tot winkelruimtes met als finishing touch een grote winkelruit. In de P.C. Hoofdstraat, gebouwd als woonstraat, was dat proces al vroeg begonnen.

De Van Breestraat was gebouwd zonder winkelhuizen, maar ook hier gingen zich winkeliers vestigen. Als eerste bracht Dirk Fransen zijn drogisterij over van de Prinsengracht naar Van Breestraat 100, een woonhuis strategisch midden in de straat gelegen. Een ouderwets uithangbord gaf aan dat er hier een winkel was. Na een paar jaar liet hij een winkelpui installeren. Behalve de gebruikelijke drogisterijproducten verkocht hij onder meer gas- en lichtmunten. Die konden in de meters worden geworpen om een huis weer voor een tijdje van gas en elektra te voorzien. Ook was de zaak decennia lang een officieel 'Depot van Postzegels, Plakzegels enz.' Bij Fransen kon men ook foto's laten ontwikkelen en afdrukken, een nieuwe hobby van de welgestelde burgerij. Fransen liet briefkaarten drukken met foto's van de straat. Die konden dienstmeisjes naar huis sturen met een kruisje bij het huis waar ze werkten. De winkel overleefde de crisis van de jaren dertig dankzij de breedte van het assortiment, inclusief brandspiritus, die hier met rijksgoedkeuring verkocht mocht worden. Fransen had een groot netwerk van klanten met wie hartelijke relaties werden onderhouden. De dochter van de assuradeur H.C. Burmeister, die sinds 1911 in de straat woonde (99, daarna 125), vertelde nog op hoge leeftijd hoe ze als jong meisje een cadeautje naar de winkel moest brengen toen er een nieuwe telg was geboren in deze winkeliersdynastie. Voor kinderen was de drogisterij vooral een snoepwinkel en de zwart-op-wit was fameus. Als opvoedend element moest het totaalbedrag van de aangeschafte snoepwaren door de kleine klanten zelf worden opgeteld. In 1947 werd de zaak overgenomen door neef Jan Fransen, die in 1974 werd opgevolgd door diens zoons Jaap en Dick. De eerste ging door tot

2007, waarna diens zoon een zaak in geluidsapparatuur begon, Knokki. Het monumentale winkelinterieur met toonbank bleef bewaard.

Toen de stalhouderij op de nummers 2-4 in 1919 zijn deuren sloot, werd het gebouw verbouwd tot een atelier en winkel van de firma B.L. Schaap & Co, die Het Modegebouw werd gedoopt. Schaap had al een lingeriewinkel in de Kalverstraat, Maison Blanc. Schaap adverteerde in het *Bloemendaalsch Weekblad* en mikte op klanten uit de elite, die toch op de kleintjes letten, zoals blijkt uit de tekst: ‘Maison vendant le meilleur marché de tout Amsterdam’. Het gebouw kreeg een nieuwe gevel in geel baksteen. In 1924 vestigde zich hier Gerzon’s Ateliers en Modehuis. De gebroeders Gerzon hadden een gerenommeerde kledingwinkel in de Kalverstraat en filialen in het hele land. In Amsterdam waren er ateliers op verschillende locaties en dit was daar één van. De directeuren Eduard (191) en Julius E. Gerzon (164) woonden van 1917 tot 1927 in de straat, daarna verhuisde Eduard naar de Koningslaan en Jules naar de Lairessestraat. In 1927 kwam in dit gebouw het scheikundig laboratorium Boldingh en Van der Heijden en de School voor de Suikerindustrie.

Hoekhuizen waren aantrekkelijk om een winkel in te vestigen met twee etalages. In het hoekhuis Alexander Boersstraat 19 woonde in 1901 een costumière, daarna kwam er een Middelbaar Technische Radio-school en in 1938 de orthopedische schoenmakerij De Witte; nu is galerie Spirit er te vinden. In het hoekhuis met de Wanningsstraat op nummer 3 werden eerst door mej. Holst ‘drogerijen en verbandartikelen’ verkocht. Van 1919 tot 1927 zat hier de Brusselsche Mode-Industrie en daarna Claire Modes, die in 1935 een opheffingsuitverkoop hield. Daarna kwam er hotel Rijnders, dat dit pand en het voormalige psychotherapie instituut van Van Renterghem erbij trok; nu is dit het budgethotel Inner.

Op het kruispunt met de Jacob Obrechtstraat bleef Van Breestraat nummer 71 een woonhuis. Aan de overkant, op nummer 69,

kwam er al snel een dubbele winkelruimte met de damesmodezaak J. Kip en de fotozaak N. Skorochod. In de jaren 1930 kwamen er een VANA-kruidenierswinkel en een sigarenwinkel. De VANA sloot rond 1970, de sigarenwinkel hield het nog tien jaar vol. Daarna stonden de ruimtes jarenlang leeg. In de jaren 1990 kwam hier na een verbouwing de woonwinkel Klevering Zuid, die nog altijd twee deuren heeft. Op de andere hoek werd het huis Jacob Obrechtstraat 19 na de oorlog eerst een interieurwinkel, nu is hier modezaak Jacob. Aan de overkant kwam in 1920 de winkel Lotos, waar Japanse en Chinese waren werden verkocht (Jacob Obrechtstraat 20). Na de oorlog kwam hier een Oost-Duits handelskantoor, daarna de handelsfirma's Aernout en Rafena; nu worden er vintage sneakers verkocht.

De beide hoekhuizen met de Banstraat kregen al snel een win-

kelfunctie. Op nummer 107 verkocht J. Klumper 'Brusselsch lof, stokvis, zoutevis, gep. garnalen, uitgesn. makreel en zalm', zoals hij in *De Telegraaf* in 1904 adverteerde. Hier kwam in 1915 de kruidenierszaak VANA, die in 1941 sloot. Na de oorlog kwam er een fietsenwinkel, daarna het technisch bureau Swaab en thans is hier een makelaarskantoor gevestigd. Aan de overkant, nummer 107A, was al in 1900 F.B. Pasteuning een slijterij begonnen, die in 1913 werd overgenomen door E.J.H. Sickman, 'in bieren, wijn en gedestilleerd'. Later werd de winkel door W. Woerdeman omgedoopt tot Vignoble. Na de oorlog kwam hier een Surinaams restaurant van Max Woiski jr., daarna restaurant Kreta, volgens een krantenverslag een 'knusse zaak met veel frutsels en franje aan de wand', vervolgens een Koreaans restaurant en nu is er het Spaanse restaurant Sal Gorda.

Op het kruispunt met de Cornelis Schuytstraat horen alle hoekhuizen bij die straat. Op nummer 17 had A.B. Pasteuning sinds 1905 een kruidenierswinkel, die was aangesloten bij de winkeliersvereniging Eendracht Maakt Macht. Het bleef een kruidenierswinkel, tot in 1970 het nachtcafé The talk of the town de deuren opende, later kwam hier het restaurant Sardegna. De kruideniersfamilie Pasteuning verdween niet uit de buurt en er is nog altijd de gelijknamige delicatessenwinkel aan de Willemsparkweg. Op de andere hoek, op nummer 15, kwam in 1913 het schoenenmagazijn De Adelaar, van Alex Adelaar. In 1926 kwam hier een filiaal van de bekende comestibleszaak van S.I. Mouwes in de Jodenbreestraat. Bij Mouwes waren kosjere kruideniersproducten te krijgen, 'vischwaren, zuurwaren, fruit, gedr. groenten en comestibles', zoals het telefoonboek preciseerde. In 1939 werd deze winkel opgevolgd door Slingers Groentencentrale, nu is er modezaak Ennu. Aan de andere zijde van de Schuijtstraat kwam in het hoekhuis op nummer 18 drogisterij De Econoom, en daarna een modewinkel, net als in het later tot winkel verbouwde hoekhuis op nummer 16.

Tenslotte was op de hoek met de Emmastraat op nummer 195 al in 1900 de banketbakkerij van J. Kater gekomen, in 1912 voorgezet als Patisserie Seveke, daarna overgenomen door A.C. de Wilde, nu is er een fysiotherapiepraktijk. Aan de andere kant, op nummer 192, kwam in 1911 de sigarenwinkel van Duyvendak en een depot van vervoersbedrijf Van Gend en Loos, die het beide tot na de oorlog uithielden. Nu is er de dierenwinkel Amadina te vinden.

Winkels konden ook in woonhuizen gevestigd worden, zelfs zonder dat er een winkelpui werd aangebracht. Zo was drogisterij Fransen ook begonnen. Op nummer 72 werd in 1905 een filiaal geopend van de Eerste Nederlandsche Wijnimport Maatschappij, die in de jaren 1911 plaatsmaakte voor boekhandelaar Karel van der Schot. Er was inmiddels een winkelpui geplaatst. In 1927 kwam hier de firma Bergreijer rijwielen en radio's verkopen en tot ver na de oorlog was hier een fietsenstalling tot massage-studio Corpus Rub er startte. In het huis op nummer 98 kwamen achtereenvolgens een garage, een slager en de groentewinkel van Arie Kraayeveld, die zelf een paar huizen verder woonde. De naam van de winkel was City Lights, vermoedelijk was Arie een fan van Charlie Chaplin. Hij had de gewoonte de bonnen die uit de klassieke kassa rolden altijd na te rekenen en dan verbaasd te kijken als de optelsom klopte. Buurjongen Pim Visser hielp in de winkel. Hij leerde er hoe je moest afwegen: 'Voor een kilo suiker moet je 980 gram afwegen, want je hebt altijd verlies. Dat verlies verdeel ik over de klanten. Niet te lang de zak op de weegschaal laten en dan dichtvouwen.' Toen City Lights zijn deuren sloot kwamen er achtereenvolgens een bakker, een tandtechniker, een reclamebureau en nu is er kapsalon Carlsson Culture gevestigd. Op nummer 27 was van 1910 tot 1930 gevestigd H. Jungst 'handel in fruit, groenten en aardappelen'.

Uit de adresboeken is vaak niet op te maken of een winkelier van-

uit zijn eigen huis verkocht of een zaak elders in de stad had, of beide. Soms wordt dat wel duidelijk uit advertenties. De apotheker A. Sommer, op nummer 127, adverteerde in 1906 in *De Tijd* voor Geraudel Pastilles ‘tegen verkoudheid, hoest, keelpijnen, ziekte van het strottehoofd, schorheid, bronchitis, catarrhe, borstprikkeling, asthma, griep, influenza’. Willem de Jong, op nummer 26, adverteerde in 1900 in het *Nieuws van den Dag* met zijn ‘wijndepot’, waar ‘voortreffelijke tafelwijn’ te koop was voor 55 cent per fles of 23 gulden per anker. Een paar huizen verder, op nummer 30, verkocht Maison Siemer maatkleding en adverteerde in 1917 in het *Algemeen Handelsblad* met een ‘robe périodique voor jonge gehuwde dames’ die ‘mode en hygiëne’ verenigde. In die tijd werkten er verschillende kleermakers in de straat, die wonen, werk en winkel combineerden. In 1939 bracht Martha Wolder op 103 met haar bloemenmagazijn meer diversiteit in het winkelbestand.

Verschillende huizen dienden in de loop der jaren als bedrijfsruimten van waaruit ook verkocht werd. Op nummer 112 woonde sinds 1934 Richard van Seenus, die medische apparatuur en invalidenwagens importeerde. Het souterrain diende als opslag en tot in de jaren 1960 werden de wagens op straat getest. Op nummer 81 woonden de gebroeders Wentholt, waar het souterrain was ingericht als schilderswerkplaats, en op nummer 96 was jarenlang de loodgieterswerkplaats van Thijs Visser te vinden.

De Concertgebouwbuurt was niet bedoeld als een omgeving voor winkels, behalve als ze luxe consumptiegoederen verkochten waaraan de gezeten burgerij behoefte had. Dat was ook in de Van Breestraat merkbaar. Er waren wijnwinkels en kruideniers, die zich als comestibleswinkel presenteerden. Ook de boekhandel van Karel van der Schot, later verhuisd naar de Obrechtstraat, paste daarbij. Fietsen, radio's en grammofoons waren eveneens luxe producten. Maar er kwamen ook zaken die

de bewoners liever elders zagen, zoals op nummer 98 een filiaal van de kolenhandel Strating & Co., die in *De Tijd* in 1915 adverteerde onder het motto 'Stookt Hollandsche anthraciet der Domaniale Mijnen in Limburg'.

Een winkelstraat is de Van Bree niet geworden. De Jacob Obrechtstraat en meer nog de Cornelis Schuytstraat waren aantrekkelijker, misschien omdat ze iets breder waren en een pleintje hadden. Beide straten ontwikkelden zich in het spoor van de P.C. Hoofdstraat, die rond 1990 de meest chique winkelstraat van Nederland was geworden. In de Van Breestraat hadden de oude buurtwinkels het de een na de ander opgegeven. Een zelfstandige kruidenier of groenteman kon niet meer concurreren met de opkomende zelfbedieningsketens.

Het proces van ketenvorming was bij kruideniers al in de late negentiende eeuw begonnen. In Amsterdam werd een titanenstrijd uitgevochten tussen twee bedrijven, VANA en Van Amerongen, twee loten van dezelfde stam. Ferdinand van Amerongen had rond de eeuwwisseling een imperium opgebouwd van 88 filialen, waarvan 66 in Amsterdam. Zijn zoon Willem werd mede-directeur, maar nam na een familieruzie in 1914 ontslag. Hij begon opnieuw onder de naam VANA, een afkorting van Van Amerongen. Volgens eigen zeggen begon hij met het kopen van een 'verlopen kruidenierszaakje'. Mogelijk bedoelde hij de winkel op de hoek van de Banstraat, waar het volgende jaar de eerste VANA-winkel zijn deur opende, beheerd door F.T. Hali. De VANA werd snel een grote winkelketen en in 1934 opende op nummer 69 een tweede VANA-winkel in de straat. In 1920 was Willem van Amerongen boven zijn winkel in de Van Breestraat gaan wonen. Na een paar jaar verhuisde hij naar het villadorp Bussum, een meer geëigende omgeving voor een succesvolle ondernemer. Ondertussen had zijn broer, die het familiebedrijf voortzette, op de hoek met de Cornelis Schuytstraat een kruidenierswinkel

geopend van de Van Amerongen-keten. De winkels zijn in de jaren 1960 concurrerend ten onder gegaan. Toen de kruideniers verdwenen, kwamen er vooral nieuwe kledingwinkels bij. Dat betekent een terugkeer naar de eerste decennia van de straat, toen kleermakers aan huis maatkleding maakten en hier onder meer de modehuizen Siemer en Claire te vinden waren. De huidige kledingwinkels zijn sinds het jaar 2000 weer gericht op het in 1900 beoogde publiek: de bovengemiddeld bemiddelde burgerij.

Musici en componisten

De straten rond het Concertgebouw werden vernoemd naar Nederlandse componisten, onder wie Johannes van Bree, die nog maar een halve eeuw eerder was overleden. De Amsterdammer Van Bree had veel succes ge oogst en was geëerd met de titel Nationaal Componist. Dat er veel musici in de Concertgebouwbuurt woonden, wekt geen verbazing, want hier was het centrum van het Nederlandse muzikleven. Een van de eersten die er gingen wonen was Carl Flesch. In het adresboek van 1900 staat hij op nummer 116 vermeld als hoofddocent van het Conservatorium. Hij had er een kamer gehuurd als pied-à-terre voor zijn bezoeken aan de stad en vanaf 1903 ging hij er permanent wonen. In zijn memoires haalde Max Tak herinneringen aan hem op en concludeerde: 'er is geen violist geweest, die zulk een invloed op de Nederlandse violisten heeft uitgeoefend als de in Hongarije geboren Carl Flesch'. Flesch was volgens Tak een wonderlijk man, 'half kunstenaar, half geleerde' en hield afstand van de 'gossip' in de wereld van de muziek. Max Tak was niet alleen onder de indruk van het spel van Flesch, maar ook van diens fotografisch

geheugen: hij zag, of hij nu zelf speelde of anderen hem voorspeelden, de muziek voor zich. In de jaren dat hij in Amsterdam woonde, trad Flesch op als solist bij het Concertgebouw en met de pianist Julius Röntgen. Hij kreeg altijd jubelende recensies. Jo Juda werd later een van zijn leerlingen. In zijn memoires beschrijft Juda hoe hij naar Berlijn ging in de hoop les van hem te krijgen. Flesch nam geen leerlingen meer aan, maar hij was zo onder de indruk van Juda's voorspelen dat hij hem achteraf persoonlijk vertelde dat hij hem toch had aangenomen: 'de hemel ging voor me open'. Jo Juda werd in de jaren 1960 eerste concertmeester van het Concertgebouworkest. Max Tak had het Concertgebouworkest daarentegen al snel verruild voor dat van de bioscoop Tuschinsky en werd een grootheid in de Nederlandse populaire muziek.

Een paar huizen hiervandaan, op nummer 108, woonde de bekende pianist en componist Dirk Schäfer. Schäfer was in 1901 naar Amsterdam verhuisd in de vergeefse hoop een aanstelling aan het Conservatorium te krijgen. De burens raakten bevriend en toen bij het overlijden van Schäfer in 1931 een bundel met persoonlijke herinneringen verscheen, leverde Carl Flesch een bijdrage. 'Ich habe Dirck Schäfer während der Jahre 1903-1908 kennen und lieben gelernt. Wir wohnten damals beide in der Van Breestraat, nur einige Häuser voneinander entfernt, er mit seiner Mutter und ich auf einer Junggesellenbude'. Flesch was na zijn vertrek uit Amsterdam eerst les gaan geven in Berlijn en zou later naar Londen en Amerika gaan, waar hij veel grote violisten heeft opgeleid. Hij behoorde tot de eerste generatie musici van wie het spel op grammofoonplaat en film is vastgelegd. Hij kwam regelmatig terug in Nederland om concerten te geven. Hij logeerde dan vaak in een pension aan de Scheveningse Harstenhoekweg en speelde in het Kurhaus. De concertmeester van het Haags Residentieorkest, Sam Swaap, was een van zijn leerlingen.

In zijn memoires vertelt Flesch meer over zijn jaren in Amsterdam

en schetst een uitvoerig portret van zijn buurman. Dirk Schäfer was een succesvol pianist en trad op in binnen- en buitenland. Vooral zijn Chopin-vertolkingen waren geliefd. Ook als componist van kamermuziek werd hij zeer gewaardeerd. Zijn probleem was zijn levenslange afkeer van zijn leeftijdgenoot Willem Mengelberg, die nog veel succesvoller was. Mengelberg woonde vlakbij, in de Van Eeghenlaan, dus ze zullen elkaar ook op straat af en toe zijn tegengekomen. Flesch beschouwde Schäfer als de meest vooraanstaande Nederlandse musicus en componist van zijn tijd, maar, 'hij had niet thuis moeten blijven vegeteren'. 'De Hollandse atmosfeer is niet geëigend een gezonde artistieke ontwikkeling te bevorderen', wist Flesch uit eigen ervaring. Schäfer had een moeilijk karakter, hij was koppig, nors, tegendraads, en, misschien uit verlegenheid, ongenaakbaar. Bovendien had hij de reputatie dat hij tijdens zijn avondwandelingen teveel naar de meisjes keek. Hij had de waanvoorstelling ontwikkeld dat de hele wereld tegen hem was, Mengelberg voorop. Toch kon Flesch goed overweg met zijn buurman, omdat 'onder deze ruwe bolster een nobel, gevoelig hart klopt'. Hij leefde, schrijft Flesch, het leven van een typische Hollandse filister, met zijn moeder, die hij verafgoodde. Het spel van Schäfer is op grammofoonplaten vastgelegd en kan nog altijd beluisterd worden.

In de Van Breestraat woonde ook Willem Hutschenruyter, die behalve hoornist ook administrateur van het Concertgebouworkest was. Hij woonde op nummer 79 en deed, zoals gebruikelijk was, veel zaken vanuit zijn huis. In 1902 was hij secretaris van het Comité voor nationale hulde aan de componist Willem Messchaert. Het volgende jaar richtte hij een fonds op voor de zestigste verjaardag van Edvard Grieg en riep in een advertentie in het *Algemeen Handelsblad* op om bijdragen te zenden aan de heer F. Grüner, vice-consul van Zweden en Noorwegen. De communicatielijnen tussen beiden waren kort. De consul woonde een aantal huizen verder in

de straat, op nummer 141. Het evenement werd een succes en de componist was in eigen persoon naar Nederland gekomen. Carl Flesch gaf een concert in de Kleine Zaal ter gelegenheid van Griegs bezoek.

Hutschenruyter heeft een onuitgegeven autobiografie geschreven, die veel inzicht geeft in het muzikleven in deze jaren, net als de wel gepubliceerde memoires van zijn broer Wouter. Hij was met zijn vrouw, de harpiste Gertrud Wincer, in 1889 naar Amsterdam gekomen omdat de cellist van het Concertgebouworkest en latere buurman Jacques Mossel hem had aanbevolen. Hij zette zich in voor de positie van orkestmusici, 'kanonnenvlees op het slagveld der Toonkunst', en was initiatiefnemer van de Algemene Nederlandse Toonkunstenaarsvereniging. In 1905 verhuisde hij naar Bloemendaal, nadat hij vanwege verschil van inzicht ontslag had genomen bij het Concertgebouworkest. De radio zag hij later als oneerlijke concurrentie en 'de pest voor het muzikleven'. 'De muziek moet de aether uit', vond hij. Zijn grote project was de bouw van een concertzaal voor uitvoeringen van de symfonieën van Beethoven, het Beethovenhuis, waarvoor de architect Berlage al een ontwerp had gemaakt. De zaal had gebouwd moeten worden in de serene omgeving van de Kennemerduinen, maar is nooit verder gekomen dan het papier waarop het ontwerp werd gepubliceerd.

Er werd in de straat veel les aan huis gegeven en om leerlingen te werven werden advertenties geplaatst, zoals deze in het najaar van 1904 in het *Algemeen Handelsblad*: 'J. Mossel, hoofdleraar violoncel Conservatorium en mevr. J. Mossel-Belinfante, pianiste, hebben hun lessen hervat'. De cellist Jacques Mossel (155) was de eerste cellist van het Concertgebouworkest. Ook Carl Flesch plaatste zulke advertenties, met de toevoeging 'hoofdleraar a/h Conservatorium voor viool, spreekuur zondags van 10-12 uur' (*Algemeen Handelsblad* 4 september 1903). Niet iedereen kon in eigen huis muziekles geven. Mevrouw Hora Adema

vroeg in *De Telegraaf* in 1915 'om hare cello-lessen te geven het gebruik van een kamer in de buurt van het Concertgebouw, liefst met gebruik van piano, maaltijd buitenshuis, aanmelden Van Breestraat 127'. Kennelijk met succes, want een jaar later kondigde Alide Hora Adema-Schaly de hervatting van haar violoncellessen aan.

Zangeressen die tussen 1900 en 1940 aan huis lesgaven, waren mevrouw Petersen-Kroesen (26), Ada Hugenholtz (24), Meta Reidel (155), Annie Vleming-v.d. Bergh (12), Dzijns Ising (105), Johanna van de Linde (84), mej. Georgine Kloppenburg (81) en Sissy Kalker (118). Op nummer 123 leidde mevrouw M.G. van Westmeerum-Terwogt een dameszangkoor en gaf les in kwartet-zingen (*Algemeen Handelsblad* 1910). Verder woonden in de vooroorlogse jaren hier de zangers F.A.M. Philippeau (62), C. Menagé Challa (20), C.F. Rosskopf (3), en Th.C. de Maaré (103). Johannes de Veer (100) was in 1903 dirigent van het Waals koor. Het wekt geen verbazing dat juist in deze straat in 1919 de Bond van Zangsolisten was opgericht, op nummer 133, ten huize van de eerste secretaris Tj.H. Velling. De bond telde een jaar later 88 leden uit de operawereld en had als doelstelling 'de herziening van de thans geldende honoraria en opheffing van tal van ongewenste toestanden op concertgebied'.

Voor pianolessen kon men terecht bij Bertha Süşholz (25), mej. A.C.M. Brass (23), Henriëtte W. Reerink (90), Anny Oltmans (151), mevrouw A. Haarman-Gartman (19), Grietje van Moppes-Kattenburg (101), Maurits Coronel (110), Bé Pimentel (132), Wies Brusse (124), Tom W. Schuls (106) of Johanna Heijman, die in 1910 ook 'hoger onderwijs kamer-ensemble' gaf in haar huis op nummer 113. Ook Daniel Ruijneman woonde in 1918 in de straat op nummer 83 en adverteerde in *De Telegraaf* met 'piano- en compositielessen'. Hij was begonnen als pianist bij stomme films in de bioscoop De Uitkijk, later werd hij een be-

kende solist en componist. Hij had in datzelfde jaar 1918 meegedaan aan de fameuze verstoring van een concert in het Concertgebouw als steunbetoging aan de muzikrecensent Matthijs Vermeulen, die zich had gekeerd tegen het in zijn ogen conservatieve programmabeleid van Willem Mengelberg en vooral Cornelis Dopfer. De uit Polen afkomstige pianiste en componiste Marjo Tal woonde in de jaren dertig enige tijd bij David Cohen op nummer 172. Verder woonden in de straat de muzikleraren B.W. Duetz (150) en Frits Uyttenbogaard (31), van 1928 tot 1977. Rond 1910 was op nummer 49 enige tijd De Nieuwe Muziekschool gevestigd, waar onder meer Jan Tak vioolles gaf en Louise den Hollander ritmische gymnastiek verzorgde.

Er werd veel organisatorisch werk op muziekgebied vanuit de straat gedaan. De amanuensis van het Conservatorium Johan Spoor woonde op nummer 96 en bij hem moesten kandidaten zich aanmelden, althans in 1901. In 1900 werd de Nederlandsche Opera-Vereniging opgericht en het bureau gevestigd bij mr. G. Keller jr, op nummer 49. J.G. Beukers (77) was secretaris van de bekende Zangvereniging Toonkunst. Zijn echtgenote, mevr. J. Beukers-Van Ogtrop, was in 1913 vice-president van de muziekcommissie van de Tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913'. In hetzelfde jaar was zij penningmeester van het Comité voor wederopvoering van Gijsbrecht van Aemstel bij de N.V. Het Tooneel, geleid door Willem Royaards, met de muziek van Alfons Diepenbrock. De bekende componist Diepenbrock, die Vondels reizangen op muziek had gezet, woonde dichtbij in de Johannes Verhulststraat. J.F. van Essen (158) was in 1902 een drijvende kracht achter de Mozart Vereniging. Mevrouw van Nierop-van Lier (52) zat in 1905 in het comité van aanbeveling dat een opvoering van Oberon in de Hollandsche Schouwburg mogelijk wilde maken ten gunste van de Vereniging Samenwerking. Op nummer 34 huisde Camerata Amsterdam, een vereniging aangesloten bij de Bond

van Muziekstudenten. Th.C. de Maaré (103) was secretaris van de Maatschappij Caecilia. Jacques Mossel (155) was secretaris van de jury van de Prijsvraag voor twee stukjes pianomuziek ('langzaam en vrolijk'), die was uitgeschreven door de firma V.h. Gebr. Belinfante in Den Haag. De prijs was een bedrag van honderd gulden. De muziek zou een bijlage worden bij de Nederlandsche Muziekkalender van deze uitgeverij. 'Alle Nederlandse toondichters worden uitgenodigd tot mededinging'.

Carl Flesch vermeldt in zijn autobiografie een staaltje van georganiseerde subversiviteit in de wereld van de muziek, een coup tegen Willem Mengelberg, die in de Van Breestraat werd gepland. Mengelberg was niet erg geliefd onder zijn medemusici. Hutschenruyter en Mossel hadden daarom het plan beraamd een Duitse dirigent uit te nodigen die Mengelberg in de schaduw zou stellen. Maar het eerstvolgende concert dat Mengelberg dirigeerde was zo'n succes dat het optreden van deze Duitser weer snel vergeten was. Er was in deze jaren nogal wat oppositie binnen het orkest tegen de steeds succesvollere dirigent.

De trouwste volgeling van Willem Mengelberg woonde na de oorlog ook in de Van Breestraat. Elly Bijsterus Heemskerk, een violiste, was in 1914 het eerste vrouwelijke lid van het Concertgebouworkest geworden. Dit tot ontsteltenis van haar moeder, zoals ze schreef in haar boek *Over Willem Mengelberg*, een mengeling van hagiografie, apologie en autobiografie. Elly Bijsterus bleef 37 jaar lid van het orkest en heeft in die jaren altijd dichtbij het Concertgebouw gewoond, eerst in de P.C. Hooftstraat, daarna op de Willemsparkweg en tenslotte in de Van Breestraat op nummer 174. Zij is de enige vrouw met wie Mengelberg een flirt had. Nadat Mengelberg een dirigeerverbod was opgelegd vanwege zijn houding tijdens de Bezetting, had hij zich gevestigd in Zwitserland. Daar werd Elly Bijsterus een van de vaste bezoekers van het chalet waar hij zich had teruggetrokken.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam het openbare muziekleven grotendeels stil te liggen. Daarna kwam dat langzaam weer op gang, ook in de Van Breestraat. Er woonden nog steeds veel musici in de straat, zoals violiste Vera Beths. Aan huis lesgeven werd wel minder gebruikelijk. Ook de populaire muziek deed zijn intrede. In het hotel op de hoek met de Wanningsstraat gingen op zondagen jazzliefhebbers naar Monkey's Jazz Society, waar onder anderen Louis van Dijk optrad. Op nummer 116 oefende rond 1970 de band Sleazy Pete. Zanger Piet Visser was een paar huizen verder (98) opgegroeid. De straat was tolerant, er werd maar één keer geklaagd over geluidsoverlast. Toen twee politieagenten een kijkje kwamen nemen, vroegen ze of er nog een nummertje voor hen kon worden gespeeld. In het eerste blok kon later Trijntje Oosterhuis met haar band Total Touch worden gehoord, de eerste stappen op weg naar landelijke roem. Op nummer 73 woonde een danser die met zijn Russische dansen optrad in het pauzeprogramma van de City bioscoop op het Leidseplein en ook aan huis les gaf in het hurkdansen.

Wie niet zelf muziek maakte, kon daar toch op allerlei manieren bij betrokken zijn. Mr. G. Keller jr. (49) was muzikrecensent van het *Algemeen Handelsblad* en publiceerde in de reeks Beroemde Musici van uitgeverij Kruseman boeken over Bach, Haydn en Schubert. Na de oorlog woonde Salvador Bloemgarten (10), diens opvolger als muzikrecensent van het *Algemeen Handelsblad*, enkele jaren in de straat, evenals, tot 1976, Hugo van Eeden (76), muzikcriticus van *De Tijd*. In de straat was ook het Nederlands Impresariaat gevestigd, dat de belangen van kleine ensembles behartigde en ernaar streefde Nederlandse musici in het buitenland te laten optreden.

Sommige bewoners kwamen op een andere manier in actie, zoals Corry Bouquet (55), die in 1952 secretaris was van het Comité tot instandhouding van Amsterdams Philharmonisch Orkest. Terwijl de eerste

helft van de eeuw het Nederlandse muziekleven een tijd van opbouw had, waarin het Concertgebouworkest wereldberoemd werd, werd de tweede helft getekend door zorgen over neergang en afbraak. Betrokkenheid blijkt uit een ingezonden brief van J. Leguyt, wonend op nummer 108, in *Het Vrije Volk* in 1961 naar aanleiding van een aanstaande reis van het Concertgebouworkest naar Amerika: ‘Wie zich rekenschap geeft van de risico’s die gelopen worden indien dit onvervangbare gezelschap kunstenaars te samen met hun onvervangbare instrumenten aan één vliegtuig wordt toevertrouwd, moet zich realiseren dat de extra kosten voor een verdeling over twee vliegtuigen loont.’

De bekendste kunstenares die in de straat heeft gewoond was ongetwijfeld de danseres die onder de naam Mata Hari wereldberoemd zou worden. Margaretha Zelle was er in 1902 komen wonen, nadat zij uit Nederlands Indië was teruggekeerd met haar dochtertje en echtgenoot Rudolf MacLeod, die als KNIL-officier met pensioen was gegaan. Haar vader, Adam Zelle, publiceerde in 1906 *De roman van Mata Hari*, ‘de levensgeschiedenis mijner dochter’, waarin hij haar laat zeggen: ‘Wij namen onzen intrek in een woning aan de Van Breestraat 188, waar wij, dank zij het pensioen van MacLeod, een aangenaam en onbezorgd leven hadden kunnen leiden.’ Maar het liep anders. Een half later scheidde zij van haar man en vertrok ze naar Parijs, waar ze grote successen vierde als de Indische danseres Mata Hari, maar in 1917 wegens spionage ter dood veroordeeld werd. De verwarring over het huis waar ze woonde, kan zijn ontstaan doordat er later ook andere leden van de familie Zelle in de straat woonden. Op nummer 33 woonden Herman en Sjoerd W. Zelle. In 1923 verhuisde Herman naar de Alexander Boersstraat en Sjoerd ging een paar huizen verder wonen, op nummer 25. Daar ging ook Margaretha Zelle, naamgenote van Mata Hari, wonen, een weduwe die er in 1974 overleed op de leeftijd van 86 jaar.

Schrijvers en uitgevers

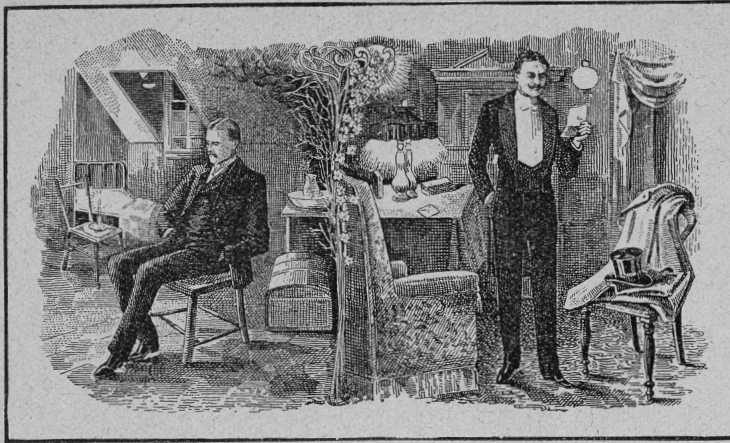
De uitgever Arjan Buwalda van Holkema behoorde tot de straatbewoners van het eerste uur. Eerst woonde hij op nummer 53, daarna tot 1908 op nummer 116. Toen Van Holkema in 1953 op tachtigjarige leeftijd overleed, werd hij in de Nederlandse Maatschappij van Letterkunde herdacht als 'een der laatste grote figuren van de oude garde van de Nederlandse uitgeverswereld'. Hij was begonnen bij de uitgeverij Scheltema & Holkema, die zijn vader in 1878 had opgezet, en nu had hij zijn eigen bedrijf Van Holkema & Warendorf. In zijn levensbericht in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* werden een paar van zijn grote uitgaven genoemd, zoals tien delen proza van Albert Verwey. Bestsellers waren herdrukken van de Amsterdamse verhalen van de toen nog altijd populaire negentiende-eeuwse schrijver Justus van Maurik. Hij gaf ook het literaire tijdschrift *Groot Nederland* uit, waarvan Louis Couperus redacteur was. Er was een reeks 'Ons Boekenplankje', waarin onder meer meisjesboeken verschenen van Suze Andriessen, die enige tijd in de Van Breestraat had gewoond.

Van Holkema's achtergrond was doopsgezind, maar zijn uitgevebeleid was ruimhartig. Hij gaf net zo lief in 1907 *Om de oude wereldzee* uit van de gereformeerde politicus Abraham Kuiper als drie jaar later de herinneringen van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, *Van Christen tot anarchist*. Verder publiceerde hij veel boeken die de opkomende burgerij houvast in het leven konden geven. De titels varieerden van *Handboek der etiquette: behartenswaardige wetten en wenken voor oud en jong* (1903) tot een *Nieuw kookboek voor burger-gezinnen* (1900). Sinds 1906 gaf hij het tijdschrift *De Vrouw en haar Huis* uit. Dit was een chique damesblad onder redactie van de hoogleraarsdochter Elizabeth Rogge. Aanvankelijk verschenen er vooral artikelen in over het huishouden, kleding, kunst en nijverheid, maar na 1920 kregen ook politieke onderwerpen en de positie

van de vrouw aandacht. Het blad verbreedde de normen en waarden van de Concertgebouwboulevard in de rest van Nederland. Na de oorlog ging het op in het tijdschrift *Ideaal Wonen*, terwijl de meer moderne vrouwenbladen *Margriet* en *Libelle* een breder publiek gingen bereiken.

Van Holkema liep voorop in een nieuw genre, het sportboek, met de uitgave van Jan Feiths *Het boek der sporten* uit 1900. Bijzonder was ook de uitgave in 1938 van *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden*, dat 1770 bladzijden telt en vijf kilo weegt. Uit bescheidenheid liet Van Holkema zichzelf schitteren door afwezigheid. Wel opgenomen was zijn broer Tjomme, een bankier en eveneens een sportman. Hij was bestuurder van de Nederlandsche Hockey en Bandy Bond. Zelf schreef Van Holkema één boek, het *Gedenkboek 1898-1918 uitgegeven bij het 20-jarig bestaan van den Nederlandschen Hockey- en Bandybond*, dat uitkwam in 1918. Zijn carrière als sportbestuurder komt in het levensbericht van de Maatschappij uitvoerig ter sprake, inclusief zijn betrokkenheid bij de Olympische spelen die in 1928 in Amsterdam plaatsvonden. Hij was veelzijdig actief, maar wel ‘dikwijls op dictatoriale wijze’, al had hij een ‘hart van goud’.

Er woonde in deze jaren ook een andere succesvolle uitgever in de straat, Jacob Cornelis Dalmeijer, in 1908 op nummer 24, vervolgens drie jaar op nummer 44, waarna hij verhuisde naar de Willemsparkweg. In advertenties bood hij een encyclopedisch boekwerk te koop aan, *De wonderen der techniek*, in zes delen met bijgeleverde houten standaard. Net als Van Holkema gaf hij adviesboeken uit, een genre waaraan in de burgerij kennelijk grote behoefte bestond. In 1907 plaatste hij onder meer in *De Tijd* de aankondiging van ‘een boek voor het katholieke gezin’: *Het huwelijk. Wenken en raadgevingen voor volwassenen, voornamelijk voor verloofden en gehuwden*. Het boek voorzag in ‘een lang gevoelde behoefte’ en kon ‘zonder bedenken’ aan elke jonge man of vrouw ter hand worden

VOORHEEN

THANS

Armoede verandert in overvloed, ziekte in gezondheid, zwakte in kracht en angst en vrede, bij iedereen die deze wetenschappen in toepassing brengt.

De Cursus voor de praktische toepassing der Psychische Wetenschappen

bestaat uit 5 deelen, die één geheel vormen, doch elk afzonderlijk worden verkocht, nl.:

I. Het PERSOONLIJK MAGNETISME	prijs f 1,25
II. TÉLÉPATHIE (Lezen en overbrengen der gedachten)	„ - 1,25
III. Volledige Handleiding voor het HYPNOTISME	„ - 3.—
IV. De MAGNETISCHE GENEESMETHODEN	„ - 1,75
V. Het „ ZOISME ”	„ - 1,25

De 5 deelen tezamen ineens gekocht worden toegezonden voor **zes gulden vijftig cent**.

De toezending geschiedt franco tegen postwissel door de Vereeniging voor Psychisch Onderzoek, van Breestraat 44, Amsterdam.

Eene uitvoerige brochure over deze wetenschappen, getiteld „De Stille Kracht” is à 10 cent verkrijgbaar bij de Vereeniging voor Psychisch Onderzoek en in den boekhandel.

Ieder mensch, zoowel man als vrouw, kan deze lessen volgen.

gesteld. Het was kerkelijk goedgekeurd en werd aangeboden met ‘bijzondere condities voor eerw. geestelijken.’

In 1912 waarschuwde *De Tijd* tegen de uitgaven die verspreid werden door de Vereniging voor Psychisch Onderzoek, die, verrassend genoeg, eveneens gevestigd was op nummer 44 van de Van Breestraat. Deze gevaarlijke boeken waren bedoeld ‘voor het aanleren van persoonlijk magnetisme, gebedslezen en overbrengen van gedachten, hypnotisme, magnetische geneesmethoden en zoïsme’. Wat zoïsme was, wist bijna niemand en dat was juist de aantrekkingskracht van boeken over dat onderwerp. Het gaat om het vijfdelige werk *De cursus voor de praktische toepassing der psychische wetenschappen* met delen over telepathie en een ‘volledige handleiding voor het hypnotisme’, dat bij Dalmeijer was uitgekomen. In zijn fondscatalogus staan meer van dit soort boeken, waarbij hij mikte op een publiek met interesse in esoterie, theosofie en homeopathie. Dat waren onderwerpen die toen in de gevestigde wetenschap serieus werden genomen. De zenuwarts Van Renterghem paste een paar huizen verderop hypnose toe in zijn psycho-therapeutische praktijk. In 1920 werd in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* de oprichting vermeld van de Studievereniging voor Psychical Research, onder voorzitterschap van de bekende Groningse hoogleraar G. Heijmans, die onderzoek ging doen naar ‘dus geheten occulte verschijnselen’. Ook Frederik van Eeden stelde in deze zaken belang en Dalmeijer had hem in 1904 tevergeefs gevraagd om een boekje over hypnotisme te schrijven.

Ten huize van Dalmeijer was in het adresboek ook opgenomen de Society for Physical Culture. Deze gaf boeken uit als *De verzorging van het uiterlijk volgens de modernste Amerikaanse methoden* (1907) en *Het vrouwelijk lichaam* (‘met circa 100 afbeeldingen’). Lichaamscultuur was rond 1900 belangrijk geworden, vooral in Amerika en Duitsland met verschijningsvormen variërend van body building tot nudisme. Dalmeij-

er was ook de drijvende kracht achter Dalmeijer's Volksuniversiteit, waarvan de leden het gelijknamige weekblad kregen toegestuurd, vol wetenswaardigheden en met de rubriek 'wereldletterkunde' geschreven door straatgenoot mr. G. Keller jr. Dalmeijer's Efficiency Instituut was op dezelfde leest geschoeid. Hij bleef nuttige adviesboeken uitgeven, zoals *Hoe verkrijg ik gezonde hersenen en frischheid van geest*. Daarnaast gaf hij elke maand een deeltje uit in zijn reeks detectiveverhalen. Dalmeijer speelde goed in op nieuwe trends, ook met zijn Cinema-reeks. Daarin kwamen deeltjes uit over de filmheld Tarzan. Het leidde wel tot een conflict met een andere uitgever, dat in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* besproken werd onder het kopje 'de Tarzanquaestie'.

Van ander allooi waren de boeken die verkrijgbaar waren bij de Société d'Édition Littéraire et Artistique, eveneens gevestigd op nummer 44 van de Van Breestraat. In het *Nieuws van den Dag* verscheen een aankondiging van *Achter gewijde muren. Uit het dagboek van een kloostergeestelijke*, zonder Dalmeijers naam, maar met de intrigerende mededeling: 'Een uitvoerige toelichting omtrent de inhoud van dit boek wordt op aanvraag gratis toegezonden.' Het betrof een deeltje in de reeks Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling. Een typerende passage luidt: 'Je hoeft mij geen woord te zeggen, Liberatus! Ik zag hoe je Cyrillus naar zijn cel bracht en ik weet alles. Er is er niet één onder de jonge monniken, bij wien hij niet iets dergelijks heeft geprobeerd.' Kortom, J.C. Dalmeijer, die in 1943 overleed, was als uitgever niet minder veelzijdig dan A.B. van Holkema.

Op nummer 185 woonde jarenlang de uitgever J.R.A. Schouten, verantwoordelijk voor de tijdschriften *Lux* en *Camera Obscura. Revue Internationale pour la Photographie* en van het vaktijdschrift *Gas en Waterfitters*. In 1933 publiceerde Schouten een bibliografie van zijn verzameling van 670 boeken over fotografie verschenen tussen 1864 en

1922. Op nummer 36 woonde Willem Wiebes Leemans en was de Uitgeversmaatschappij Van Soeren & Co gevestigd. Hij was hoofdredacteur van *Het Verzekeringsblad voor Nederland en België* met zijn woning als redactieadres. Hij schreef onder meer kritische artikelen over dubieuze begrafenisfondsen en een geschiedenis van het verzekeringswezen tussen 1882 en 1932.

Al in 1900 woonde op nummer 141 een journalist, G. de Voogt, die als een van de eersten in de straat over een telefoon beschikte. Op nummer 49 was in datzelfde jaar mr. G. Keller jr. gaan wonen, hoofdredacteur van het *Nieuwsblad voor Nederland*, een tijdschrift dat tot 1914 drie keer per week verscheen. Hij publiceerde ook regelmatig in *De [Groene] Amsterdammer*, een weekblad uitgegeven door zijn straatgenoot Van Holkema. In 1911 woonde op nummer 47 de journalist Asser Benjamin Kleerekoper, die zo bekend was dat hij vaak alleen met zijn initialen werd aangeduid als A.B.K. Hij was een vooraanstaand lid van de SDAP en werd in 1913 gekozen in de Tweede Kamer en in de Amsterdamse gemeenteraad. Hij schreef in de socialistische krant *Het Volk* dagelijks zijn column 'oproerige krabbels', die vaak over kunstzaken ging. Een andere journalist in de straat was in 1917 Jac. Rinse, bij wie op nummer 58 het Nederlandsch Correspondentie Bureau voor Dagbladen gevestigd was.

Vanaf 1908 woonde na een lange journalistieke carrière W.P. Kops in de straat op nummer 172. Hij schreef ook romans, zoals *Een strijd tussen vorst en volk*, spelend aan de vooravond van de Franse Revolutie, en *Eduard de Villemare* spelend in de eigen tijd, terwijl hij een groot publiek wist te bereiken met een boek over de Patriottentijd, *Uit grootvaders tijd*. Als mens paste hij goed in de Van Breestraat, zo blijkt uit zijn levensbericht: 'Hij had een gelijkmatige natuur en ging kalm zijn weg, hoffelijk, vriendelijk, gul gastheer, aangename gast, scherpzinnig genoeg om 's levens dwaasheid te speuren'. Na zijn dood in 1923 bleef zijn weduwe nog

vele jaren in de straat wonen, 'een opgewekte geest, zijn goede genius, de zoon op zijn pad'.

In de Van Breestraat hing nog lang de geest van Frederik van Eeden. Van Renterghem, de oprichter van het Instituut voor Psychotherapie, had in de jaren rond 1890 met de bekende schrijver van onder meer *De koele meren des doods* samengewerkt. Van Eedens zoon Evert woonde op nummer 35 en zijn andere zoon Hugo woonde op nummer 40, waar nog altijd het volumineuze bureau van zijn vader staat. In zijn dagboek schrijft Van Eeden dat hij wel eens ging eten bij 'het jonge echtpaar Van der Chijs' (24 oktober 1913). De psychiater Arie van der Chijs (117) was toen de nieuwe compagnon van Van Renterghem.

Na de oorlog woonde op nummer 157 mr. G.B.J. Hiltermann, journalist bij *De Telegraaf* en *Elsevier*. Hij was eigenaar van het weekblad *Haagsche Post* dat hij had gekocht voor zijn echtgenote Sylvia Brandts Buys. Onder haar leiding werd het blad in de jaren 1960 een springplank voor jonge schrijvers en journalisten, zoals Simon Vinkenoog en Jan Cremer. Hiltermann werd bekend als politiek commentator op de radio. Zijn rubriek 'De toestand in de wereld' werd vanaf 1956 meer dan veertig jaar lang uitgezonden door de AVRO. Ook hij was zo bekend dat hij vaak alleen met de initialen G.B.J. werd aangeduid. In 1995 publiceerde hij *G.B.J.'s kijk op zijn tijd*, in de catalogus van de Koninklijke Bibliotheek omschreven als 'de borreltafelvisie van een ervaren journalist'. In de buurt stond G.B.J. erom bekend dat hij beledigd keek als hij niet werd herkend bij de herenkapper Van Geulswijk, die eerst in de Van Breestraat en later in de Cornelis Schuytstraat was gevestigd. Een andere bekende journalist was Wina Born (127), die met haar kookboeken, zoals *Koken met wijn* uit 1962, het culinaire klimaat in Nederland drastisch heeft veranderd. In 1999 publiceerde ze haar *Culinaire herinneringen*.

Er woonden in dezelfde periode verschillende schrijvers en dich-

ters in de straat. Op nummer 76 woonde een tijdje Elisabeth Zernike, in 1929 de eerste vrouw die een literaire prijs won, de Haagsche Post-prijs. Op nummer 44 woonde de Zuid-Afrikaanse dichteres Elisabeth Eybers. Hier schreef zij een cyclus over het leven in de straat, bekend geworden als de Van Breestraat gedichten, waarin ze, zoals hiervoor vermeld, onder meer uiting gaf over haar ongenoegen over burenlawaai en straatrumoer. In het huis ernaast schreef Hans Vervoort een autobiografische sleutelroman over de roerige geschiedenis van het weekblad *Vrij Nederland*. In de drie delen van *Het bedrijf* figureert de Van Breestraat regelmatig als thuisbestemming van de hoofdpersoon. In 2001 beschreef Vervoort het uitzicht vanuit zijn huis in een bijdrage aan de bundel *100 uitzichten op Amsterdam*. Tegenover hem woonde sinds 1946 op nummer 33 de schrijver en dichter Jacques van Hattum, die nog voortleeft in de tirades die hij op hoge leeftijd afstak tegen alles wat niet deugde in de wereld. Hij had eerder op nummer 117 gewoond. Een paar huizen verder, op nummer 53, was de dichter Huub Oosterhuis te vinden, op nummer 10 de dichter Hans Faverey, die in 1990 de Constantijn Huygensprijs voor zijn oeuvre kreeg, en op nummer 45 de romanschrijver Jan Gerhard Toonder. In het middelste blok woonde Herman Franke (149), die met zijn roman *De verbeelding* in 1998 de AKO-literatuurprijs won.

Behalve literatuur werden er ook wetenschappelijke boeken in de straat geschreven. Dertig gepromoveerden lieten zich in het adresboek opnemen met hun doctorstitel. Onder hen was dr. J.D. Meerwaldt, die sinds 1931 op nummer 106 woonde en in 1955 een bijdrage leverde aan *De lach in de literatuur*. Kunsthistoricus Arnoldus Noach (25) was in 1937 aan de Universiteit van Amsterdam gepromoveerd en publiceerde een jaar later het standaardwerk *De Oude Kerk te Amsterdam. Biografie van een gebouw*. Tien jaar daarna schreef Dirk Bax (116) een baanbrekende dissertatie over Jeroen Bosch, waarna hij emigreerde naar Zuid-Afrika en

hoogleraar werd aan de Universiteit van Kaapstad. Ook toneelhistoricus Ben Albach, later directeur van het Toneelmuseum, woonde een tijdlang in de straat (26), voordat hij naar de Alexander Boersstraat verhuisde. Ben Albach was de drijvende kracht achter dit in 1925 opgerichte museum dat een unieke collectie op theatergebied wist te verwerven, maar in 2013 werd opgedoekt tijdens de kaalslag op cultuurgebied die toen plaatsvond.

Wie niet zelf schreef, kon toch de literatuur en de cultuur in het algemeen bevorderen. Mej. J.M. Greukens (190) was secretaresse van het Museum Petrucci, dat in de jaren 1920 op de Keizersgracht gehuisvest was. N. Meersmans (88) was in 1940 secretaris van de Vereniging Het Multatuli Museum. Van het Nationaal Comité Bilderdijk-Herdenking 1956 was mej. H.J. van Gelderen (173) secretaresse. Er kwam een reizende tentoonstelling en een herdruk van Bilderdijks *De ondergang der eerste waereld*, en, zo berichtten de kranten, ‘de organistoren zien wat betreft de belangstelling de toekomst met vertrouwen tegemoet’.

Terwijl gewone winkels in de Concertgebouwuurt als minder gewenst golden, waren boekwinkels cultureel verantwoord en dus welkom. In 1912 vestigde zich de ‘R.K. boekhandel’ van Karel van der Schot op nummer 72. De winkel verhuisde later als kantoorboekhandel naar de Jacob Obrechtstraat. In hetzelfde jaar ging op nummer 182 A.M. de Liefde wonen, wiens boek- en kunsthandel in de Van Baerlestraat gevestigd was. In de jaren 1920 woonde op nummer 133 Menno Hertzberger, wiens befaamde Internationaal Antiquariaat op het Singel was gehuisvest. Hij schreef hierover in zijn memoires, *Boeken, veel boeken - en mensen*. Na de oorlog woonde hij weer korte tijd in de straat. Verder was er de antiquair Dilman op nummer 126 en na de oorlog op nummer 42 antiekhandel Tommy Kruiver.

Er waren verschillende vertegenwoordigers van de beeldende kunsten, onder wie Jean Charles Louis Landré, ‘tekenaar voor kunst-

nijverheid' (185), kinderboekillustrator en tekenaar van stadsgezichten. Hij woonde al in 1900 in de straat en kwam uit een keurige familie, maar hij was tegen de zin van zijn ouders kunstenaar geworden en bovendien weggelopen met hun dienstmeisje Hendrika Starrenburg. Gesina Dake (157) gaf in 1904 lessen in tekenen, schilderen, waterverftekenen en etsen. Op nummer 97 gaf mejuffrouw Ineke Kahle les in kantklossen en onderricht in de textielkunst. J.J.A. Dillmann (78) was behalve gemeenteambtenaar ook leraar M.O. in de kalligrafie. In 1939 kwam de graficus Pieter Willem van Baarsel op nummer 124 wonen. Hij ontwierp postzegels en was technisch assistent in het Rijksmuseum, waarvan zijn vrouw, Ro van Oven, twee jaar later een geschiedenis publiceerde. Rond 1950 ging schilderes Frieda Hunziker wonen op nummer 34. Zij was zo invloedrijk bij de toekenning van gemeentelijke subsidies dat ze de kunstpausin van Amsterdam werd genoemd. Verder woonden hier in die jaren de kunstschilders Gerrit Benner (43) en Anton Buijtendijk (34), die regelmatig het Vondelpark als onderwerp voor zijn schilderijen koos. Op het dak van de huisschilders Wentholt werd een atelier gebouwd voor Paul Overhaus, die daar zijn zeegezichten schilderde. Verder woonden hier de beeldhouwers Gerrit Bolhuis (106), maker van het monument voor de gefusilleerden op het Eerste Weteringsplantsoen, Carel Visser (57), de constructivist die werkte met objets trouvés, en Ben Guntenaar (137), leraar op de Rietveld Akademie, wiens beelden op verschillende plekken in de stad te vinden zijn.

Jarenlang woonde er een bekende kunsthandelaar in de straat, Nico Eisenloeffel (49), die als schrijver publiceerde onder de naam Nicolaas van Middelhoven, onder meer in *De [Groene] Amsterdammer*. Hij gaf fraaie catalogi uit. Zijn vrouw, C. Eisenloeffel-Macdonald, gaf in de jaren 1930 op lagere scholen les in handenarbeid. Na de oorlog waren er enkele jaren twee kunsthandels in de straat, Kunsthandel Rueb (22) en

Galerie Swart (23). De galerie van Riekje Swart was sinds 1964 een van de belangrijkste platforms waar opkomende kunstenaars hun werk konden presenteren, onder wie Jan Dibbits, Ans Wortel en Peter Struycken. In 1972 werd in de Van Breestraat bijvoorbeeld kinetische kunst van Ray Staakman getoond.

Het toneel werd gerepresenteerd door toneelgroep Het Masker en de Maatschappij Apollo (126). Enige jaren was er een marionetten-theater in de straat, De Olijftack, op nummer 117. In *Het Vaderland* werd er in 1929 in de rubriek Kunst en Letteren over bericht: De leider G.J.M. Brugman streefde ernaar 'het oude handwerk van den marionet in eere te herstellen'. Het was een ruim herenhuis, 'wanneer men aan het einde van de lange gang de trap heeft beklommen dan staat men spoedig in het atelier'. Door het uitbreken van muren was er een 'fraaie speelgelegenheid' verkregen. Over de voorstelling was de recensent minder te spreken: 'de poppen blijven monotoon in de bewegingen, de expressie is vrij klein'. In *Het Volk* werd de voorstelling aangekondigd van 'Gevatter Tod', Grimms sprookje Peetoom Dood, waarvoor de bekende musicus Richard Heuckerodt de muziek had gecomponeerd en beeldend kunstenaar Kees Schrikker de marionetten had gesneden. In 1931 werd in het *Algemeen Handelsblad* aangekondigd dat er een 'nieuwe afdeling handpoppen' was. Een groot succes is het theater niet geworden, het marionettenspel bleef in Nederland een marginale kunstvorm.

De marionetten werden verdrongen door het nieuwe medium film. *De Tijd* berichtte in 1933 dat het Katholiek Filmfront een Amsterdamse afdeling had opgericht met als secretaris H. Schotel jr. op nummer 129. Na de oorlog woonde op nummer 64 Frank Fehmers, producent van de animatiefilmpjes van Barbapapa, en vanaf 1968, op 119 de cineast Nicolai van der Heijde. Diens film *Een ochtend van zes weken* uit 1966 was een voorbeeld van de Nederlandse *nouvelle vague*, zijn

grootste succes was de komedie *Help, de dokter verzuipt* uit 1974. Later nam Theo van Gogh films op in de voormalige Suikerschool aan het begin van de straat.

Al woonden er in de Van Breestraat van oudsher vooral ondernemers, cultuur werd er belangrijk gevonden en er werden tal van initiatieven ontplooid. Als laatste voorbeeld daarvan de oproep die A.E. Joachimstal, Van Breestraat 166, in 1921 plaatste in het *Algemeen Handelsblad* voor steun aan een vereniging die ten doel had 'aan minvermogende geleerden etc. een gratis verblijf voor herstel van hunne gezondheid in Bad Ems te verschaffen'. Het initiatief was genomen door de Pruisische regering en in de ereraad zaten geleerden als professor Einstein. Het tehuis zou ook openstaan voor Hollandse 'journalisten, juristen, doctoren, tandartsen, apothekers, zangers, toneelspelers, schilders, in 't kort alles wat de studie of kunst omvat'.

Verenigingsleven

De schets die Carl Fleisch in zijn memoires gaf van de Amsterdamse burgerij was een getrouwe weergave van de werkelijkheid. In de Concertgebouwboulevard leefden de mensen op beschaafde afstand van elkaar. Buren groetten elkaar beleefd, maar vriendschappen ontstonden zelden. Aan de andere kant kwamen openlijke ruzies ook weinig voor. Het buurtleven verschilde hier hemelsbreed van dat in de oude buurten in de stad, zoals de Jordaan en de Jodenbuurt, bij het Waterlooplein, waar het leven zich grotendeels op straat afspeelde en de mensen geen blad voor de mond namen. Maar ondanks hun afstandelijkheid kenden de bewoners van de Van Breestraat een druk sociaal leven. Dat gebeurde in

andere verbanden dan dat van de straat en vooral in het verenigingsleven, dat in Nederland rond 1900 tot grote bloei was gekomen. In de betere kringen was het vanzelfsprekend om via verenigingen bij te dragen aan het welzijn der mensheid. De bewoners van de Van Breestraat lieten zich hierbij niet onbetuigd. Zo was N. Hoed (115) secretaris van de afdeling Amsterdam van de Vereniging tot Verbetering van het Lot der Blinden in Nederland en zijne Koloniën. Het secretariaat van de Kerstvereniging voor Kinderen in een der Armste Wijken van Amsterdam was gevestigd op nummer 80 ten huize van mevrouw A.C. Lenderink-van der Vliet. Het doel was 'de zedelijke verheffing van hulpbehoevende gezinnen mede door middel van een in religieuze geest te houden kerstfeest-viering'. Er waren meer verenigingen van deze aard, waarvan het secretariaat of bestuur in de straat gevestigd was. Van de Nederlandsche Vereeniging voor Hulp aan Zieken van Geest, die in *De Telegraaf* in 1937 giften vroeg om pakjes met Kerst of St. Nicolaas te bezorgen aan degenen die in inrichtingen verbleven, was mevr. A. Wijnberg-Smies op nummer 33 secretaris. De Vereeniging Kindervoeding, 'ten behoeve van de verstrekking van voedsel aan behoeftige schoolgaande kinderen', verzorgde in de wintermaanden voor 2500 kinderen een middagmaal op school en had als secretaris mevr. K. Bollentin-Gronert op nummer 71. Van de Vereniging voor Uitzending van Kinderen naar Herstellings- en Vacantiekolonies was mevr. Heringa-Grohs (124) secretaris.

Voorals vrouwen zetten zich in voor dergelijke verenigingen. Zo vond in 1899 een kunstavond plaats van de dames-weldadigheidsvereniging Jeugdig Streven, waarover het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* berichtte. De bijeenkomst werd gehouden in het lokaal Plancius, tegenover Artis, een zalencentrum dat een kwart eeuw eerder was gebouwd voor de joodse mannenzangvereniging Oefening Baart Kunst. Er was onder meer een optreden van de pianiste mevrouw Haarman-Gartman, een van

de eerste bewoners van de Van Breestraat. De vereniging ondersteunde 'ongelukkige huisgezinnen van alle gezindten'. De voordrachten werden door het publiek 'gunstig ontvangen'. Dat het Transvaalse Volkslied ten gehore werd gebracht 'behoeft bijna niet gezegd te worden', want de Boerenoorlog hield de gemoederen in Nederland bezig. In een van de nieuwe wijken die in Amsterdam verrezen, de vanaf 1910 gebouwde Transvaalbuurt, werden de straten vernoemd naar stamverwante helden uit de Zuid-Afrikaanse boerenrepublieken, die zich tevergeefs tegen het imperialistische Engeland hadden verzet.

De bekendste vereniging voor vrouwen was de Algemene Nederlandsche Vrouwenvereniging Tesselschade, waarvan, op nummer 25, mejuffrouw H. Crous secretaris was. Doel van deze vereniging was beschaafde vrouwen de mogelijkheid bieden zelfstandig inkomsten te verkrijgen uit de verkoop van zelfgemaakte handwerken. Later werd dit uitgebreid met een bemiddelingsbureau voor betaalde banen voor vrouwen. Inmiddels herenigd met de gelijkgestemde vereniging Arbeid Adelt is Tesselschade thans te vinden op het Leidseplein.

Veel liefdadigheidsverenigingen waren kleinschalig. Sommige leidden een kortstondig en marginaal bestaan, andere hielden het langer vol. In 1902 vierde bijvoorbeeld de Vereniging voor Fabrieksarbeidsters, met mej. M.C. Reese (123) als penningmeesteres, het dertigjarig bestaan. Verenigingen maakten gebruik van nieuwe media om hun zaak onder de aandacht te brengen. In 1937 organiseerde de Nederlandse Vereniging ter Behartiging van de Belangen der Jonge Meisjes, gevestigd op nummer 63, een vertoning van de door de vereniging geproduceerde, ruim een half uur durende film 'Lichtende bakens' in het nabijgelegen Parkhotel.

Tot de meer bekende verenigingen behoorde Liefdadigheid naar Vermogen, met als doel de inzameling van fondsen voor 'kleine neringdoenden' die steun behoefden. In 1907 was K.D.W. Boissevain (166)

bestuurslid en J.G. Beukers (77) vervulde in 1914 de functie van secretaris. In dat jaar liet de laatste in de pers het volgende bericht opnemen: 'Door de grote stilstand in de diamantnijverheid grenst de nood van de diamantbewerkers aan algehele uitputting.' Deze treurige toestand was het gevolg van de in dat jaar uitgebroken wereldoorlog en was het grootst bij degenen die geen lid waren van een vakorganisatie. Daarom was er een comité van vier personen geïnstalleerd, 'door hun dagelijkse praktijk bekend met de toestand', om maatregelen te nemen. In 1923 was J.P. van Fastenhou (22) secretaris van deze vereniging. Hij was ook penningmeester van de afdeling Amsterdam van de Vereniging tot het Verzorgen, Opvoeden en Onderwijzen van Zwakzinnige Kinderen.

Hulpverlening kon ook een persoonlijk initiatief zijn. In het *Algemeen Handelsblad* liet M. Spoorenberg een 'dringende bede' opnemen ten behoeve van 'een net gezin, waarvan de man, de enige kostwinner, is overleden, zijn weduwe met acht kinderen hulpbehoevende achterlatend; spoedige hulp is nodig om dit fatsoenlijke gezin voor ondergang te behoeden'. Wie mee wilde doen kon zich tot hem wenden in de Van Breestraat op nummer 110. Om de individuele liefdadigheid te bevorderen was de vereniging Het Eereteeken voor Menschlievend Hulpbetoon 'Prins Hendrik' opgericht, met als secretaris de heer Bakker aan de overkant van de straat op nummer 119.

De weldadigheid van al deze verenigingen had, hoe goed ook bedoeld, altijd een patroniserend karakter. Dat gold ook voor het in 1909 opgerichte Comité voor Volkstuinen, waarvan mr. P.L.M. van Ogtrop (77) secretaris was. Deze richtte een stuk land in bij de Linnaeusstraat, waar minder bedeelden hun eigen groenten konden kweken tot materieel en geestelijk nut. Natuurbescherming en opvoeding werden gecombineerd door de Hollandsche Kindervereniging tot Bescherming der Dieren, waarvan mevr. E. Wolff (183) secretaris was. Zij was ook leid-

ster bij excursies van de Vogelclub van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Vogels, afdeling Amsterdam. Sommige verenigingen hebben hun goede werk lang volgehouden, zoals het Comité Zomerpostzegels, waarvan mevr. Th.M. v. Veen-v.d. Poll (126) in 1940 penningmeesteres was, en de nog altijd bestaande vereniging Pro Juventute, waarvoor collectanten zich in 1933 moesten aanmelden bij mevr. B.J. Helle op nummer 84.

Naast de vele kleine liefdadigheidsverenigingen, waren er enkele groot in hun tijd, zoals de Middernachtzending, waarvan in 1904 mej. A.H. Schouten (140) bestuurslid was. Deze vereniging was opgericht ter bestrijding van de prostitutie, en, zoals het *Algemeen Handelsblad* in dat jaar berichtte, ook gericht tegen 'het ontzaglijk onheil onder gehuwde en ongehuwde vrouwen door de Nieuw-Malthusiaanse Bond en de zogenaamde Nieuw-Malthusiaanse deskundigen gesticht': 'Sommige dezer "deskundigen" zijn geen beter naam dan moordenaressen waard', zo werd gewaarschuwd, waarbij gedoeld werd op het plegen van abortus.

De idealen die in de Van Breestraat leefden, waren deels conservatief, deels progressief, zowel burgerlijk als antiburgerlijk. Een club die achteraf moeilijk te typeren is, was de vereniging Rein Leven. Deze was in 1901 opgericht en streefde in de geest van Tolstoi naar seksuele onthouding, vegetarisme en geheelonthouding. De bestrijding van prostitutie en geslachtsziekten stond hoog in het vaandel. Het volgende jaar werd in het *Algemeen Handelsblad* bericht dat ten huize van mej. C. de Vos in de Van Breestraat 98 een vergadering met militairen was gehouden om te komen tot de oprichting van een militaire afdeling van Rein Leven. Doel was het 'tegenaan in woord en daad van Godslasteringen en het uitspreken van onzedelijke taal in de kazerne'. Er waren elf militairen gekomen en er werd een voorlopig bestuur gekozen. Van een militaire afdeling van de Rein-Leven-Beweging is daarna niets meer vernomen.

Bovendien werd de vereniging een paar jaar later opgeheven, omdat er een conflict was ontstaan tussen de voorstanders van het vrije huwelijk en de verdedigers van het geregistreerde burgerlijke huwelijk. Met alle interne paradoxen was de Rein-Leven-Beweging geen lang leven beschoren, maar ze is wel spraakmakend en invloedrijk geweest, onder meer via de jeugdbeweging van de SDAP, de JO en de AJC.

Gezien de vele bewoners die actief waren in handel en bankwezen is het niet verwonderlijk dat talloze belangenverenigingen hun secretariaat in de Van Breestraat hadden, zoals de Nederlandsche Theeverbruik-Vereeniging (A.M. Kleeman, 118) en de Vereeniging tot Verbetering v/d Koffie-Cultuur (W.F. van den Broek, 149). In de Van Breestraat 2-4 zetelde de Algemene Technische Vereniging van Beetwortelsuikerfabrikanten en -Raffinadeurs. Het *Algemeen Handelsblad* berichtte in 1929 dat deze vereniging een onderzoek subsidieerde naar het verband tussen de zuurgraad van de bodem en de opbrengst aan beetwortelen. Een vergelijkbaar doel had de Rubber- en Asbest-Handelsvereniging, ten huize van M. Blok (169).

Beroepsverenigingen waren de Varkensslachtersvereniging "Amsterdam" zetelend bij slager Kwantes (98), de Vereniging van Leraren in de Wiskunde, Mechanica en Cosmografie bij Dr. N.G.T.W.H. Beeger (123) en de Vereniging van Handels- en Kantoorbedienden "Vooruit" bij C.W. Höfelt (102). Een meer specifiek belang werd behartigd door de Vereniging tot Bevordering der Gezondheid in de Grafische Vakken ten huize van de typograaf J. de Jong (89). In 1932 kondigde de secretaris van de het jaar tevoren opgerichte Nederlandsche Bond van Autobusdienstondernemers aan dat bij hem thuis in de Van Breestraat op nummer 165 de eerste officiële autobusgids te verkrijgen was.

L.D. Petit (21) was vele jaren secretaris van de afdeling Amsterdam van de Vereniging Oost en West, die als doel had het verstrekken van 'kosteloze inlichtingen voor repatriërenden, verlofgangers, zij die het

voornemen hebben naar Indië te vertrekken of zich in het Moederland te vestigen.' In 1904 organiseerde de vereniging de tentoonstelling 'Indische huisvlijt' in het Stedelijk Museum. Van meer algemeen belang was de Nederlandsche Montessori Vereeniging, ten huize van D.H. Pimentel op nummer 132, en van zuiver lokaal belang was de Vereniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer te Amsterdam, waarvan Aug.L. Heijbroek (45) secretaris was.

Er waren ook verenigingen die zich beperkten tot het bevorderen van het sociale leven van de eigen leden. A.L. Nagel (46) was voorzitter van de Internationale Correspondentie-Bond, die in 1906 'in bloeiende staat' verkeerde, duizend leden telde en ten doel had het 'bijeenvrengen van menschen uit verschillende delen der wereld, van Chili tot Siberië'. Andere verenigingen verbonden beoefenaren van dezelfde wetenschappen, zoals het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap met als secretaris E.J. Voûte, die van 1919 tot 1928 in de straat woonde, eerst op nummer 101, later op nummer 45. Op kleinere schaal was er de Vereniging voor Wijsbegeerte, een studiekkring die in 1928 bijeenkwam bij L. H. de Wilde (107). En op nog kleinere schaal de Naaikrans Dorcas, waarvan M.C. Reese in 1905 directrice en penningmeesteres was (128).

Het belang van het verenigingsleven in de Nederlandse samenleving in de eerste helft van de twintigste eeuw kan nauwelijks onderschat worden. In verenigingen werd geleerd om te discussiëren en te organiseren, ze vormden een belangrijke basis voor het functioneren van de democratie en bevorderden de contacten tussen de mensen. Alom werd gestreefd naar volksverheffing en wereldverbetering. Maar de georganiseerde weldadigheid was ook een bevestiging van de afstand tussen rijk en arm, beschaafd en onbeschaafd, en van de kloof tussen weldoeners en bedeeden.

Sport

Sport was een nieuw verschijnsel dat in de late negentiende eeuw was overgewaaid uit Engeland, net als het woord zelf. In kranten werd in de jaren 1870 hooguit af en toe verwezen naar het Engelse tijdschrift *The Sport*. Daarna kreeg sport een steeds groter aandeel in de berichtgeving. In Nederlandse kranten verschenen in het decennium 1880-1889 ruim 4.000 artikelen over sport en in het daaropvolgende decennium meer dan 30.000. Er ontstond ook een aparte sportpers. In 1889 verscheen *Het Sportblad*, een 'geïllustreerd weekblad voor alle takken van sport'. Na 1900 werd sportjournalistiek een specialisme.

Sport was rond 1900 in no time populair geworden onder de Nederlandse burgerij, die steeds meer vrije tijd moest vullen met beschaafd vermaak. Wie een saaie kantoorbaan had, kon als sporter laten zien toch zijn mannetje te staan op het voetbalveld of de tennisbaan. Sport, en zeker teamsport, moest in georganiseerd verband worden beoefend en de verenigingen schoten dan ook als paddenstoelen uit de grond. Het Museumplein werd gebruikt voor sportevenementen. 's Zomers waren er atletiekwedstrijden en 's winters werd er geschaatst op de ijsbaan van de Amsterdamse IJclub. Hier was in 1893 het eerste wereldkampioenschap schaatsen gehouden. In dezelfde tijd speelden de dichter Herman Gorter en beeldend kunstenaar R.N. Roland Holst mee in cricketwedstrijden die gehouden werden op weilanden ter hoogte van de toekomstige Van Breestraat. In 1904 werden er in het Vondelpark twee tennisbanen aangelegd bij de Kattenlaan, waar de club Festina speelde. Later kreeg Festina een eigen terrein verderop in het park. In 1905 was er ook een hockeyveld in het Vondelpark. De behoefte aan tennisrackets en hockeysticks - de terminologie bleef Engels - groeide. In 1900 waren er in Amsterdam nog maar twee winkels die sportartikelen verkochten, in 1920 waren het er

zes, en in 1940 al 36.

Als vanzelfsprekend waren veel bewoners van de Van Breestraat actief op sportgebied als beoefenaren en als bestuurders. Rond 1900 verschenen hier de eerste joggers. J.M. Guykens zag er als kind wel eens een voorbij hollen ‘in zijn tricot met bellen’. Diens vrouw stond dan paraat met een overjas, want het was verboden en men kon ervoor bekeurd worden. Fietsen was wel toegestaan buiten, maar deze sport werd ’s winters vaak binnen beoefend. Mej. G. Witsenburg (80) was secretaresse van Amstels Zaalrijders Sociëteit, zoals blijkt uit een verslag van de jaarvergadering in het *Algemeen Handelsblad* in 1904. Besloten werd dat de ‘winteravond-oefeningen en het polospel’ weer in de Simplex-rijwielschool gehouden zouden worden: ‘Voor hen die ’s winters hun stalen ros niet op stal willen zetten en niet gaarne op dikwijls morsige straten verkiezen te rijden, biedt de “A.Z.S.” een uitmuntende gelegenheid om in gezellige kring van de fiets te profiteren’. De Simplex-rijwielfabriek en -school waren gevestigd aan de Overtoom.

In 1897 had tegenover het Rijksmuseum de rijwielschool van de firma Velox haar deuren geopend. Toen het zaalrijden korte tijd later uit de mode raakte, werd de Velox-rijwielschool omgebouwd tot een zwembad, het Zuiderbad. In 1912 adverteerde de nieuwe zweminrichting in het adresboek als ‘één der grootste zwembassins van Europa’. Fietsen was rond 1900 nog een dure hobby van de vooruitstrevende burgerij. Tien jaar later was de fiets het nationale vervoermiddel geworden. Die opmars was begonnen in de buurten van de bemiddelde burgerij, zoals de Concertgebouwbuurt. Toen ook de gewone man was gaan fietsen, had voor de burgerij de wielersport haar aantrekkelijkheid verloren.

Uitgever Van Holkema was een vroege liefhebber van het fietsen. Hij was lid van de Algemene Nederlandsche Wielrijders Bond, die in 1883 was opgericht als de Nederlandsche Vélocipèdisten-Bond. De

ANWB ijverde ervoor om wielrijders toe te staan in het Vondelpark hun sport te beoefenen. Dat was verboden toen het park een 'oefenterrein was geworden voor al wie wilde leren fietsen', terwijl gevorderden er 'allerlei waaghalzerijen' uithaalden. In 1897 werd bereikt dat er 's ochtends tot 12 uur gereden mocht worden. De ANWB benoemde vijf Bondconsuls om toezicht te houden. Van Holkema was een van de Bondconsuls, die werden uitgerust met een zilveren insigne met het wapen van Amsterdam en de woorden 'commissaris van orde'. Later mocht er op alle dagen behalve zondagen in het park gereden worden.

Onder de eerste bewoners van de straat bevond zich een eminente beoefenaar van de schermkunst, Marcus Zeldenrust. In het adresboek staat hij op nummer 62 vermeld als schermleraar. In het *Nationaal Sport Gedenkboek* uit 1928, het jaar waarin de Olympische spelen in Amsterdam werden gehouden, is een portret opgenomen van de 'fijne trekker' Zeldenrust. In 1907 berichtte het *Nieuws van den Dag* dat deze Nederlandse 'prof. d'escrime' niemand minder dan Guiseppe Galante uit Venetië, 'een der beroemdste schermers van onzen tijd', had uitgenodigd om een cursus Italiaans schermen in schermzaal Zeldenrust te geven. In 1925 stopte Zeldenrust en werd hij in het adresboek vermeld als eigenaar van een diamantzagerij en bankwerkerij. Een jaar later overleed hij. Zijn weduwe bleef in de Van Breestraat wonen.

Hockey was een sport waarin uitgever Van Holkema een belangrijke rol speelde. In 1908 was hij secretaris van de nationale bond. Wie bijvoorbeeld iets wilde weten over de uitreiking van de Zilveren Hockeybal moest zich tot hem wenden. Zijn portret is opgenomen in het *Nationaal Sport Gedenkboek* met als onderschrift 'één der voormannen uit den Ned. Hockey- en Bandy Bond'. Zijn straatgenoot A.F. Poggenbeek (167) was in 1917 secretaris van de Amsterdamsche Hockey Vereniging, en in 1925 woonde op nummer 75 jhr. B.G. van Styrum, die erelid was

van de Amsterdamsche Hockey en Bandy Club.

Van Holkema's directe buurman E.B. van Lier (114) was secretaris van de Nederlandsche Cricket Bond, zoals vermeld werd in *Het Sportblad* van 27 mei 1909. Een andere sportbestuurder, op hetzelfde adres, was L.H. Grivel, de voorzitter van de zeilvereniging Aeolus. Wie in 1938 werd opgenomen in het naslagwerk *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden* kon ook hobby's opgeven. Adriaan van Veen, directeur van het hoofdpstkantoor (126), gaf als hobby op 'sport, in het bijzonder de zeilsport'. Sport was een sociaal gewenst antwoord, want meer dan 200 van de 'persoonlijkheden' hadden dat als hobby opgegeven.

Honkbal drong pas laat door in Nederland. De zoon van makelaar Engelbertus Bleesing, die op nummer 116 woonde, maakte een grootse carrière in deze sport. Hij was eerst lid van de Amsterdamsche Honkbal Club, maar stapte in 1914 over naar het een jaar eerder opgerichte Quick, dat zeer succesvol werd. 'Als wij al zijn kwaliteiten moeten beschrijven, dan zou er een boek mee kunnen worden gevuld', zo werd gememoreerd bij het vijftigjarig bestaan van de club. Bleesing werd voorzitter van de in 1912 opgerichte Nederlandsche Honkbal Bond en later ere-voorzitter van de inmiddels Koninklijke vereniging. Bij zijn overlijden in 1951 werd hij herdacht als een man voor wie naast zijn drukke zakenleven leiding geven aan het 'honkballeven' een zelfgekozen levenstaak was.

Er was één tak van sport die in Nederland bedacht werd. Cornelis Vrij, hoofd van de Nieuwe Schoolvereniging in de Jan Luykenstraat, schreef in 1902 in de *Algemeen Handelsblad* een artikel over het belang van sport op school en deelde mee dat op zijn school naast voetbal en cricket 'een nieuw spel' werd gespeeld: korfbal. Vrij kondigde aan dat de regels werden gedrukt en bood aan dat hij of een van zijn leerkrachten wel als spelleider wilden optreden. Korfbal werd vooral populair in de kringen van de AJC en dat is geen toeval, want de oprichter Piet Voogd

en zijn vrouw Bets Pull gaven beiden les op de school van Vrij.

Voetbal werd snel de populairste sport in Nederland. In het *Nationaal Sport Gedenkboek* uit 1928 wordt uitvoerig op de voorgeschiedenis hiervan ingegaan. Gememoreerd wordt dat het Vondelpark een van de eerste plekken was waar deze sport in Nederland beoefend werd. Er werd daar gespeeld door 'kwajongens die nu tot bekende mannen in de maatschappij gegroeid zijn'. Al in 1900 woonden er voetballers in de straat. B.E. Harbord (14) was aanvoerder van de club AGVV, die haar leden in de Concertgebouw- en Museumbuurt wierf. Aan de overkant van de straat woonde M.M. Glerum (27), de secretaris van F.C. Quick, zo valt eveneens te lezen in *Het Sportblad*. In 1912 werd G.J. van Tusschenbroek (33) aangenomen als lid bij Ajax, toen al de topclub van de stad. Later was J. van Gessel 'consul' van de Nederlandsche Voetbal Bond (thans de Koninklijke KNVB). Bij hem thuis, Van Breestraat nummer 31, konden supporters in 1921 kaartjes kopen voor de extra-trein naar Antwerpen om de wedstrijd tussen Nederland en België bij te wonen. Het werd een gelijkspel (1-1).

Een beroemde voetballer was Tonie, de zoon van psychiater A.W. van Renterghem, die zelf een groot pleitbezorger van de sportbeoefening was. Tonie haalde zelfs drie keer het Nederlands elftal (in 1906 en 1907). In die jaren woonde het gezin in de Willemsparkweg op nummer 134, het privé-adres vlakbij de kliniek in de Van Breestraat, waar Tonie's oudere broer Albert de eerste steen had gelegd. Tonie's portret is in het *Sportgedenkboek* opgenomen. Hij werd tandarts, bleef in de buurt wonen en kreeg in 1938 een plaats in *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden*, met de bescheiden toevoeging 'liefhebber van de voetbal-sport'.

Denksporten waren eveneens in de straat vertegenwoordigd. Hier werd niet geklaverjast, maar gebridged. Net als voetbal, hockey en

veel andere sporten was dit kaartspel overgewaaid uit Engeland. Het was niet eenvoudig, maar wie het wilde leren, kon terecht bij Miss V. Weenen in de Van Breestraat 102, die in 1930 in het *Algemeen Handelsblad* adverteerde: 'English bridge. Companiable lady-teacher has some free time, mod. terms'. In 1940 kon men iedere middag op nummer 180 terecht bij mevr. S. Monasch, 'voorheen leidster der bridge cursussen der Vereniging van Huisvrouwen'. Om de kosten hoefden de bezoeksters het niet te laten: '30 ct. pp., thee inbegrepen' (*Algemeen Handelsblad* juni 1940). Voor de gevorderden was er de club Bridge-Home Select (75, later 146), waarvoor in 1938 in *De Telegraaf* nog enkele bezoekers werden gevraagd. De club prees zich aan als 'gezellig-comfortabel'. De journalist Willem Willing, een zeer bedreven bridger, schrijft in zijn dagboek in 1943, kort voor zijn arrestatie en deportatie naar Westerbork: 'Mijn dagelijks leven bestond hoofdzakelijk uit bridgen in Bridge-Home Select in de Van Breestraat'. Bij de twee populairste bordspelen was er eveneens een hiërarchie: dammen voor de gewone man, schaken voor de elite. De Nederlandse Bond van Probleem-vrienden had in 1950 in de Van Breestraat een tehuis gevonden op nummer 181.

In de eerste helft van de twintigste eeuw was sport een belangrijk maatschappelijk verschijnsel geworden. Sport was aanvankelijk een hobby van de elite en dus ook populair in de Van Breestraat. De onderwijzer Piet Voogd, die rond 1910 op nummer 112 woonde, zag als lid van de SDAP het nut van sport voor de volksontwikkeling en schreef daarover regelmatig in het tijdschrift *Arbeiderssport* en in de kinderbijlage van *Het Volk*, 'Het Jonge Volkje', waarvan de redactie bij hem thuis vergaderde. In de loop van de twintigste eeuw werden sommige sporten inderdaad 'volkssporten', zoals voetbal en wielrennen, maar andere bleven bijna uitsluitend beoefend in de elite, zoals hockey, cricket en tennis. Terwijl in andere buurten bij internationale voetbaltoernooien de straten met oran-

je slingers versierd werden, bleef die uitbundigheid uit in de Van Bree-straat. Daar stuurden ouders hun kinderen naar hockey- en tennisclubs, hoewel er in het Vondelpark nog altijd informeel gevoetbald wordt.

Omgangsvormen

De violist Carl Flesch heeft in zijn memoires een hoofdstuk gewijd aan zijn jaren in Amsterdam. In 1900 huurde hij als pied-à-terre een kamer in de Van Breestraat op nummer 116 en vanaf 1903 woonde hij daar permanent. Flesch werd opgenomen in de culturele elite van Amsterdam, maar die vond hij stijf en formeel vergeleken met de ongedwongen levendigheid die hij in Berlijn gewend was geweest. ‘Ik was bijvoorbeeld verbijs-terd toen de koetsier, die me naar mijn eerste diner had gebracht, van de knecht van mijn gastheer de opdracht had gekregen mij om half tien weer op te halen: een aloude, maar onbeleefde Hollandse gewoonte’. Flesch wilde de taal leren, maar zijn advertentie, ‘jonge buitenlander zoekt dame om hem Nederlands te leren’, werd indecent gevonden en geweigerd.

Flesch had moeite zich aan te passen aan het sociale leven in een stad, waarvan volgens hem de cultuur meer in het verleden dan in het heden was geworteld. Hij was bevriend met jongelieden uit welgestelde, respectabele middenklasse families, maar de verstikkende bekrompenheid van de Hollandse leefomstandigheden drukten ook op hen een stempel, zoals hij schreef. Het sociale leven werd geremd door conventies. Hollandse gastvrijheid was gebonden aan vaste uren, er was geen ruimte voor improvisatie of een open huis. Zelfs een onschuldige flirt met een meisje werd alleen getolereerd als prelude op een engagement.

Zijn vrienden ontmoette Flesch op het borreluur in het Leesmu-

seum, een herensociëteit, die in 1903 een nieuw gebouw had betrokken aan het Damrak. Hij ging om met de bekende schrijver Herman Heijermans, die uit het sociale leven was verbannen omdat hij met zijn maîtresse was getrouwd, en met Isidor Querido, toen een succesvol schrijver van romans, door Flesch omschreven als bombastisch, breedspakig en langdradig. Door het gebrek aan intellectuele frisse lucht was de sociale omgang in Holland altijd een uitermate saaie boel. Het leven van Flesch werd heel wat prettiger toen hij in 1906 trouwde met Bertha Josephus-Jitta, dochter uit een bekende familie van juristen en ambtenaren. ‘Eindelijk leerde ik de goede kanten van het Hollandse familieleven kennen, de behaaglijke atmosfeer van een eigen huis, de vreugde om thuis te zijn en niet meer te gast’. Hij bleef wonen in de Concertgebouwboulevard, want hij verhuisde naar de Johannes Verhulststraat. Omdat kunstenaars in Nederland buitenstaanders bleven en de vermenging van sociale klassen als ongewenst werd beschouwd, zagen sommigen volgens Flesch zijn huwelijk als een mesalliance. Kunstenaars bleven, tot zijn spijt, geweerd uit de familiekring waarin hij nu verkeerde. Max Tak typeerde in zijn autobiografie *Onder de bomen van het plein* Flesch als een afstandelijk mens. In 1908 werd Flesch in Berlijn benoemd tot hoofddocent aan het conservatorium. In een interview bij zijn vertrek gaf hij nog een laatste advies: ‘Opent dan ramen en deuren, opdat een frisse tocht uit het buitenland naar hier overwaait.’

In sommige opzichten is het karakter van de straat een eeuw lang gelijk gebleven. Bijvoorbeeld de ongeschreven regel dat men onderling afstand bewaart. Een vriendelijke groet tussen burens is hier al een breed gebaar. Dat er wel eens een ongemakkelijke situatie kon ontstaan, is beschreven door Hans Vervoort: ‘Aan de overkant woonde vroeger een taxi-chauffeur, een grijzende slanke heer. Ik kwam toevallig een keer in zijn taxi terecht en we herkenden elkaar van gezicht. “Ach, u woont toch

bij mij in de straat?” “Inderdaad, dat ziet u goed”. Zou ik hem een fooi geven, of deed je dat onder burens niet? Ik deed het wel en alhoewel we elkaar sindsdien hartelijk groetten op straat, kwam het nooit meer tot een gesprek.

Het is opmerkelijk hoeveel er tot in de jaren 1960 binnen de Concertgebouwboulevard werd verhuisd. Dat gold vooral voor kamerbewoners die altijd uitkeken naar een grotere of een goedkopere kamer in dezelfde buurt. Kennelijk waren veel bewoners gehecht aan de buurt. Dat kan te maken hebben met het dorpse karakter, zoals vaak werd opgemerkt door zowel bewoners als buitenstaanders. Kinderen mochten de hele dag op straat spelen en er hingen touwtjes uit de brievenbussen. Wie zijn sleutel had vergeten kon bij drogerij Franssen een loper lenen die

op bijna alle deursloten in de straat paste. Gelijkgestemde bewoners kenden elkaar en men kwam elkaar tegen in buurtwinkels, totdat deze rond 1980 verdwenen. Maar in tegenstelling tot een dorp kon wie dat wilde ongestoord en anoniem door het leven gaan. Wat tegenwoordig lijkt op de laatste sporen van het dorpse karakter zijn in feite nieuwe tradities, zoals het Sint Maartenfeest voor kinderen en de incidentele straatfeesten, die overigens per straatdeel apart worden georganiseerd.

De straat heeft altijd een beetje geworsteld met het eigen standsbesef. De bewoners en winkeliers deden zich van het begin af aan graag chiquer voor dan elders in de stad. Een kleermaker was hier een couturier, een banketbakker een confiseur, een kapper een coiffeur. Typerend is een advertentie van de dameskapsalon H.G. Heskes, op nummer 102, in het *Jaarboekje 1906 voor Park- en Vondelkwartier*. De tekst is half in het Frans gesteld en hij stelt zich voor als ‘coiffeur, posticheur, parfumeur’. Zijn specialiteit is ‘onduleren’ met een ‘système électrique’. Maar tegelijkertijd wordt geappelleerd aan de zuinigheid van zijn klantenkring: ‘bij abonnement belangrijke reductie’.

Toen Fer Fontijn in de jaren 1930 als kind in de straat kwam wonen ontdekte hij ‘dat je je enigszins bekakt moest voordoen’ in deze ‘nette straat met mensen die schijnbaar wisten hoe het hoorde’. Riet Wilking, de vrouw van Pistolen Paul, geboren in de Jordaan, gaf een concreet voorbeeld van dat standsbewustzijn. Ze vertelde dat er eens in een winkel tegen haar werd gezegd: je hoort hier niet thuis. Zo expliciet hoorde men natuurlijk niet te zijn. De Van Breestraat was een straat die zich netter voordeed dan ze was. Veel bewoners deden hun boodschappen liever op de Albert Cuyp- of op de Ten Katemarkt, dan in de winkels in hun eigen buurt. Zij gingen alleen naar dure buurtwinkels als ze daar een boodschap vergeten hadden.

Binnen de Concertgebouwboulevard bestond er een hiërarchie tussen

de straten, die voor de bewoners vanzelfsprekend was. De Valeriusstraat, die parallel aan de Van Breestraat loopt, was een mindere straat, smaller, met kleinere bomen en een pijpenla met een lengte van meer dan een kilometer. De bewoners van de Palestrinastraat, ook een parallelstraat, voelden zich juist ver verheven boven die van de Van Breestraat. Mauk Dolleman, die daar in de jaren 1930 opgroeide, herinnerde zich: ‘Gewone mensen woonden bijvoorbeeld in de Van Breestraat. In onze merkwaardige onschuldige hooghartigheid was dat voor ons een achterbuurt. Daar waren winkels en een ander soort mensen.’ De Palestrinastraat was korter dan de Van Breestraat, had grotere huizen en keek bovendien uit op de imposante Obrechtkerk. Alleen de bomen waren niet veel soeps vergeleken met de majestueuze acacia’s van de Van Breestraat. Een vergelijking met de Willemsparkweg, een andere parallelstraat, was moeilijker te maken. Dat was om te beginnen een weg en geen straat. De huizen waren groter en de weg was breder, maar er liep wel een lawaaierige tram door en de bomen daar stelden ook niets voor.

Het doorgaans onuitgesproken standsbesef en het scherpe oog voor subtiele sociale verschillen was typerend voor de Concertgebouwbuurt. Er bestonden zelfs op nog kleinere schaal verschillen tussen de drie blokken van de Van Breestraat. Het eerste deel, het dichtst bij het centrum liggend, was het minste deel, want er was een hotel en een industriegebouw, de Suikerschool, en een reeks kleine huisjes. Het middelste deel was daarboven verheven, want daar woonden beschaafde en bezadigde burgers, die zichzelf zagen als de meest representatieve bewoners van de Concertgebouwbuurt. Het derde, verre stuk werd bevolkt door hautaine rijken, die omgang met hun straatgenoten vermeden en zich verscholen achter dikke deuren. Dat was het doodse stuk van de straat. Van een saamhorigheidsgevoel is nooit sprake geweest, van een collectieve identiteit evenmin. Wie in de twintigste eeuw beweerde dat de Van Breestraat

bijzonder was, zou niet serieus zijn genomen. Alleen de acacia's gaven de straat haar speciale charme en daaraan waren alle bewoners al sinds 1900 gehecht.

Verzuiling.

De Van Breestraat ligt in de schaduw van de kerk van Onze Lieve Vrouw van de Rozenkrans in de Jacob Obrechtstraat. Deze in neo-byzantijnse en neo-romaanse stijl opgetrokken kerk was een uitdrukking van het nieuwe zelfbewustzijn van de rooms-katholieke bevolkingsgroep in Amsterdam. Het interieur was opgeluisterd met wandschilderingen van Matthieu Wiegman, beeldhouwwerk van Mari Andriessen en glas-inlood uit het atelier van Willem Mengelberg, de vader van de dirigent. Dat juist in de voor de elite gebouwde Concertgebouwbuurt zo'n imposante kerk verrees, was een statement. Rond 1900 waren de scheidslijnen tussen de belangrijkste geestelijke stromingen in Nederland gefixeerd in vier zuilen. Het protestantse, katholieke, socialistische en neutrale deel van de Nederlandse bevolking leefde elk in een eigen wereld. De mobilisatie van volksdelen op basis van geloof en levensovertuiging, die rond 1860 was begonnen, was rond 1900 voltooid. Toen begon een tijd van statische verzuiling, die pas na 1960 begon af te brokkelen. Daarna leidde de ontzuiling tot een meer individualistische samenleving.

In Amsterdam woonden van oudsher alle geloven door elkaar, met uitzondering van de jodenbuurt bij het Waterlooplein. De verzuiling bracht pas na 1900 in dit opzicht een nieuwe ontwikkeling, toen de verzuilde woningbouwverenigingen grote huizenblokken gingen bouwen voor geloofsgenoten. De huizen in de Van Breestraat waren gebouwd

door individuele bouwondernemers, maar toch gold de straat als nogal katholiek. Dat kwam door de nabijheid van de monumentale Obrechtkerk, die, zo dacht men, grote aantrekkingskracht op katholieken uitoefende. Eén van de twee architecten van de kerk, Joseph Th.J. Cuypers, woonde in 1916 en 1917 zelf in de straat op nummer 164. Ook architect R.A. van de Pavert, chef-de-bureau van Cuypers, woonde toen in de straat (85). De koster van de Obrechtkerk woonde later in de straat op nummer 111.

Dat de straat intern werd gekenmerkt door verzuimdheid is duidelijk. Dat begon al met de kinderen die er opgroeiden. De onderwijsstrijd had in de negentiende eeuw de kiem gelegd voor de voortschrijdende verzuiling. Het recht op eigen onderwijs voor elke geloofsgroep had ertoe geleid dat ouders hun kinderen naar scholen van de eigen signatuur stuurden. Katholieke kinderen gingen bijvoorbeeld naar de Peetersschool, die sinds 1924 in de Richard Holstraat was gevestigd. Protestantse meisjes gingen naar de Van Loonschool in de Hondecoeterstraat, jongens naar de in 1923 door de Christelijke Schoolvereniging Amsterdam-Zuid opgerichte Hildebrandschool in de Nicolaas Maesstraat. Duurder was het Christelijk Instituut, dat de naam droeg van hoofdonderwijzer Schreuder in de Van de Veldestraat. Kinderen met socialistische ouders gingen naar een openbare school, zoals de Nicolaas Maesschool, en die met rijkere niet-godsdienstige ouders naar het zogeheten bijzonder neutraal onderwijs, zoals de school van de in 1898 opgerichte Nieuwe Schoolvereniging in de Jan Luykenstraat, later naar de oprichter omgedoopt tot Cornelis Vrijsschool of de Willemsparkschool aan de Pieter Lastmankade. Al deze scholen lagen op loopafstand van de Van Breestraat.

Het middelbaar onderwijs was eveneens verzuimd. Tegenover de Obrechtkerk lag in de Banstraat bijvoorbeeld de MULO-school Sint Jacobus en aan de Hobbemakade het R.K. Ignatius College. Verder waren

in de buurt het Hervormd Lyceum in de Brahmsstraat en voor bemiddelde neutralen was er het Amsterdams Lyceum in de De Lairessestraat. Openbare scholen, waaronder het Barlaeus en het Vossius Gymnasium lagen ook op loop- of fietsafstand. In de straat zelf was van 1940 tot 1949 een particuliere, neutrale middelbare school te vinden, het Huygens Lyceum, op nummer 114.

Opgroeien kon in de Van Breestraat zonder om te gaan met kinderen met een andere levensbeschouwelijke achtergrond, want alle sectoren van het sociale leven waren langs deze scheidslijnen geordend. De verzuiling had binnen de pers, en later de radio, het karakter van een ijzeren gordijn gekregen. Katholieken lazen *De Tijd*, Protestanten *De Standaard*, socialisten *Het Volk* en de neutrale burgerij het *Algemeen Handelsblad*, de *Telegraaf* of *Het Nieuws van den Dag*.

Het rond 1900 bloeiende verenigingsleven levert tal van voorbeelden van de verregaande mate waarin de samenleving verzuild was geworden. In *De Tijd* stond in 1920 bijvoorbeeld een oproep van het Comité voor R.K. Blindenzorg voor een bijeenkomst in het R.K. Gymnasium in de Nic. Maesstraat met het doel geld bijeen te brengen voor een eigen R.K. werkinrichting. Giften werden verzameld door de penningmeesteresse mej. E. Crielaers in Van Breestraat nummer 69. Mej. Crielaars was ook actief in de R.K. Vrouwenbond, en organiseerde onder dames een inzameling van kleding voor de slachtoffers van de watersnood in Noord-Holland in 1916. De Vereniging Katholieke Kinderbescherming had als voorzitter W. Spekking (172). In *De Tijd* werd in 1905 vermeld dat mr. P.L.M. van Ogtrop (173) secretaris was van de regenten van het St. Aloysiusgesticht voor verwaarloosde knapen. Met zo'n benaming hoefden de letters R.K. niet eens te worden toegevoegd. Een van de bekendste liefdadigheidsverenigingen was Liefdewerk Oud Papier, de naam zelf werd een gevleugelde spreuk. Jos. L.A. Luijck (65) was secretaris van het hoofd-

bestuur. In de pers benadrukte hij niet alleen dat de machinale vernietiging van het opgehaalde oud-papier gegarandeerd werd, maar ook dat de vereniging 'koninklijk en bisschoppelijk goedgekeurd' was.

Het Amsterdamse studentenleven was eveneens verzuild. H.W. van Oppenraaij in de Van Breestraat 60 was lid van de Inlichtingen Commissie voor jong-studenten van de studentenvereniging Sanctus Thomas Aquinas. De leden gaven advies over het vinden van kamers, het leven aan de Universiteit enz. Thomas was een rooms-katholieke studentenvereniging en de commissie stond dan ook 'onder hoge goedkeuring en welwillende medewerking van den hoogwaarden heer Monseigneur L.E. Jansen, deken van Amsterdam'. Daarnaast was er het Vrijzinnig Protestantsche Verbond Amsterdam voor betrouwbare kamerverhuur voor studenten van buiten Amsterdam, waarvan mevr. A.G. Dijkema-Schipper ('Doopsgez.'), presidente was in 1933 (157). Zij gaf bekendheid aan het Verbond in het *Leeuwarder Nieuwsblad*, omdat uit Friesland veel aankomende protestantse studenten werden verwacht.

Zelfs op het niveau van de winkels was de verzuiling doorgedrongen. In de katholieke krant *De Tijd* werd op 16 december 1910 aangekondigd dat de boekhandelaar Karel van der Schot een filiaal opende in het perceel Van Breestraat 72, 'alwaar behalve een keur van R.K. boekwerken enz. ook schrijfbehoeften, schoolartikelen enz. verkrijgbaar zullen zijn'. Karel van der Schot adverteerde regelmatig in *De Tijd* en kondigde bijvoorbeeld in 1914 aan dat men bij hem kaarten kon kopen voor de uitvoering van Berlioz' *L'enfance du Christ* in het Concertgebouw 'ten bate van de Amsterdamse afdeling van de Vereniging R.K. Herstellingsoorden voor longlijders en zwakke kinderen'. Kruideniers, slaggers, bakkers en andere middenstanders waren zelden expliciet zuil-gebonden, maar vaak was wel bekend wat hun kleur was, bijvoorbeeld via de kranten waarin zij adverteerden. Van het schildersbedrijf Wentholt en Kilsdonk, vanaf 1911

tot ver na de oorlog gevestigd op nummer 81, was de katholieke signatuur overduidelijk. De broers Wentholt waren steunpilaren van de Obrechtkerk en men kon ze regelmatig het pleintje voor de kerk zien schrobben. De verzuiling drong door tot op het individuele niveau, wanneer het ging om het huren van dienstmeiden. Een voorbeeld is een advertentie in *Het Centrum* in 1915: 'Mevr. Van Ogtrop vraagt voor zo spoedig mogelijk een net R.K. tweede-meisje, van zeer goede getuigen voorzien'; brieven moesten gezonden worden naar Boekhandel K. v.d. Schot, Van Breestraat 72.

Het katholieke geloof was het meest zichtbaar in de straat, zeker met palmpasen, wanneer de pastoor van de Obrechtkerk met wijwater door de straat liep voor wie daaraan behoefte had. Joost Guntenaar verdiende in de jaren 1950 een kwartje met het helpen verdunnen van het gewijde water (een op zeven) dat in flesjes werd gedaan en in de straat bezorgd werd, vooral bij oude vrouwtjes. Toch kan niet gezegd worden dat de Van Bree een 'katholieke straat' was. De protestantse zuil was wel degelijk goed vertegenwoordigd in de Van Breestraat. Om te beginnen was op nummer 1 vele jaren een wijklokaal van de Kerkenraad van de Hervormde Gemeente gevestigd, op een steenworp afstand van de Obrecht kerk, het katholieke bolwerk. Ook het verenigingsleven was aanwezig aan protestantse zijde. In de straat was onder meer in 1926 de Vereniging Tot Steun gevestigd. Mevrouw A. Lenderink (80) verzamelde giften ten behoeve van het 'doorgangshuis voor grote meisjes' Nieuw Veldzicht, met de expliciete vermelding: 'godsd. Vrijz. Christelijk'. In dit tehuis werden 'verwaarloosde, dikwijls mishandelde kleine meisjes tot flinke, handige jonge vrouwen gemaakt'. Voorzitter was W.P. Kops (172), die ook een prominente rol speelde in de Nederlandsche Protestanten Bond en penningmeester was van Tot Steun.

De accountant G.E.A. van Til (44) was penningmeester van het Bijbel-Kiosk Comité. Hij liet in het gereformeerde blad *De Banier* in 1931

weten dat de kiosk, geplaatst in de galerij van het voormalige Paleis van Volksvlijt, vanwege een financieel tekort gedurende de wintermaanden was gesloten, omdat dit nu eenmaal een 'ongunstig jaargetijde' was. De zendingsdrang was relatief groot bij de protestanten. Mej. M.C. Reese (140) was in 1905 bijvoorbeeld lid van het bestuur van het Amsterdamse Jongelieden Genootschap ten behoeve der Zending, en organiseerde daarvoor een bazaar.

Er gingen ook heel wat predikanten in de straat wonen, zoals in 1900 op nummer 124 H.G. Kist, emer. predikant. In 1907 gaf ds. H.H. Zaalberg, voormalig predikant te Paramaribo, thuis godsdienstonderwijs voor vrijzinnig hervormden (61). In 1925 woonden er de doopsgezinde predikant Pieter Feenstra jr. (59), de hervormde predikant T. Dijkema (157) en de gereformeerde predikant V. Hepp (14). Op nummer 61 woonde de weduwe van de in 1917 overleden predikant dr. Everwijn Barger, die bekendheid had verworven als voorzitter van de Nederlandsche Zondagsschoolvereniging. William Thomson, predikant der Engelse Hervormde Kerk (112), ging na zijn emeritaat terug naar Aberdeen.

Deze predikanten waren niet de eersten de besten. Valentijn Hepp was hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Bij dominee Dijkema kwamen in 1929 moderne theologen bijeen om te spreken over 'de zondeval van het christendom', de 'hedendaagsche huwelijksmoraal' en andere belangrijke onderwerpen, waarvan in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* verslag werd gedaan. De tachtigste verjaardag van ds. P. Feenstra jr. werd in 1930 gememoreerd in het *Algemeen Handelsblad*: 'een opgewekte, optimistische persoonlijkheid, in godsdienstig opzicht een zeer zuivere en tevens zeer hoogstaande vertegenwoordiger van het z.g. oud-modernisme, van welks geestelijke en zedelijke waarde hij diep overtuigd is, een echte vrijzinnige, een strijdbare individualist.' Na de oorlog woonde op nummer 98 de gereformeerde predikant Gerben Visser, wiens zoon Jan

een familiegeschiedenis schreef tegen de achtergrond van de ontzuiling, die toen ingezet had.

Terwijl katholieken noch protestanten in de straat een overwicht hadden, heerste in de eerste decennia na de bouw van de straat de indruk dat er verhoudingsgewijs veel joden waren gaan wonen. Daar was een verklaring voor. De oude jodenbuurt was overbevolkt en armoedig en wie dat kon betalen, verhuisde naar de nieuwe buurten buiten de grachtengordel, en dan het liefst naar Amsterdam Zuid. De joodse gemeenschap van Amsterdam had van oudsher eigen instellingen en verenigingen, en die waren in de straat vertegenwoordigd. D.H. Pimentel (132) was penningmeester van het Gesticht in de Muiderstraat voor Portugeesch-Israëlitische gehuwde oudelieden. In het *Algemeen Handelsblad* plaatste hij in 1917 een advertentie waarin hij de begunstigers bedankte voor hun giften. Pimentel was in hetzelfde jaar een van de ondertekenaars van een circulaire die de joodse inwoners van Amsterdam-Zuid toegezonden kregen met de oproep de bouw van een synagoge in de wijk te steunen. In 1919 kwam er een hulp-synagoge en in 1928 was het nieuwe gebouw aan het Jacob Obrechtplein voltooid. Menno Hertzberger gaf een herdenkingsboek uit. De joodse gemeenschap had in Nederland wel eigen verenigingen, maar was veel kleiner dan het katholieke en christelijk-hervormde deel van de bevolking. In Amsterdam woonde het merendeel van de Nederlanders met een joodse achtergrond en met een aandeel van ongeveer tien procent kan lokaal, binnen deze stad, wel gesproken worden van een afzonderlijke, kleine zuil. Een indicatie dat deze in de Van Breestraat goed vertegenwoordigd was, blijkt uit de vestiging van de kosjere delicatessenwinkel Mouwes en de advertenties in het *Joodsch Weekblad De Vrijdagavond* van de groentehandel H. Jungst op nummer 27. Ook de comestibleswinkel van Hersz Krzywanowsky verkocht kosjere waren en adverteerde in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* op 12 april 1940

met 'alle Pesach artikelen, boter, kaas, wijn, chocolaterie (O.R.T.)'.

De socialistische zuil was nauwelijks vertegenwoordigd in de straat, wat niet verwonderlijk is gezien de samenstelling van de buurt. Wel woonden enige tijd bekende voormannen in de buurt, zoals de journalist A.B. Kleerekoper. Ook de accountant H.S. Uyekruier (40), die hier rond 1930 woonde, zette zich in de voor de arbeidersklasse. Hij was een van de initiatiefnemers van de Volksuniversiteit en zat in comités ter verbetering van de werk- en woonomstandigheden van arbeiders, in het bijzonder die in de diamantindustrie. De neutrale zuil, politiek rechts en liberaal, was doorgaans minder zichtbaar dan de op religie gebaseerde zuilen, maar was hier wel goed vertegenwoordigd. In elk geval hadden de bezorgers van neutrale kranten als het *Algemeen Handelsblad* en *De Telegraaf* hier altijd een drukbeklante wijk.

Wanneer begon de ontzuiling en de leegloop van de kerken? Doorgaans wordt dit geplaatst in de jaren na 1960. Maar er waren al voortekens. In oktober 1940 meldde *De Tijd* het samengaan van de Nederlandsche R.K. Kruideniersbond en de Christelijke Bond van Kruideniers in de Nederlandsche Kruideniers-Centrale, met als secretaris H. Post, die sinds 1939 op nummer 67 woonde. De Duitse bezetting had een klimaat bevorderd waarin de verzuiling werd beschouwd als schadelijk voor de nagestreefde volkseenheid. Na de oorlog werd in progressieve kring de verzuiling vanuit een andere visie gezien als een restant van een vooroorlogs Nederland, waarnaar men niet wilde terugkeren. Toch gebeurde dat aanvankelijk wel en de jaren 1950 waren net zo verzuild als de voorgaande halve eeuw.

Stijgende welvaart, groeiend individualisme en afbrokkelend gezag van de oude politieke elite leidden in de jaren na 1960 tot de ontzuiling van Nederland. Dat werd ook zichtbaar in de Van Breestraat. De ontwikkeling binnen het katholicisme is af te lezen aan de biografie van straat-

bewoner Huub Oosterhuis. Hij ging naar school op het Ignatius College in Amsterdam Zuid, trad in bij de jezuiten en werd in 1964 tot priester gewijd. Na conflicten over het celibaat werd hij geschorst als priester, maar hij ging door als voorganger in de Amsterdamse Studentenekklesia. Als dichter werd hij een spraakmakend verdediger van een moderne katholieke geloofsopvatting.

De geschiedenis van de Obrechtkerk illustreert de leegloop van de kerken. De kerk werd zo slecht bezocht dat het kerkbestuur in 1970 tot afbraak besloot. In afwachting daarvan mocht de rock-'n-roll groep Sleazy Pete in de kerk repeteren 'mits er niet op het altaar werd gezeten.' In de buurt groeide ondertussen het protest tegen de voorgenomen kaalslag. In 1977 publiceerde het wijkcentrum een zwartboek, *Is er nog een kans voor de Rozenkrans*. Pas na een jarenlange strijd tegen het kerkbestuur werd de kerk gered en op de monumentenlijst geplaatst. Ondertussen werd wel de bijbehorende katholieke Jacobusschool in de Banstraat afgebroken. Van de gedurende een eeuw opgebouwde verzuiling was binnen tien jaar weinig meer overgebleven.

Politiek

Er hebben een paar politieke kopstukken in de straat gewoond, de eerste van hen was A.B. Kleerekoper (47), die in 1912 aan het begin van zijn politieke carrière stond. In dat jaar was hij, blijkens een bericht in *Het Volk* betrokken bij de oprichting van de Jeugd-Organisatie (JO) van de Federatie Amsterdam der Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP), bedoeld voor 13- en 14-jarigen. Men kon zich bij hem thuis opgeven als lid. Er werd nog gezocht naar leiders voor onder andere de

toneel- en wandelclubs en de openluchtspelen. Ook in de straat woonde van 1911 tot 1915 Piet Voogd, die eerder de initiatiefnemer van de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC) was geweest. Hij was secretaris en later voorzitter van het Instituut voor Arbeiders-Ontwikkeling, dat cursussen organiseerde in taal, rekenen en boekhouden om arbeiders in staat te stellen bestuursfuncties in de SDAP te vervullen. Speciale aandacht kreeg 'het schrijven van brieven aan de patroons'. Belangstellenden konden zich persoonlijk bij hem thuis opgeven op nummer 112. Hij was ook betrokken bij de educatieve organisatie Kunst voor het Volk. Piet Voogd was eerst onderwijzer op de Cornelis Vrijschool en werd na het behalen van de M.O.-akte Duits leraar op de Tweede HBS op het Roelof Hartplein. Hij was een drijvende kracht achter allerlei opvoedende initiatieven in socialistische kring, verzorgde een cursus Duits op de VARA-radio en was reisleader bij de Nederlandse Arbeiders Reis-Vereniging.

In dezelfde tijd was Willem Kops (192) lid van het hoofdbestuur van de Liberale Unie, een voorloper van de na-oorlogse VVD. Kops was in 1907 in de straat komen wonen, na een carrière als journalist en schrijver. 'Was Kops politicus?' vroeg V. Loosjes Az., die in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* een levensbericht van zijn overleden medelid schreef. 'Ik twijfel er niet aan', was het antwoord: 'Hij voer de levenszee op, en die zee kan soms onstuimig zijn, vooral wanneer de storm van het staatkundig leven haar golven beroert'. Kops overleed in 1923, zijn weduwe bleef tot 1931 in de straat wonen.

Pacifisten waren ook in de straat te vinden. Bij mej. Jacoba Mossel kon men al ver voordat in 1914 de wereldoorlog uitbrak op nummer 161 tekenen tegen de dienstplicht. Zij gaf les op de zondagschool van de Vrije Gemeente, nu Paradiso, bij het Leidseplein. Zij was een bekende feminist en pacifist, en had in 1903 een brochure gepubliceerd met de titel *De dienstweigeraar om des gewetenswil*. Zij benadrukte dat ze geen 'partij-

ganger' was en haar ideeën sloten aan bij de Rein-Leven-Beweging. Mevr. C. van Hassel-Cool verspreidde in de jaren 1930 op nummer 168 het blad *De jeugd en de wereldvrede*, dat vier keer per jaar verscheen. Het was een uitgave van het Sub-comité voor Kinder-vredes-lectuur van de Vereniging voor Volkenbond en Vrede, en bedoeld voor scholen.

Aan de andere kant van het politieke spectrum ontwikkelden zich meer extreme bewegingen. In de straat was een vroege fascistische organisatie gevestigd, het Verbond van Nationalisten, ook wel aangeduid als Nederlandsche Fascisten Organisatie, in de persoon van secretaris C.J.M. van Eysden jr. op nummer 27. Dat was ook het redactieadres van het partijblad *De Nieuwe Vaderlander*. In 1932 werd in de pers uitvoerig verslag gedaan van een rede van de voorzitter, dr. Van der Myle. Centraal stond de strijd tegen 'het rode gevaar'. Dat er, zei hij, communistische hoogleraren waren, bewees 'de slapheid der overheid'. Ook het behoud van Indië stond hoog in het vaandel. De Nederlandse politiek moest hervormd worden: geen parlementaire kabinetten meer, wel een krachtige regering. Het economische programma kwam erop neer dat gehuwde vrouwen en buitenlandse werkkrachten werden uitgesloten, 'waardoor heel wat werkloze huisvaders een plaats kunnen krijgen en dus de werkloosheid zal verminderen'. Er werd bij deze standpunten af en toe wat nuance aangebracht. Indië moest behouden blijven, maar er mocht geen onderscheid gemaakt worden tussen blank en bruin. Het Verbond was voor een internationale vredespolitiek, maar tegen eenzijdige ontwapening. Een fusie met de groep De Bezem was afgeketst, omdat deze te veel op Hitler was georiënteerd, zo werd erbij verteld. En toen er vanuit de zaal werd gevraagd naar 'het standpunt der nationalisten tegenover het Jodendom' werd als antwoord gegeven 'dat de Israëlieten worden beschouwd als volle bewoners van het Rijk der Nederlanden, zodat het Verbond het antisemitisme, dat de nationaal-socialisten huldigen, niet

kent'. Namens het Verbond van Nationalisten zond de secretaris een adres aan de minister van waterstaat voor een verbod van politiek op de radio, vooral van de socialistische VARA met haar ophitsende propaganda.

Meer succes dan deze groepering had de in 1931 opgerichte NSB, de Nationale Socialistische Beweging. Dat deze een voedingsbodem had, blijkt uit het feit dat het secretariaat van de afdeling Amsterdam van het fascistisch geïnspireerde Dietsch Studenten Verbond gevestigd was op nummer 175 bij K.H.A. Stoffels. Er waren in de straat een paar leden en aanhangers van de NSB te vinden. *Het Volk* wees in februari 1934 waarschuwend op een advertentie in de *Technische Betrekkingsgids*, waarin Ingenieursbureau Eerkes, Van Breestraat 127, personeel zocht, met de toevoeging dat NSB-ers de voorkeur genoten. In *Volk en Vaderland*, het weekblad van de NSB, plaatste Eerkes in dezelfde tijd een advertentie voor een molenbaas voor betonmolens. In augustus van dat jaar stond er in dit weekblad een aankondiging van een boottocht naar Alkmaar, waarvoor kaarten bij Eerkes verkrijgbaar waren. A.F.C. Heitmeier (10) plaatste in 1936 een overlijdensbericht in *Volk en Vaderland* van zijn zoon, met vermelding van diens 'stamboeknummer' (3607, een vroeg lid dus) en de toevoeging: 'zolang zijn krachten hem hiertoe in staat stelden bleef hij strijden voor de Beweging, die hem lief geworden was'.

Voor de Tweede Wereldoorlog uitbrak, was politiek, afgezien van deze individuele uitingen, geen zaak die sterk leefde in de straat, maar bij verkiezingen werd het stemgedrag duidelijk. In 1922, bij de eerste verkiezingen met algemeen mannen- en vrouwenkiesrecht, had de Concertgebouwbuurt het hoogste percentage rechtse stemmers in Amsterdam. De NSB deed voor het eerst mee met de Provinciale Statenverkiezing van 1935. In Amsterdam kreeg de partij elf procent van de stemmen. Dat aantal halveerde bij de Tweede-Kamerverkiezing in 1937, toen de partij zich nog meer op Duitsland had georiënteerd. In de stad

werd de grootste aanhang voor de NSB gevonden in de Concertgebouw-, Vondelpark- en Museumbuurt en in de toen nog jonge Apollobuurt.

Na de oorlog was het politieke klimaat in de Concertgebouwbuurt liberaal-rechts. De VVD kreeg hier bij de verkiezingen in 1948 de grootste aanhang en dat zou zo de rest van de twintigste eeuw blijven. Politiek bleef beschaafd en discreet, in de Van Breestraat werden weinig affiches voor het raam gezet of spandoeken opgehangen. De eerste jaren na de oorlog was wel de CPN zichtbaar vertegenwoordigd in de straat. De partij was tot bloei gekomen dankzij het aandeel van de Sovjet-Unie bij het verslaan van Duitsland en de grote rol van communisten in het verzet. Op nummer 60 werd de afdeling Amsterdam van de Eenheidsvakcentrale (EVC) gevestigd, de communistisch-gezinde vakbond. In 1946 was dit het hoofdkwartier van de centrale stakingsleiding bij de grote staking van dat jaar. De EVC ging vrij snel ten onder. Later kwam hier het Bureau voor Rechtsbijstand voor Alle Arbeiders, waarover in de partijkrant *De Waarheid* werd bericht. Het hoofdbestuur van de Nederlandsche Vrouwen Beweging zetelde hier eveneens. *De Waarheid* kondigde in juni 1956 het jaarlijkse uitstapje aan, naar het ‘indrukwekkend-mooie openluchttheater in Edé’, waar honderden vrouwen werden verwacht.

Op nummer 171 was in 1951 te vinden het Comité van Hulp aan de Burgerbevolking van Korea, waar de Koude Oorlog was ontvlamd tot een echte oorlog. In *De Waarheid* stond een verzoek om daar zeep, conserven, melk etc. in te leveren, maar onvermeld bleef hoe die goederen naar het oorlogstoneel zouden worden vervoerd. Het comité had onderdak bij Annie Averink. In de oorlog had ze in het verzet gezeten, na de oorlog vertegenwoordigde ze de CPN in de Tweede en Eerste Kamer. Zij was de rechterhand van partijvoorzitter Paul de Groot, die dichtbij in de Palestrinastraat woonde. Ten huize van Annie Averink was ook de

Stichting Zonneschijn te vinden, waarover in *De Waarheid* te lezen was: 'Kamperen op Zonneschijn vindt iedereen fijn!' De Zonneschijnkampen werden elke zomer georganiseerd voor kinderen uit communistische gezinnen.

In 1956 was de electorale achteruitgang van de CPN al begonnen. Die werd in dat jaar versterkt door de inval van Sovjettroepen in Hongarije, waar een opstand was onderdrukt. Piet Visser (98), toen zeven jaar oud, herinnert zich hoe hij belandde in een oploop voor het kantoor van de EVC en verbaasd toekeek hoe volwassen mannen stenen uit de straat wrikten en ruiten ingooiden. Bij het prominente communistische gezin van Annie Averink (171) werden uit voorzorg bedspiralen tegen de ramen gezet en de kinderen werden buiten de stad ondergebracht. Dat was niet overdreven, want het waren heftige dagen, waarin het hoofdkantoor van de partij, gebouw Felix Meritis op de Keizersgracht, door een woedende menigte was belaagd. Op nummer 171 werd in verkiezingstijd desondanks altijd een buitenbord voor de CPN opgehangen, dat vervolgens steevast door de buurjongen werd kapotgeslagen.

De Koude Oorlog heeft zich ook in de Van Breestraat afgespeeld. Op de hoek met de Jacob Obrechtstraat was een handelskantoor van de Duitse Democratische Republiek gevestigd. De hoofdzetel van de vertegenwoordiging van de Oostduitse Kamer van Koophandel was gevestigd in de Hondecoeterstraat en werd scherp in de gaten gehouden door de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD). Spionage werd er niet bedreven, maar wel werd er vanuit dit handelsbureau geijverd voor erkenning van de DDR. Wat er zich achter de witgekalkte ramen van het kantoor in de Van Breestraat afspeelde, bleef duister. Niemand heeft er ooit de deur zien open gaan. Geen wonder dat het gerucht ging dat hier Oost-Duitse spionnen hun hoofdkwartier hadden.

In de jaren 1970 kwam er in Nederland een nieuwe opbloei van

de linkse cultuur, zelfs in de Van Breestraat. Dit was het meest politieke decennium in de straat, er werden zelfs verkiezingsplakaten voor de ramen gehangen. Politiek was toen ook een zaak van actiegroepen geworden. Kaarten voor de Vietnammanifestatie van het Comité Jongeren voor Vietnam in 1970 in het Amsterdamse Bos waren onder andere te koop bij Ad Cardol, Van Breestraat 153. Bij het gekraakte huis op de hoek met de Obrechtstraat hing een affiche 'Johnson molenaar'. Het woord moordenaar werd vermeden om het bevriende staatshoofd van de Verenigde Staten niet te kwetsen, want dat was strafbaar. Voor de Actiedag Werkløzen op 1 mei 1975 waren kaarten verkrijgbaar bij Eric Paërl op nummer 189. In de jaren 1980 werd politiek weer van marginale betekenis in de straat.

Oorlog en bezetting

Dat er een oorlog in Europa op komst was, had men in Nederland kunnen zien aankomen, maar dat het land in mei 1940 in vijf dagen door de Duitsers zou worden overrompeld, daar had niemand op gerekend. Na de overgave veranderde er vooralsnog weinig, ook al waren koningin Wilhelmina en de regering naar Engeland overgestoken. Ongerustheid was er vooral onder degenen die zich al eerder publiekelijk tegen het opkomende fascisme hadden uitgesproken. Ook was er vanzelfsprekend de angst dat de Duitsers dezelfde maatregelen tegen joden zouden doorvoeren als ze sinds 1933 in Duitsland hadden gedaan. Er was sindsdien een stroom vluchtelingen op gang gekomen, aan wie in Nederland onder meer steun werd gegeven door het Joodsche Vluchtelingen Comité. In 1938 verkocht bijvoorbeeld mevr. J. Heeringa-Veersema (186) kaarten

voor het charitatieve optreden van dr. J.B. van Amerongen, die voor de honderdste keer zijn eigen vertaling van Dickens' Christmas Carol voordroeg in het Muziek Lyceum.

In de Van Breestraat werd de bezetting snel zichtbaar, omdat enige tijd in pension Rijnders op de hoek met de Wanningstraat Duitse militairen werden ingekwartierd, zoals in veel Amsterdamse hotels. Maar verder ging na de capitulatie het gewone leven weer door. In het *Algemeen Handelsblad* verscheen een aankondiging dat in de Van Breestraat 132 Bé Pimentel haar piano- en ensemblelessen hervatte, evenals haar kinderkoor en de operettekles onder regie van haar zus Heleen. Al een paar weken na het bombardement op Rotterdam had zij in het Muziek Lyceum een optreden van haar kinderkoor georganiseerd ten behoeve van kinderen uit de door oorlogsgeweld getroffen gebieden. De kinderoperette Sneeuwmannetje zou worden uitgevoerd, Heleen zou voordragen en Bé zou piano spelen. Elders in de straat, op nummer 147, was een verzamel-punt voor kleding en bedden voor Rotterdam, georganiseerd door het Korps Vrouwelijke Vrijwilligers.

Op 7 augustus 1940 trouwde Heleen Pimentel met medicus Andries Querido, was een bevlogen en succesvol wetenschapper die in zijn autobiografie terugkijkt op deze periode:

‘Door het hectische werk drong [vóór mei 1940] niet echt tot me door hoe de oorlog zich tussen de grote mogendheden ontwikkelde. Dat gold ook voor de anderen. Bovendien hadden mijn vrienden en ik de overtuiging dat wat zich nu afspeelde een laatste, beslissende fase was in de confrontatie tussen democratie en fascisme. In onze progressieve en optimistische kijk op de wereld moest die strijd uiteindelijk goed aflopen, maar de steeds gruwelijker gebeurtenissen in Duitsland bleven ons uiteraard wel schokken. Onze hoop op een uiteindelijk goede afloop werd

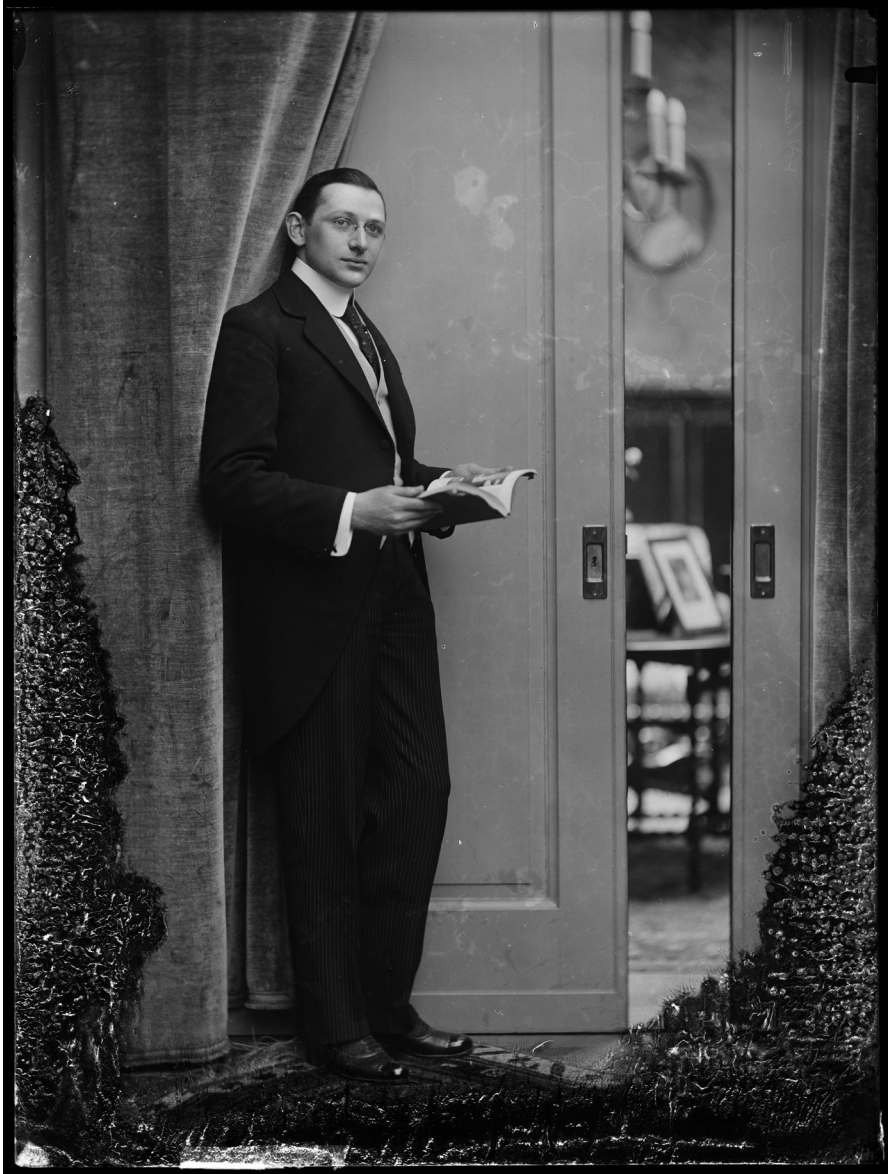
geschraagd doordat Frankrijk en Engeland aan Duitsland de oorlog hadden verklaard. We zaten voor ons gevoel allemaal in dezelfde schuit en moesten ons door deze moeilijke periode heen zien te slaan. We leefden daarom in een soort gelatenheid, die ook een eigenaardig soort euforie in zich borg.’

Nadat Querido de avond tevoren met vrienden een nieuwe aanstelling had gevierd in Den Haag werd hij midden in de nacht wakker door Duitse vliegtuigen, die het nabij gelegen vliegveld Valkenburg bombardeerden. De dagen daarna werkte hij permanent in het ziekenhuis om gewonden te helpen. Terug in Amsterdam hoorde hij de verhalen over de vele mislukte pogingen weg te komen naar Engeland en de suïcidegolf onder joodse Nederlanders. Daarop besloten zijn vriendin en hij te trouwen ‘met de naïeve bijgedachte dat we als ook in Nederland zich Duitse toestanden zouden voordoën, als echtgenoten een grotere kans hadden bij elkaar te blijven’. Daarna werd de draad weer opgepakt. Querido stortte zich weer op zijn werk, Heleen begon aan haar nieuwe toneelseizoen.

Franz Gütermann had een meer vooruitziende blik of meer geluk. Hij was in Bamberg geboren en kreeg in 1909 een functie bij een speelgoedhandel in Amsterdam. Hij trouwde er en werd genaturaliseerd. De firma bouwde hij uit tot een succesvolle onderneming, ‘die voor het grootste gedeelte in de behoefte aan speelgoed op de Nederlandse markt voorziet’. Dat werd vermeld in het prestigieuze naslagwerk, waarin hij in 1938 als belangrijk zakenman was opgenomen, *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden*. Hij woonde sinds zijn huwelijk in 1917 in de Van Breestraat op nummer 39. Maar de woningkaart in het Amsterdams stadsarchief vermeldt op 19 december 1939: ‘VOW’. Dat wil zeggen: Vertrokken Onbekend Waarheen. Het gezin had zich ingescheept voor New York. Hij had daar contacten, omdat hij speelgoed uit de Verenigde

Staten importeerde. Misschien was hij met zijn gezin vanwege de oorlogsdreiging naar Amerika vertrokken, maar het kan ook een langdurig zakenbezoek zijn geweest, waardoor hij na mei 1940 niet meer kon terugkeren naar Nederland. In oktober 1940 werd zijn huis, Van Breestraat 39, uit de hand verkocht. De complete inboedel werd geveild, 'wegens vertrek v.d. eigenaar', zoals vermeld in een advertentie in het *Algemeen Handelsblad*. De opsomming is gedetailleerd: moderne salonvleugel, trapnaaimachine, kostbare kronen, zilverwerk, Empire theeservies, schilderijen en aquarellen, partij wijnen, 'als nieuwe frigidaire', 'd. en h. rijwiel merk Fongers'. De opsomming wordt besloten met 'en al hetgeen verder tot dezen schitterenden particulieren boedel behoort en nader is omschreven in den catalogus welke ad f. 0,25 verkrijgbaar is op de kijkdagen'. Daarna waren alle sporen van het gezin Gütermann in Nederland uitgewist, behalve een paar foto's van hem en zijn kinderen Hans en Anna, die hij thuis had laten maken door de fotograaf Jacob Merkelbach. Ook straatgenoot dr. Herbert Rosenthal (86) was op tijd vertrokken, hij was in juni 1939 naar Palestina gegaan.

Een voormalige bewoner van de Van Breestraat werd wel door de oorlog overvallen. Carl Flesch, nu een wereldberoemde violist, trad nog regelmatig op in Nederland. Hij verbleef dan vaak in Scheveningen. Een concert met het Rotterdams Philharmonisch Orkest in februari 1939 werd over de radio uitgezonden en kan, omdat het werd opgenomen, nog altijd beluisterd worden. In april 1940 was Flesch in Nederland op tournee. Zijn zoon, die in Londen was gebleven, schreef later hoe hij tevergeefs had geprobeerd zijn ouders ervan te overtuigen dat ze snel moesten terugkeren. Dat Flesch de waarschuwingen in de wind sloeg, is opmerkelijk, want hij was in 1934 als jood ontslagen aan het Berlijnse conservatorium en had naar de Verenigde Staten moeten verhuizen om zijn carrière voort te zetten. Het echtpaar Flesch bleef, zoals zovelen, erop vertrouwen dat

Nederland neutraal zou blijven. Na de Duitse inval konden zij niet meer teruggaan naar Engeland. Ze kregen uiteindelijk toestemming te vertrekken naar Hongarije, het geboorteland van Fleisch, en daarvandaan konden ze Zwitserland bereiken, waar Fleisch in 1944 overleed.

In de straat woonde sinds 1927 op nummer 172 een hoofdrolspeler in het verdere verloop van de bezetting, de hoogleraar David Cohen. Hij was in 1933 betrokken bij de oprichting van het Comité voor Bijzondere Joodsche Belangen, waarvan het Comité voor Joodsche Vluchtelingen een onderafdeling was. Toen de Duitse bezetter in 1941 een Joodsche Raad in het leven riep, werd Cohen voorzitter, samen met de diamantair Abraham Asscher. Cohen dacht door samenwerking met de bezetter de joodse belangen te dienen, terwijl de Raad in de praktijk een orgaan werd waarmee een aangekondigde genocide werd uitgevoerd. Nadat eerst allerlei maatregelen hun bewegingsvrijheid steeds verder hadden beperkt, werden joden systematisch naar kamp Westerbork gevoerd en vandaar naar de vernietigingskampen. Terwijl hij 's avonds aan zijn bureau werkte voor de Joodsche Raad, zaten aan de andere kant van de gesloten schuifdeuren zijn vrouw en kinderen de redding voor te bereiden van kinderen uit de Hollandsche Schouwburg, het vertrekpunt van de deportatie naar Westerbork. In zijn memoires schreef Cohen niet geweten te hebben van de kampen, totdat hijzelf en zijn vrouw in september 1943 via Westerbork waren gedeporteerd naar Theresienstadt, dat door de nazi's werd gepresenteerd als een model-concentratiekamp voor geprivilegieerde joden.

Na zijn terugkeer ontstond er een discussie over zijn rol tijdens de Bezetting. Een strafproces voor het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam werd begonnen, maar uiteindelijk werd van vervolging wegens collaboratie afgezien. Er werd wel gezocht naar een verklaring voor zijn medewerking aan de ondergang van de Nederlandse joden. Die wordt vaak

gevonden in zijn persoonlijkheid, die gekenmerkt werd door ‘heerszucht, ijdelheid, waanwijsheid’, zoals Loe de Jong schreef. Psychiater Herman Musaph zag hem vooral als iemand die de normen van de burgerlijke elite in praktijk probeerde te brengen: ‘menslievend, vol burgerlijk fatsoen, gezagsgetrouw, rechtlijnig en plichtsgetrouw’.

Een paar huizen verder woonde op nummer 184 een andere hoofdrolspeler, hoofdcommissaris van politie H.J. Versteeg. De medewerking van de Amsterdamse politie heeft een doorslaggevende rol gespeeld bij de efficiëntie waarmee de jodenvervolging in deze stad plaatsvond. Die gehoorzame medewerking was kenmerkend voor een groot deel van het ambtelijke apparaat van de gemeente. De degelijkheid waarmee joden, volgens de definitie van de Duitsers, geregistreerd werden, was van een grote perfectie. Verzet tegen de accumulatie van anti-joodse maatregelen was er wel onder de bevolking, wat leidde tot de Februaristaking van 1941. Dit protest werd hard onderdrukt, maar leidde toch tot het vertrek van commissaris Versteeg. In zijn plaats werd een Duitsgezinde NSB-er benoemd. Er kwam ook een nieuwe burgemeester, Edward John Voûte, die in de jaren 1920 in de Van Breestraat had gewoond, eerst op nummer 101, daarna op nummer 45. Na zijn fel-begeerde benoeming tot burgemeester keerde hij terug naar de hoofdstad, en kwam hij weer regelmatig in de straat. Na aanvankelijk gewillig de Duitse bevelen te hebben uitgevoerd, ging hij zich vanaf 1943 meer terughoudend opstellen. Na de oorlog werd hij veroordeeld tot een gevangenisstraf van drie jaar en zes maanden.

Achteraf bezien valt op met hoeveel ijver veel Amsterdamse ambtenaren zich stortten op de uitvoering van hun anti-joodse taken. Al in 1940 legde de politie een lijst van winkels met joodse eigenaren aan. Daarop stond ook de naam van Hersz Krzywanowski, die uit het Poolse stadje Plonsk naar Nederland was gekomen en in 1931 een winkel

in comestibles in de Van Breestraat op nummer 27 had geopend. Hersz en zijn vader werden gedeporteerd. In 1943 werd de kruidenierswinkel overgenomen door bewindvoerder F.J.M. Savi. Alleen Hersz' vrouw en een van hun kinderen overleefden de oorlog door onder te duiken.

Over het optreden van de politie bij het arresteren en ophalen van joden schreef H. Wielek in *De oorlog die Hitler won*, uit 1947. Hij gaf een voorbeeld uit de Van Breestraat:

‘Op 3 augustus [1942] wordt de familie Van Gelder, Van Breestraat 19, gearresteerd; op 4 augustus zijn zij, vrijgesteld, weer thuis. De costuums van David van Gelder had de politieagent al gisteravond, voor de ogen van Van Gelder, aangepast; gelukkig was het zijn maat, en hij nam ze meteen mee. Hij bleef in de woning, toen zijn collega's het gezin wegvoerden, en pakte alles van waarde in koffers in, waarmee hij enkele uren later verdween, Alleen de meubelen hadden geen plaats in de koffers; een woning met leeggeplunderde kasten en laden vond de familie Van Gelder, toen zij weer terug was.’

Vanaf 1917 hadden David van Gelder en zijn vrouw Maria Kiek in het bovenhuis van nummer 19 gewoond. Van Gelder was adjunct-directeur van de Elka Watch & Clock Cy met winkels in de Kalverstraat en op het Leidseplein. Na hun kortstondige vrijlating werd het echtpaar opnieuw opgebracht en uiteindelijk omgebracht in Bergen-Belsen.

Het is in een aantal gevallen niet mogelijk te reconstrueren hoe het met de joodse bewoners van de Van Breestraat is afgelopen. De stichting Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland heeft op haar website in kaart gebracht in welke huizen joden in Nederland hebben gewoond die de vervolging niet overleefd hebben. In de Van Breestraat zijn 32 huizen

opgenomen, in veel gevallen woonden er hele gezinnen. Maar het is zeker dat er in 1940 meer joodse straatbewoners waren. De volle omvang van de vervolging kan alleen in beeld worden gebracht door gedetailleerd onderzoek per huis, en dan nog zou er onduidelijkheid blijven bestaan over degenen die spoorloos verdwenen zijn.

Verschillende joodse bewoners werden voorafgaande aan hun deportatie gedwongen te verhuizen naar het voor hen aangewezen deel van de stad, het 'Judenviertel', de jodenbuurt bij het Waterlooplein, die was uitgebreid met de Weesperstraatbuurt en de Rivierenbuurt. Nathan Spiero woonde sinds 1922 in de Van Breestraat op nummer 191. Na zijn overlijden in februari 1941 verhuisde zijn weduwe, Judith Bloemist, in juni naar de Tilanusstraat, vanwaar ze in 1942 naar Duitsland werd gedeporteerd. Meyer Noach (124) moest in 1942 naar de Volkerakstraat verhuizen. Abraham Beem verhuisde in mei 1944 naar de Dintelstraat met zijn huisgenoot, de weduwe Grietje de Schaap-Henselijn; zij keerden terug. Dorothea Sara Willing (43) verhuisde in juni 1943 naar de Krammerstraat en woonde na de oorlog in de Apollolaan.

Sommige joodse straatbewoners zijn ondergedoken, van anderen is het lot niet te achterhalen. F. Zucker, die in 1940 in de straat kwam wonen op nummer 26, was in 1942 verhuisd naar de Schubertstraat. Of hij bij de weinige overlevenden van de familie Zucker behoorde, is niet duidelijk. Na de oorlog probeerde een mejuffrouw Zucker via het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* in contact te komen met haar familieleden; ze werd verwezen naar een contactpersoon in Israel. Enkele joodse straatbewoners overleden voordat de deportaties begonnen. In minstens één geval was dat een zelfgekozen dood. Sara van Perlstein-Hecht woonde als weduwe sinds 1914 in de straat op nummer 160 en maakte op 82-jarige leeftijd in 1943 een einde aan haar leven. Een van haar twee zoons overleefde de oorlog.

Het echtpaar Hermann en Mathilde Chits woonde sinds 1914

in de straat op nummer 100 boven drogisterij Fransen. Het echtpaar werd opgehaald en werd in april 1943 in Sobibor vermoord. Hun dochter Céline was ondergedoken, op de woningkaart staat genoteerd VOW, 'Vertrokken Onbekend Waarheen'. Zij werd uiteindelijk opgepakt, kwam terecht in Bergen-Belsen en overleed in april 1945 tijdens het transport van de laatste overlevenden naar het concentratiekamp Theresienstadt. De waardevolle eigendommen van de familie, die aan de burens waren toevertrouwd, werden nooit opgehaald, zoals Jan Visser beschreef in zijn familiegeschiedenis.

Er woonde ten miste één uitgesproken pro-Duitse Nederlander in de straat, een edelsmid op nummer 44, die in de NSB-bladen *De Zwarte Soldaat* en *Het Rechtsfront* adverteerde met 'ringen en hangertjes, ook in hakenkruis-uitvoering'. In de gelijkgeschakelde krant *Het Volk. Dagblad voor de Arbeiderspartij* stond in 1940 een oproep aan de bouwvakkers van Nederland: 'ten einde mede te gaan naar Rusland-Zuid-Oekraïne (niet aan het front)'. Benadrukt werd dat de voorwaarden goed waren: 'vrije kleding, vrije woning, goede vrije voeding, terwijl een regelmatige loonovermaking aan de familie in Holland gewaarborgd wordt'. Belangstellenden konden zich melden bij de firma Uitslager en Reitsma in de Van Breestraat 80. De Duitse bezetting bracht ook nieuwe beroepsmogelijkheden. In 1941 kwam op nummer 78 het Instituut voor den Handel Afd. Rechtszaken, directie J. Boelaars, oud-ambtenaar van de Arrondissements Rechtbank. Men kon zich tot Boelaars wenden 'voor het indienen van verzoekschriften aan den Rijkscommissaris tot het verkrijgen van gratie en abolitie'. Voor een advies rekende hij een gulden. Merkwaardig is de rol van makelaar L. Koekoek die op nummer 51 was gaan wonen. Hij plaatste regelmatig advertenties waarin hele inboedels ter overname werden aangeboden. In 1943 verhuisde hij naar de Willemsparkweg.

Er waren ook een paar Duitsers in de straat komen wonen. Op

nummer 151 werd in 1942 door mevrouw Schrei bij haar 'Rijksduitsche familie' een net meisje gevraagd. Een jaar later zocht mevrouw Schrei opnieuw, nu in de *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*: 'Deutsche Familie sucht sofort Kindermeisje, Tag oder Halbtage, zu melden Van Breestraat 151'. Op nummer 78 was een 'Deutsche Lesezirkel' opgericht voor de 'Ausleihung von deutschen Zeitschriften in Lesemappen'.

Gezien de grote risico's is het bijzonder dat veel Nederlanders zich toch op de een of andere wijze tegen de Duitse bezetting hebben verzet. Het huis van Corrie Bouquet op nummer 55 was een centrum van verzetsactiviteiten. Zij was hier in 1941 komen wonen. Daarvoor was zij in de J.W. Brouwerstraat het middelpunt geweest van een kring van linkse intellectuelen, schrijvers en kunstenaars. Een van hen was Anthon Bakels, anarchist en schrijver, die in 1921 de Rapaillepartij had opgericht. Dat was een anti-parlementaire politieke partij, die bij de gemeenteraadsverkiezingen een zetel veroverde, met de zwerver Had-je-me-maar als lijsttrekker en vrij vissen in het Vondelpark als belangrijkste agenda-punt. Bakels heeft de bijeenkomsten bij Corrie Bouquet beschreven: 'Er was geen onderwerp dat niet werd behandeld. De laatste brochure van Trotski, een uit het stof gehaald werk van Bakoenin, boeken van auteurs als Majakovski en Ilja Ehrenburg of de film De Potemkin en Moeder aarde etc. Dikwijls botsten de meningen, maar toch verbond ons één ding bij dit alles, de roekeloze liefde voor de vrijheid en een ootmoedige eerbied voor de tolerantie. Harde bokkingen, pinda's, een borreltje en harde gesprekken, waarbij met de vuist op tafel werd geslagen'.

Een andere deelnemer was Corrie's vriend Richard Manuel, een linkse intellectueel, wiens vrouw in de oorlog werd gedeporteerd en in Auschwitz overleed. Er is wel gesuggereerd dat Manuel, geroyeerd lid van de Communistische Partij Holland en voormalig hoofdredacteur van het partijblad *De Tribune*, een geheim agent was van de GPOE,

de inlichtingendienst van het Sovjetleger. Ook de populaire schrijver Maurits Dekker maakte deel uit van deze kring, waarin verschillende verzetsactiviteiten werden ontplooid. Corrie Bouquet verborg onderduikers, soms wel twaalf tegelijk. Een van hen was George Horn, die hier werd ondergebracht door zijn oudere broer Leo, actief in het verzet en later bekend als internationaal voetbalscheidsrechter. In het laatste oorlogsjaar werd Richard Manuel ziek en hij overleed een paar dagen na de bevrijding. Maurits Dekker heeft Manuel en diens omgeving verwerkt in zijn romans *Brood* uit 1932, als de figuur Hedon, en *De laars op de nek*, over de Bezettingstijd, verschenen in 1945, als Hans Redens. In 1961 verhuisde Corrie Bouquet naar Ede en hield het huis in de Van Breestraat aan als kamerverhuurbedrijf. Zij overleed in 1974. Er waren tijdens de oorlogsjaren in meer huizen joodse onderduikers. Op nummer 173 had de theoloog en VU-hoogleraar Van Gelderen onderdak geboden aan opperrabbijn Justus Tal, des te opmerkelijker omdat zij voor de oorlog felle religieuze polemieken hadden gevoerd.

De meest spectaculaire daad van het verzet in Amsterdam was de aanslag op het bevolkingsregister in maart 1943. In de nasleep hiervan dook organisator Willem Arondéus onder in de Van Breestraat, op de zolder bij de schrijfster Ro van Oven. Uiteindelijk werd hij, net als de meeste andere deelnemers, opgepakt en terechtgesteld. Rosette van Oven was in 1939 met haar man, beeldend kunstenaar Pieter Willem van Baarsel, op nummer 124 gaan wonen. Zij had Nederlands gestudeerd en was in de jaren 1930 redactrice van het door Van Holkema en Warendorf uitgegeven tijdschrift *Buiten*, een weekblad 'aan het buitenleven gewijd'. Ze schreef romans en kinderboeken, en in 1941 publiceerde ze een geschiedenis van het Rijksmuseum, *Het huis aan de kade*. Ze deed dat onder het pseudoniem A. Muermans, omdat ze joods was. In het laatste oorlogsjaar schreef ze een allegorische novelle over het verzet, die na de

oorlog uitkwam, *Confrontatie met de vrijheid*.

Een ander huis waar bijeenkomsten van het verzet plaatsvonden was Van Breesstraat 155, waar de familie Hillen woonde. Daar was een centraal punt voor onder andere de distributie van gestolen en vervalste bonkaarten. Op 22 mei 1944 ging het mis en werden er enkele illegale werkers gearresteerd. Een van hen probeerde te ontsnappen, maar werd op straat neergeschoten door een landwachter. De Landwacht was een paramilitaire organisatie, een Nederlandse hulpstroep van het Duitse bestuur, die leden rekruteerde onder NSB-ers.

Een jaar later was Nederland bevrijd, maar velen die in de straat hadden gewoond keerden niet terug uit de kampen. Op de website Joods Monument worden de namen van 78 joodse bewoners vermeld die de vervolging niet overleefden en dertien van hen die wel overleefden, terwijl in drie gevallen geen duidelijkheid bestaat. Deze cijfers zijn slechts een indicatie, want over andere joodse bewoners zijn de gegevens nog niet opgenomen of niet meer te achterhalen. Van degenen die niet terugkeerden uit de vernietigingskampen hadden sommigen vele jaren in in de straat gewoond. Marcus Rubens en zijn vrouw Rebecca hadden vanaf 1900 gewoond op nummer 148. Hun zoon Jakob Gijs stierf al in 1941 in Mauthausen, zijzelf kwamen drie jaar later om in Auschwitz. Morris Hauer en zijn vrouw Hedwig hadden vanaf 1912 gewoond op nummer 176; zij kwamen om in Sobibor, hun achtergebleven zoon Walter stierf in Amsterdam in december 1944. Bloemenverkoopster Martha Wolder (103) overleed in 1944 in Westerbork.

Onder degenen die wel terugkeerden was Saartje Graanboom, die met haar echtgenoot Marcus Zeldenrust al in 1900 in de straat was komen wonen. Ze was sinds 1925 weduwe en werd in 1943, 75 jaar oud, naar Westerbork gedeporteerd. Teruggekeerd in haar huis overleed zij in 1955. Ook de echtgenote van kruidenier Krzynowski keerde terug. De

CONFRONTATIE MET DE VRYHEID

RO VAN OVEN

levensmiddelenwinkel werd zelfs heropend, niet in de Van Breestraat, maar in de Roeterstraat. Velen konden niet naar hun inmiddels door anderen bewoonde huis terugkeren. David Cohen, die via Westerbork naar Theresienstadt was gedeporteerd, moest daarom elders in de buurt op kamers gaan wonen.

Na mei 1945 werd teruggekeerd naar het leven zoals dat vóór mei 1940 was geweest, althans dat werd geprobeerd of er werd gedaan alsof. Andries Querido en zijn vrouw Heleen Pimentel waren via Westerbork naar Theresienstadt gevoerd, maar hadden hun deportatie overleefd. Ze waren bevrijd door het Russische leger. Na terugkeer, zo schrijft hij, 'was de afschuwelijke balans spoedig opgemaakt: mijn vader was gestorven in Westerbork, mijn zus en zwager en de vrouw van mijn broer waren niet uit de kampen in het oosten teruggekomen. Heleens ouders en zus waren in leven. Verder was er van beide families nauwelijks nog iemand over'. Querido stortte zich weer op zijn medische werk en Heleen pakte met succes haar toneelcarrière op.

Na de oorlog werden de ergste collaborateurs gestraft. Tegen de Amsterdamse landwachter die een hoofdrol had gespeeld bij de overval in Van Breestraat 155 werd in 1948 de doodstraf geëist (*De Waarheid* 30 september 1948), maar, zoals in de meeste gevallen, niet uitgesproken of voltrokken. Degenen die uit de kampen waren teruggekeerd wilden de herinnering daaraan levend houden, zoals in het Comité Vrouwen van Ravensbruck, dat samenkwam op Van Breestraat 118. Omdat er communisten lid van waren, werd het comité in de gaten gehouden door de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Maar voor de meeste Nederlanders waren de oorlog en de bezetting al snel ogenschijnlijk een gesloten boek geworden, ook in de Van Breestraat.

Epiloog

Na de oorlog was het uiterlijk van de straat veranderd. De bomen in de straat waren omgehakt en hadden brandstof geleverd voor noodkacheltjes. De huizen zelf waren er ook anders uit gaan zien. Hoewel ze er nog geen halve eeuw stonden, leken ze nu uit een voorbij tijdperk te stammen, zozeer was hun negentiende-eeuwse bouwstijl en inrichting verouderd. Verwaarloosd waren ze ook. Onderhoud was er nauwelijks gepleegd in de afgelopen decennia door de crisis van de jaren dertig en de oorlog. Herstel had ook in de jaren vijftig geen prioriteit, want de wederopbouw vond elders plaats. Op de met grind bedekte daken groeiden mos en heide, die zomers wel fraai bloeide, maar ook lekkages veroorzaakte. Bewoners sprongen een gat in de lucht als ze konden verhuizen naar een nieuwbouwwoning in Buitenveldert of Amstelveen.

Vertrek van huurders uit de straat werd gestimuleerd door de eigenaren van de huizen. Toen de bejaarde lerares Oude Talen juffrouw Ruhe (125) in 1973 klaagde over het lekkende dak kreeg ze dit briefje van de beheerder:

‘Ook U woning van binnen mag wel eens opgeknapt worden, sinds U er alleen woont is er niet veel aangedaan. Mijn schoonzuster die eigenaresse van het perceel is verhuurd geen woningen aan huurders die de boel van binnen verwaarlozen en geen huurverhoging betalen, en bovendien nog brutaal zijn om het recht in eigen hand te nemen. Dus het beste voor U is om een ander huis te zoeken b.v. de Bijlmermeer. P.S. Als er niet betaald wordt, gaat de kraan van de 1e verdieping dicht.’

Zoiets kwam vaker voor. Jolande Louridtz herinnert zich hoe in diezelfde tijd hun huisbaas met een ijzeren staaf en zwarte handschoenen hun wo-

ning op nummer 104 binnenkwam. Om een huurverhoging kracht bij te zetten wilde hij in de zitkamer de boel kort en klein slaan.

Er kwamen in deze jaren veel pensions en kamerverhuurbedrijven bij, en, gestimuleerd door de invoering van de AOW, particuliere bejaardentehuizen. In de jaren 1970 ging Dolly, de echtgenote van groenteboer Kraayeveld, gastarbeiders huisvesten, die ze in het gareel hield door ze toe te spreken met de woorden 'Mama boos oog opzetten'. Er kwam een nieuw hotel, Sir Winston, op nummer 75. Hotel Rijnders met het restaurant De Wildschut werd een budgethotel voor jongeren. Op nummer 88 kwam een studentenhuis van het dispuut Maupertuis. In de jaren 1960 was er op nummer 140 of 142 een illegaal casino, dat door de politie met een spectaculaire inval werd opgerold. Op nummer 10 was in die tijd ook de Sociëteit Afrodite te vinden, waar Vanka en Annette 'alle vrienden en bekenden uitnodigden vanaf 20.00 uur', zoals ze in 1975 lieten weten in

De Telegraaf in de rubriek Diverse Clubs.

De oude winkels verdwenen. In de jaren zestig werden de vrijgekomen ruimtes gebruikt als fietsenstallingen en in de voormalige wijnhandel Vignoble sloeg de firma Van Seenus rolstoelen op. Veel later kwamen er modezaken en restaurants voor in de plaats. Wel bleven in de straat de beroepsgroepen van voor de oorlog vertegenwoordigd. Aan huis werkende kleermakers waren verdwenen, maar wel was er op nummer 113 nog altijd een hoedenmaakster, Emmy Brandon. Er hadden altijd veel taalleraren in de straat gewoond, zoals J.P. Schaeffer jr (12, Frans), Luigi Troiani (12, Italiaans), mevrouw Van Broen (98, Duits) en John Hook (Ye old adresse voor Engels, 66) en in 1939 kwam er een talenpracticum met bandrecorders op nummer 44. Na de oorlog werd de traditie voortgezet op nummer 19 in het Vertalershuis, waar vertalers zich een tijdlang ongestoord aan hun werk kunnen wijden.

Ook het psychotherapeutisch instituut van Van Renterghem heeft opvolgers gekregen. De Van Bree kreeg een reputatie als een straat van psychotherapeuten en psychiaters. Als een bevestiging daarvan werd de therapiekamer van Frans de Jonghe (41) in 1989 vastgelegd door fotograaf Bert Nienhuis in *Vrij Nederland*. Ook de medische sector bleef aanwezig, er was altijd wel een dokter of tandarts die er praktijk uitoefende. Op nummer 157 woonde na de oorlog dr. P. Peverelli, 'uitsluitend voor sexuologie', die bekendheid verwierf met boeken als *Zorg voor je gezondheid*, *Ziekte en ongeval aan boord* ('voor zeevarenden') en, tenslotte, *Omgang met bejaarden* (1966).

De opkomende fysiotherapie was al in de jaren 1930 te vinden op nummer 73 in Het Ambulatorium, een instituut voor 'fysische therapie', waarbij werd gewerkt met douches, massages, warmte, elektrische apparatuur en 'epithermin, een nieuw biologisch praeparaat'. Het ontstaan van de moderne fysiotherapie hing samen met de groeiende populari-

teit van de sportbeoefening. In 1963 vestigde masseur en fysiotherapeut Salo Muller zich in de straat. In het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* kondigde hij dat aan: ‘Verhuisd: S.B. Muller, staatsbevoegd heilgymnast-masseur. naar Van Breestraat 151-HS. Praktijk Ajax-Stadion blijft gehandhaafd.’ Tijdens wedstrijden die op de televisie werden uitgezonden, konden de kijkers hem altijd met zijn koffertje langs de lijnen zien zitten. Zo nodig rende hij het veld op om een geblesseerde speler snel weer fit te maken. Over zijn jaren bij Ajax schreef Muller in zijn memoires. Later kwam op de hoek met de Emmastraat een fysiotherapiepraktijk. In de voormalige fietsenstalling van Bergreijer is tegenwoordig de moderne massage studio Corpus Rub te vinden.

Hoewel de meeste joodse inwoners van de straat de Duitse bezetting niet hadden overleefd, keerde het joodse leven terug in de straat. Pim, de oudste zoon van dominee Visser, verdiende wat zakgeld als boodschappenjongen van groenteman Kraayeveld. Op zaterdag moest hij vaak een al betaalde bestelling afleveren bij een mevrouw aan de overkant met de instructie ‘daarna moet je even het licht aandoen bij die dame’: ‘Na uitleg begreep ik dat het ging om één van de weinig overgebleven orthodox joodse mensen uit onze straat’. In het verre blok was Sal Boas komen wonen op nummer 79. Hij was advocaat, rechter en raadsheer en zat in vrijwel elk belangrijk joods bestuur, van dat van de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge tot het Joods Maatschappelijk Werk. Sal Boas was een broer van de bekende journaliste Henriëtte Boas, die bij zijn zeventigste verjaardag voor hem een gedenkboek met bijdragen van vrienden samenstelde. In 1956 was op Van Breestraat 126 de Joodse Padvinderij Chaim Weizmann te vinden, die was opgericht, omdat de reguliere padvinderij veel activiteiten op zaterdag organiseerde. In 1966 werd een mensa voor joodse studenten geopend op nummer 166, aangekocht door de Stichting Studenten Huisvesting, met ruimte voor honderd plaatsen en acht stu-

dentenkamers. Het volgend jaar, tijdens de Zesdaagse Oorlog, werden er hakenkruisen op de gevel gekalkt. Tien jaar later sloot de mensa.

Op 29 juni 1973 werd het huis op de hoek van de Van Breestraat en de Jacob Obrechtstraat gekraakt. De dertien kamers waren snel gevuld met woningzoekende jongeren. Het was een object van speculatie en had lange tijd leeggestaan. Hiermee had de moderne tijd definitief zijn intrede gedaan in de straat. Overal in Amsterdam werden acties ondernomen tegen leegstand en afbraak, en de kraakbeweging heeft heel wat panden voor de stad behouden. Zulke acties hadden ook een symbolische betekenis. Op de buitenmuur werd met grote letters 'BEZET' geschreven. Ondertussen werden hier ook andere verworvenheden van de nieuwe tijd binnengebracht, LSD, mescaline en heroïne, zoals kraker Gust de Wit schreef. De bezetting werd beëindigd door een knokploeg, ingehuurd door de Engelse eigenaar, en de bewoners en hun spullen, inclusief een piano, werden in de regen op straat gezet.

Een uitvoerige beschrijving van de Van Breestraat in deze tijd is gegeven door Marie Botha, de echtgenote van Dirk Bax, die rond 1945 in de straat had gewoond op nummer 116. Zij hadden elkaar ontmoet tijdens hun studie Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn promotie in 1949 was Bax zijn vrouw achterna gereisd naar Zuid-Afrika. Op de zolder van Van Breestraat 116 liggen nog brieven die hij aan zijn oude huisgenoten schreef over de moeite die het hem kostte een aanstelling en een huis te vinden en over de hoofdpijn die hij nog had sinds het al te harde werken aan zijn dissertatie over Jeroen Bosch. Marie Botha was een vriendin van Elisabeth Eybers, die in de jaren 1970 in dezelfde straat woonde, en in haar bijdrage aan een bundel ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de dichteres gaf zij een beschrijving van de Van Breestraat. Daarin schrijft ze onder meer:

‘Al te deftig is hij zeker niet. De straat schoonmaken wordt een moedeloze affaire. Noch de stadsreiniging, noch de huisvrouw kunnen het ooit bij blijven met het gescharrel om tussen en onder de auto’s te komen bij het papier, plastic, hondenvuil en alle andere straatrommel. En als men naar boven kijkt, de metalen wirwar van televisieantennes op de daken, van elektrische draden boven de straat, om de zoveel meter, met een lamp in het midden die en beetje slingert.

Het publiek op straat? Hoofdzakelijk huisbewoners, dus ‘Hollandse’ types: mensen op weg naar of van hun werk elders, huisvrouwen met winkeltassen, schoolkinderen op fietsen. Maar ook de vreemdeling is deel van het straatbeeld, hier tussen Rembrandt, Van Gogh en Beethoven aan de ene kant en het gastvrije Vondelpark aan de andere. In het seizoen

wemelt het hier van toeristen en troepen parkslaper-hippies. En ook in de koude tijd zijn er de Surinamers, Marokkanen, Turken, Spanjaarden en andere herkenbare buitenlanders. Ook Japanners, mogelijk zakenlui. Kinderen van verschillende kleuren komt men in deze wijk tegen.

De Van Breestraat zelf heeft nog zijn normale woonfunctie gehouden. Een rustige straat, eerder parkeerterrein dan doorgaande weg. De toeristenhotelletjes zijn hier nog niet in groot getal tussen de huizen in gedrongen. Een paar kleine ondernemingen wel, een dameskapsalonnetje aan de overkant, een kunstgalerij (streng niet-figuratief: zwart-en-wit stippels, lijnen, vlakken), iets verder naar de andere kant de oude meneer Franssen, de drogist, een lang, smal winkeltje, waar je na je boodschappen van aspirine, wasmiddel, plastic emmertje, schaar, spijkers, cosmetica, of

wat ook al, vandaag nog als extraatje een ouderwets snoepje aangeboden krijgt uit de rijen stopflessen op de toonbank: drop, haverstropitten, boterballetjes en een dozijn meer.

De winkeltjes voor dagelijkse behoeften, echter, zijn in de dwarsstraten ingeregen: bakker, slager, melkzaak, groenteman, viswinkel, kruidenier, apotheker, drankhandel, boekwinkel, bloemenverkoper, huishoudelijke artikelen, elektrische apparaten. Kleine, zelfstandige ondernemingen nog. De baas staat zelf achter de toonbank, man, vrouw, zuster, broer of ander familielid als helper of compagnon. In de vakantie-tijd helpen de kinderen. Deze mensen kennen jou, en jij kent hen. Bijna een dorpse sfeer.

De geluiden? De klanken van de Jacob Obrechtstraat, de Katholieke kerkklokken, vooral op zaterdagavond en zondagen. Door de week is er een soort leegte in de straat, omdat een aantal mensen met hun auto's dan verdwenen zijn. Het wordt stiller en de klokken versterken de dorpse sfeer. Maar er is ook het zware geronk van vliegtuigen op weg naar Schiphol. Er is voortdurend op de achtergrond, vooral 's nachts hoorbaar, het gegrom van de stad. Stemmen van de straat klinken op. In de tuin het heldere lied van de merels in het voorjaar. Gekrijs van een meeuw als er sneeuw en ijs is. Een enkele keer komt van buiten de weemoedig klinkende tonen van een straatorgel, het Amsterdamse pierement. '

De aanblik en de reputatie van de straat zou daarna weer te veranderen. Sinds de jaren 1960 golden de huizen er als uitgewoond, gehorig en geplaagd door muizen, maar rond 1985 begon een periode van herstel en de huizen werden weer opgeknapt. In deze tijd werd op de gevel van een huis tijdens een renovatie relativerende woorden aangebracht: 'De mensen sterven en zijn niet gelukkig,' ontleend aan een toneelstuk van Albert Camus.

Jan Rothuisen heeft de straat getekend in zijn boek *De zachte atlas van Amsterdam*, uit 2014: 'Mijn leven begon hier op de Van Breestraat 93 (kwam hier in 1969 wonen, was 1 jaar - tot mijn 18e) Nu ik er weer kom en mijn fiets voor de deur zet, voelt het net alsof niet ben weggegaan. Maar dat is weggegaan... Mistroostig dus. Zou ik hier weer willen (kunnen) wonen? Wel fijn...'

De Concertgebouwbuurt, waarin de Van Breestraat ligt, werd in 2011 in het blad *Quote* 's lands bekendste rijkenenclave' genoemd. *Vrij Nederland* sprak van 'een reservaat van welstand' in een bijlage met als titel 'De verpatsering van Oud-Zuid'. In dat artikel werd beschreven hoe de 'oude intellectuelen op het nieuwe geld botsen'. Toch heeft er in feite rond 2000 een terugkeer naar de situatie rond 1900 plaats gevonden. Toen was de Van Breestraat immers gebouwd voor de rijke bovenlaag. En al is er veel veranderd in de loop van honderd jaar, toch zouden de bewoners van het eerste uur het tegenwoordig overheersende geluid in de straat direct herkennen. Net als toen wordt sinds 2000 opnieuw aan de funderingen gewerkt en wordt het ene huis na het andere verbouwd met alle bijbehorende geluiden van heien, boren, zagen, slijpen en schuren. Er zijn dagen dat er wel vijftig bedrijfswagens staan, die het hele bouwvak vertegenwoordigen, inclusief betonmolens en hijskranen. Een ander element in het straatbeeld zou eveneens herkend worden, de bakfiets. Niet meer de bakfietsen van neringdoenden, die vroeger door de straat reden, maar de bakfietsen waarmee kinderen dagelijks naar school worden gebracht. Ook mode en textiel, die in de eerste decennia zo belangrijk waren, zijn teruggekeerd in de vorm van luxe winkels. En er staan nog altijd de acacia's, 'de kromme bomen met van die kleine blaadjes; knisperen in de wind'. Bij alle veranderingen is er ook veel gelijk gebleven of weer teruggekeerd.

Verantwoording

Het idee om een geschiedenis van de Van Breestraat te schrijven kwam voort uit een ontmoeting met Anita van Ommeren en John Helsloot. We waren alle drie in de jaren na 1950 opgegroeid in deze straat zonder dat van elkaar te weten, hadden in verschillende delen van de straat gewoond en hadden daar andere herinneringen aan. Om een meer compleet beeld te krijgen van het verleden van de straat sprak ik met een aantal bewoners die lang in de straat woonden. In sommige gevallen nog steeds of alweer. Voor het delen van hun verhalen dank ik, naast Anita en John, Eva Abraham, Emma van Bommel, Salvador Bloemgarten, Onno Boers, Tom Brockmeier, Marleen Dekker, Godeke Donner, Miekie Donner, Debora Duyvis, Josefiën Melief, Mieke Melief, Jaap Fransen, Joost Guntenaar, Ronald Langereis, Jolande Louridtz, Pauline Micheels, Tinker Rookhuizen, Paul Ruhe, Mary-Lou Smid, Piet Visser en mevrouw M. Wilking. Voor het becommentariëren en aanvullen van de tekst dank ik Arianne Baggerman, Gert-Jan Johannes en Bart Wallet. Tessel Dekker en Paul Dijkstra dank ik voor hun hulp bij het zoeken en verwerken van de illustraties. Tenslotte dank ik voor hun medewerking het Stadsarchief Amsterdam, het Rijksmuseum, de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam en het RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.

Literatuur

- Amerongen, Martin van, *De roerige wereld van Pistolen Paul* (Amsterdam: De Bezige Bij, 1968).
- Anoniem, 'Nieuw geld in Oud-Zuid', *Quote* 26 (2011), p. 54-70.
- Arnoldussen, Paul, en Carolien Schönfield, red., *Oud-Zuid* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 2005), met bijdragen van onder meer Fer Fontijn, 'Zondag in katholiek-Zuid', p. 16-20 en Gust de Wit, 'Een pand cadeau', p. 100-104.
- Baar, Peter-Paul de, 'Linkse en rechtse buurten. De politieke kaart van Amsterdam', *Ons Amsterdam* 55 (2003), p.84-89.
- Baar, Peter-Paul de, 'Sint Maarten herovert de stad. In Oud-Zuid begon de victorie', *Ons Amsterdam* 56 (2004), p.402-407.
- Bijsterus Heemskerk, Elly, *Over Willem Mengelberg* (Amsterdam: Heuff, 1971).
- Boas, Henriëtte, red., *Besort Boas. 50 over 70 bij de 70ste verjaardag van mr. S. Boas* (eigen beheer, 1984).
- Boas, Henriëtte, *Terug in de Den Texstraat. De bewoners en de omgeving* (Kampen: Kok, 2002).
- Born, Wina, *Culinaire herinneringen* (Utrecht: Het Spectrum, 1999).
- Boscher, Doeko, *Haast om te sterven. Het korte leven van verzetsman Fritz Conijn* (Amsterdam: Prometheus, 2015).
- Botje, Harm Ede, en Sophie Derkzen, 'De verpatsering van Oud-Zuid', *Vrij Nederland* 19 februari 2011.
- Brinkgreve, Christine, *Psycholanalyse in Nederland. Een vestigingsstrijd* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1984).
- Bulhof, Ilse N., *Freud en Nederland. De interpretatie en invloed van zijn ideeën* (Baarn: Ambo, 1983).
- Cornelissen, Igor, *Alleen tegen de wereld. Joop Zwart, de geheimzinnigste man van Nederland* (Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, 2003).
- Dantzig, Rudi van, *Het leven van Willem Arondéus, 1894-1943* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 2003).
- Dekker, Rudolf, *Meer verleden dan toekomst. Geschiedenis van verdwijnend Nederland* (Amsterdam, Prometheus/Bert Bakker, 2008).
- Dekker, Tessel, 'Maatstaf van moderniteit. Gasverlichting in 19de-eeuws Amsterdam', *Ons Amsterdam* 66 (2014), nr. 5, p. 52-55.
- Elsendoorn, Jo, *Van moeras tot lusthof. Honderd jaar Vondelpark* (Amsterdam: Broekman en De Meris, 1965).
- Engelen, Dick, *Frontdienst. De BVD in de Koude Oorlog* (Amsterdam: Boom, 2007).

- Flesch, Carl, *The memoirs of Carl Flesch*, vert. Hans Keller (Londen: Rockliff, 1957), verkorte Duitse editie: *Erinnerungen eines Geigers* (Freiburg: Atlantis Verlag, 1960).
- Guykens, J.M., 'De Van Baerlestraat en omgeving (c. 1890)'; *Ons Amsterdam*, 8 (1956), p. 149-150.
- Hertzberger, Menno, *Boeken, veel boeken - en mensen* (Nijmegen: Vantilt, 2008).
- Hoogendonk, Mabel, en Nard Besseling, *120 jaar Pasteuning en de Concertgebouwbuurt* (Amsterdam: Pasteuning, 2013).
- Horst, Alain van der, 'Zalig Zuid', *HP/De Tijd* 25 november 2005, p. 22-31.
- Is er nog een kans voor de Rozenkrans* (Amsterdam: Wijkcentrum Vondelpark- en Concertgebouwbuurt, 1977).
- Ja, er is nog een kans voor de Rozenkrans* (Amsterdam: Wijkcentrum Vondelpark- en Concertgebouwbuurt, 1978).
- Jaarboekje 1905 voor Park- en Vondelkwartier* (Amsterdam: W. van Drielst, 1905).
- Jaarboekje 1906 voor Park- en Vondelkwartier*, tweede jaargang (Amsterdam: W. van Drielst, 1906).
- Jansen, Ena, 'Het kloppen der kleden. Elisabeth Eybers in de Van Breestraat', in: *Een rijke bron. Over poëzie*, red. Ad Zuiderent, Ena Jansen en Johan Koppenol (Groningen: Historische Uitgeverij, 2004), p. 16-26.
- Juda, Jo, *De zon stond nog laag* (Nieuwkoop: Heuff, 1975).
- Kolfschooten, Frank van, *De Beethovenstraat. Verborgene geschiedenissen* (Amsterdam: De Kring, 2015).
- Koorn, Florence, e.a., *Bosch en Vaart. Van Heemsteedse buitenplaats naar Haarlems stadskwartier* (Haarlem: De Vrieseborch, 1992).
- Laan, Barbara, e.a., red., *Wonen in een monumentaal huis. 1875-1945, toen en nu* (Nijmegen: SUN, 2012).
- Langereis, Ronald, en Ellen Rosenstein, *De kleine Van Bree* (Amsterdam: Langereis & Rosenstein, 2005).
- Lesger, Clé, *Het winkellandschap van Amsterdam. Stedelijke structuur en winkelbedrijf in de vroegmoderne en moderne tijd, 1550-2000* (Hilversum: Verloren, 2013).
- Looyenga, A.J., 'De benarde kathedraal. De kerk van Onze Lieve Vrouwe van de Rozenkrans aan de Obrechtstraat te Amsterdam', *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum* 92 (2000), p. 148-185.
- Korver, Annelies de, Bas Lubberhuizen en Jolande Otten, red., *Naar de noordpool. Een expeditie. De ontstaansgeschiedenis van de Concertgebouwbuurt* (Amsterdam: Café Welling, 2000), met bijdragen van Jan Bank, 'Amsterdam rond 1900', p. 6-15 en Bas Lubberhuizen, 'De Concertgebouwbuurt', p. 15-39.

- Meerum Terwogt, H.A., G.J. Nijland en Leo Lauer, *Nationaal Sport Gedenkboek* (Amsterdam: Koloniale Boek Centrale, 1928).
- Meiners, J.F., 'Het Van Baerlestraat-kwartier in het laatste kwart van de 19de eeuw', *Ons Amsterdam* 8 (1956), p. 71-75.
- Michaelis, Hanny, *Lenteloos voorjaar. Oorlogsdagboek 1940-1941*, ed. Nop Maas (Amsterdam: Van Oorschot, 2016).
- Micheels, Pauline, *De waarheidszoekster. Henriëtte Baas Een leven voor de Joodse zaak* (Amsterdam: Boom, 2016).
- Montijn, Ileen, *Leven op stand, 1890-1940* (Amsterdam: Thomas Rap, 2003).
- Muller, Salo, *Mijn Ajax* (Antwerpen: Houtekiet 2006).
- Musaph, H., 'David Cohen was een regent uit vervlogen tijden', *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, bijzondere uitgave, mei 1982.
- Ohel Jaacob en het joodsch godsdienstig leven in Amsterdam-Zuid* (Amsterdam: Menno Hertzberger, 1928).
- Ommeren, Anita van, en Ageeth Scherphuis, 'De crèche, 1942-1943', *Vrij Nederland*, bijlage 18 januari 1986.
- Oven, Ro van, *Confrontatie met de werkelijkheid. Een novelle* (Amsterdam: Nederlandsche Keurboekerij, 1946).
- Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam: Warendorf en Van Holkema, 1938).
- Renterghem, A.W. van, *Autobiographie [...] geschreven voor zijne vrouw, zijne kinderen en dier kinderen, als deze tot menschen zullen gerijpt zijn* 2 dln. (s.l.: s.n., 1924-1927).
- Ronnes, Hanneke, en Victor van de Ven, 'Van dakhaas tot schootpoes. De opkomst van de kat als huisdier in Nederland in de negentiende eeuw', *De Negentiende Eeuw* 37 (2013) p. 116-136.
- Schaafsma, Theun, 'Van Breestraat: Robert Vuijsje', in Ko van Geemert, red., *Amsterdam en zijn schrijvers. Literatuur op locatie* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 2008), p. 299-302.
- Schmitz, Erik, 'Breitner in de Van Breestraat', *Ons Amsterdam* 58 (2006) p. 126-130.
- Schmitz, Erik, 'Topografische aantekeningen bij vier stadsgezichten van George Hendrik Breitner', *Amstelodamum* 91 (2004) p. 15-26.
- Simons, Leo, *Amsterdam in stukken en brokken* (Haarlem: Erven H. Bohn, 1891).
- Somers, Erik, *Voorzitter van de Joodse Raad. De herinneringen van David Cohen (1941-1943)* (Zutphen: Walburg Pers, 2010).
- Ter herinnering aan Dirck Schäfer* (Amsterdam: Wereldbibliotheek 1932).
- Vermeer, Gerrit, Ben Rebel en Vladimir Stissi, *Historische gids van Amsterdam. Stadsuitbreidingen 1860-1935* (Amsterdam: Bas Lubberhuizen, 2010).
- Visser, Arjan, 'Paul Wilking' in de serie Tien Geboden, *Trouw* 22 juni 2002.

- Visser, Jan (Koen), *Afblijven! G.R.V. Kroniek van een domineesgezin* (Zwolle: z.n.,2005).
- Voeten, Jessica, 'De Amsterdamse jaren van Mara-Hari', *Ons Amsterdam* 59 (2007) p. 136-140.
- Vuijsje, Robert, *Alleen maar nette mensen* (Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, 2008).
- Wagenaar, Leonoor, 'Het huis van Margaretha Zelle/Mata-Hari (1976-1916)', *Het Parool*, PS 22 mei 2002.
- Wagenaar, Michiel, *Amsterdam 1876-1914. Economisch herstel, ruimtelijke expansie en de veranderende ordening van het stedelijk grondgebruik* (Amsterdam: Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, 1990).
- Wennekes, Emile, en Louis Peter Grijp, *De hele dag maar op en neer. Over heiers, heiliedjes en hoofdstedelijke muziekgebouwen* (Amsterdam: Muziekgebouw, 2002).
- Weterings, Eric-Jan, *Een eeuw Palestrinastraat. In de schaduw van het Concertgebouw* (Amsterdam: P13 Productions, 2004), met onder meer het verhaal van Mauk Dolleman, p. 31-34.
- Wie is dat? Naamlijst van ongeveer 2500 bekende personen op elk gebied in het Koninkrijk der Nederlanden (Nederl. Oost- en West-Indië) met biografische aantekeningen, opgave hunner voornaamste werken, adressen, enz. enz.* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1931).
- Wielek, H. [W. Kweksilver], *De oorlog die Hitler won* (Amsterdam: Amsterdamsche Boek- en Courantmij, 1947), p. 178.
- Willing, Willem, *Afdrukken van indrukken. Dagboek en brieven uit Kamp Westerbork* (Waalwijk: Stichting tot Uitgave van het Dagboek, 2006).
- Zelle, A., *De roman van Mata Hari. De levensgeschiedenis mijner dochter en mijne grieven tegen hare vroegeren echtgenoot* (Amsterdam: C.L.G. Veldt, 1906).
- Zwart, Frits, *Willem Mengelberg (1871- 1951)* (Amsterdam: Prometheus, 1999)

Archieven

Stadsarchief Amsterdam.

Haags Gemeentearchief, Nederlands Muziekarchief, Archief Willem Hutschenruyter (73), Autobiografie (typoscript).

Websites

<http://www.delpher.nl> (gedigitaliseerde kranten en tijdschriften).

<http://lange01.home.xs4all.nl/vbree/homepage.html> (website van Ronald Langereis over de Van Breestraat).

<http://www.at5.nl> (Straten van Amsterdam, aflevering 11 december 2013 (Van Breestraat, huis van Aukje Holtrop).

<https://www.joodsmonument.nl> (gedenkt de personen die in Nederland als joden werden vervolgd en de Holocaust niet overleefden, doorzoekbaar per straat).

<http://redeenportret.nl> (website met de fotos van studio Merkelbach, een project van het Stadsarchief Amsterdam).

Film

Anita van Ommeren en Pauline Stern, *Kameraden* (documentaire IKON 1993, over Annie Averink).

Illustraties

Foto omslag: De Van Breestraat gezien vanaf de hoek met de Banstraat in de richting van de Cornelis Schuytstraat, prentbriefkaart, 1901 (Stadsarchief Amsterdam).

Foto achterkant: De Van Breestraat bij avond, circa 1962 (foto Paul Ruhe).

p. 9 Brievenbusklep uit *Afbeeldingenboek der Naamlooze Vennootschap S. Weening & Co's IJzerhandel* (circa 1900).

p. 10 Wandgaslamp, Van Breestraat 116.

p. 13 Wandfonteinje, Van Breestraat 116.

p. 15 Eerste steen Van Breestraat 98.

p. 21 Omslag van het *Jaarboekje 1906 voor Park- en Vondelkwartier* 1906, tekening door Louis Landré.

p. 22 Prentbriefkaart, uitgave van D. Fransen & Co, circa 1905 (Stadsarchief Amsterdam).

p. 24 Bordje Vereenigde Nachtveiligheidsdiensten.

p. 25 Daken in de Van Breestraat, richting Rijksmuseum, ca. 1965.

p. 27 Schets uit 1900 door George Hendrik Breitner, de Van Breestraat in aanbouw, 'zon schijnt op de geele blaadjes, blauwe lucht met witte wolken' (Rijksmuseum Amsterdam).

p. 28 Foto uit 1900 door George Hendrik Breitner. Rechts de zijgevel van Van Breestraat 19, de bomen staan langs een oude poldersloot, daarachter huizen aan de J.W. Brouwerstraat (RKD).

p. 29 Foto uit 1900 door George Hendrik Breitner, staande ter hoogte van Van Breestraat 96, gezien richting Emmastraat met de remise van de paardetram, links het zandlichaam van de Banstraat, heipalen liggen klaar (RKD).

p. 31 Stalhouderij Van Os en het Instituut voor Psycho-Therapie, gezien richting Alexander Boersstraat. Prentbriefkaart 1900 (Stadsarchief Amsterdam).

p. 32 De politiekapel voor het huis van hoofdcommissaris Versteeg, 1928 (Stadsarchief Amsterdam).

p. 33 De penning van Van Ginks belautomaat, uit *De Telegraaf* 1929.

p. 34 De Morris van de familie Sedelaar, najaar 1946.

p. 37 De Messerschmidt van Han Keller, voor nummer 118.

p. 38 De Van Breestraat gezien vanaf het kruispunt met de Jacob Obrechtstraat in de richting van de Alexander Boersstraat, prentbriefkaart, detail, voor 1903 (Stadsarchief Amsterdam).

- p. 45 Pistolen Paul, ingeplakte foto en opdracht uit *De roerige wereld van Pistolen Paul* (1968).
- p. 48 C.J.B. Nierstrasz van Tienhoven, uit *De Prins*, 1909.
- p. 52 Ontwerp van de gedenksteen van Albert Willem van Renterghem bij diens tachtigste verjaardag aangebracht in het Psycho-Therapie Instituut (foto Bijzondere Collecties Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- p. 58 De puddingfabriek van Tiethoff & Co, Van Breestraat 193 en 195, uit *Het Leven* (foto Bijzondere Collecties Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- p. 63 De Van Breestraat gezien vanaf de hoek met de Banstraat in de richting van de Cornelis Schuytstraat, prentbriefkaart D. Fransen & Co, 1901 (Stadsarchief Amsterdam).
- p. 70 De Van Breestraat gezien vanaf het kruispunt met de Cornelis Schuytstraat richting Jacob Obrechtstraat, prentbriefkaart, ca. 1910, rechts de comestibleswinkel van Pasteuning (Stadsarchief Amsterdam).
- p. 76 Carl Flesch, uit *The memoirs of Carl Flesch* (1957).
- p. 97 Reclame van uitgever Dalmeijer (foto Bijzondere Collecties Universiteitsbibliotheek Amsterdam).
- p. 106 Marcus Zeldenrust in schermkostuum, uit *Nationaal Sport Gedenkboek* (1928).
- p. 112 Spelende kinderen, ter hoogte van de Banstraat, circa 1960.
- p. 133 Franz Gütermann, circa 1920 (foto firma Merkelbach, Stadsarchief Amsterdam).
- p. 141 Cornelia Maria Bouquet, uit Ronald Langereis en Ellen Rosenstein, *De kleine Van Bree* (2005).
- p. 143 Omslag van Ro van Oven, *Confrontatie met de vrijheid* (1945), tekening door Rie van Exel.
- p. 146 De Van Breestraat zonder bomen met Paul Ruhe, voorjaar 1945.
- p. 150 Het gekraakte huis op de hoek met de Jacob Obrechtstraat, 1973.
- p. 151 Het huis op hoek met de Alexander Boersstraat, circa 1975.

Uitgeverij Panchaud
www.panchaud.nl

‘Verwondering over mijn gezang’.

Jan Alensoons muzikale ontmoetingen op zijn reis naar Italië, 1723-1724,
uitgave door Helen Metzelaar.

ISBN: 978-90-820779-1-9 (183 p.)

Jan Alensoon vertrok in 1723 op reis naar Frankrijk en Italië om kennis te maken met de kunst en cultuur van deze landen, en vooral om er veel muziek te horen. Van deze ‘grand tour’ schreef de veertigjarige Leidse burger een uitvoerig verslag, waaruit in deze uitgave de passages over zijn muzikale ontmoetingen zijn opgenomen. In Italië ging hij om met de componist Benedetto Marcello en hoorde hij de beroemde zangeres Faustina Bordoni zingen. Hij beschrijft huisconcerten in paleizen, uitvoeringen in kerken en kloosters, zag opera’s in theaters en luisterde naar de muziek die op straat gemaakt werd.

Laurence Sterne

Misbruik van het geweten.

Vertaald door Piet Verhoeff, ingeleid door R.P. Bosch

ISBN 978-90-820779-5-7 (87 p.)

Laurence Sterne schreef de tekst in 1750 voor een gezelschap van juristen en verwerkte deze later in zijn meesterwerk *Tristram Shandy*. Beide versies zijn in deze bundel opgenomen. Voltaire citeerde deze tekst van Sterne uitvoerig in zijn *Filosofisch Woordenboek*, waarna de tekst een klassieke status kreeg en nog altijd actueel is.

Jan Struys,

Rampspoedige reizen door Rusland en Perzië in de zeventiende eeuw

Ingeleid en vertaald door Kees Boterbloem.

ISBN 978-90-820779-3-3 (389 p.)

De varensgezel en zeilmaker Jan Struys reisde in 1668 naar Rusland om in dienst van de tsaar mee te werken aan de opbouw van een vloot. In plaats daarvan raakten hij en zijn Hollandse metgezellen op drift in een land dat werd geteisterd door oorlog en een opstand van kozakken. Onderweg maakte Struys veldslagen, belegeringen, moorden, martelingen, schipbreuken en aardbevingen mee en werd hij tot slaaf gemaakt. Zijn reisverslag is bovendien een zeldzame beschrijving van het dagelijks leven in Rusland en Perzië in de zeventiende eeuw.

Ed. de Nève,

Muziek voorop.

ISBN 978-90-820779-2-6 (213 p.)

Muziek voorop, verschenen in 1935, speelt tijdens de Eerste Wereldoorlog in Parijs en aan het front. Het boek is de enige Nederlandse anti-oorlogsroman die na de Grote Oorlog verscheen. Ed. de Nève is het pseudoniem van de schrijver en journalist Jean Lenglet (1889-1961). Jean Lenglet had zelf aan de oorlog deelgenomen als vrijwilliger in het Franse Vreemdelingenlegioen. De roman vertelt het verhaal van een pasgetrouwde Franse arbeider, die uitgroeit tot een held, maar in de loopgraven al zijn illusies verliest, terwijl hij ondertussen vervreemd raakt van zijn vrouw, die in Parijs haar eigen weg zoekt. In deze roman uit 1935 heeft Jean Lenglet ook eigen ervaringen verwerkt.

Egodocumenten van Nederlanders uit de zestiende tot begin negentiende eeuw.

Repertorium. Samenstelling Ruud Lindeman en Yvonne Scherf.

ISBN 978-90-820779-8-8 (367 p.)

Dit repertorium bevat een volledig overzicht van autobiografieën, memoires en dagboeken geschreven door Nederlanders uit de zestiende tot begin negentiende eeuw. Deze egodocumenten zijn beknopt beschreven met verwijzingen naar literatuur en tekstedities. In de inleiding worden de voornaamste ontwikkelingen in het autobiografisch schrijven gedurende deze eeuwen geschetst.

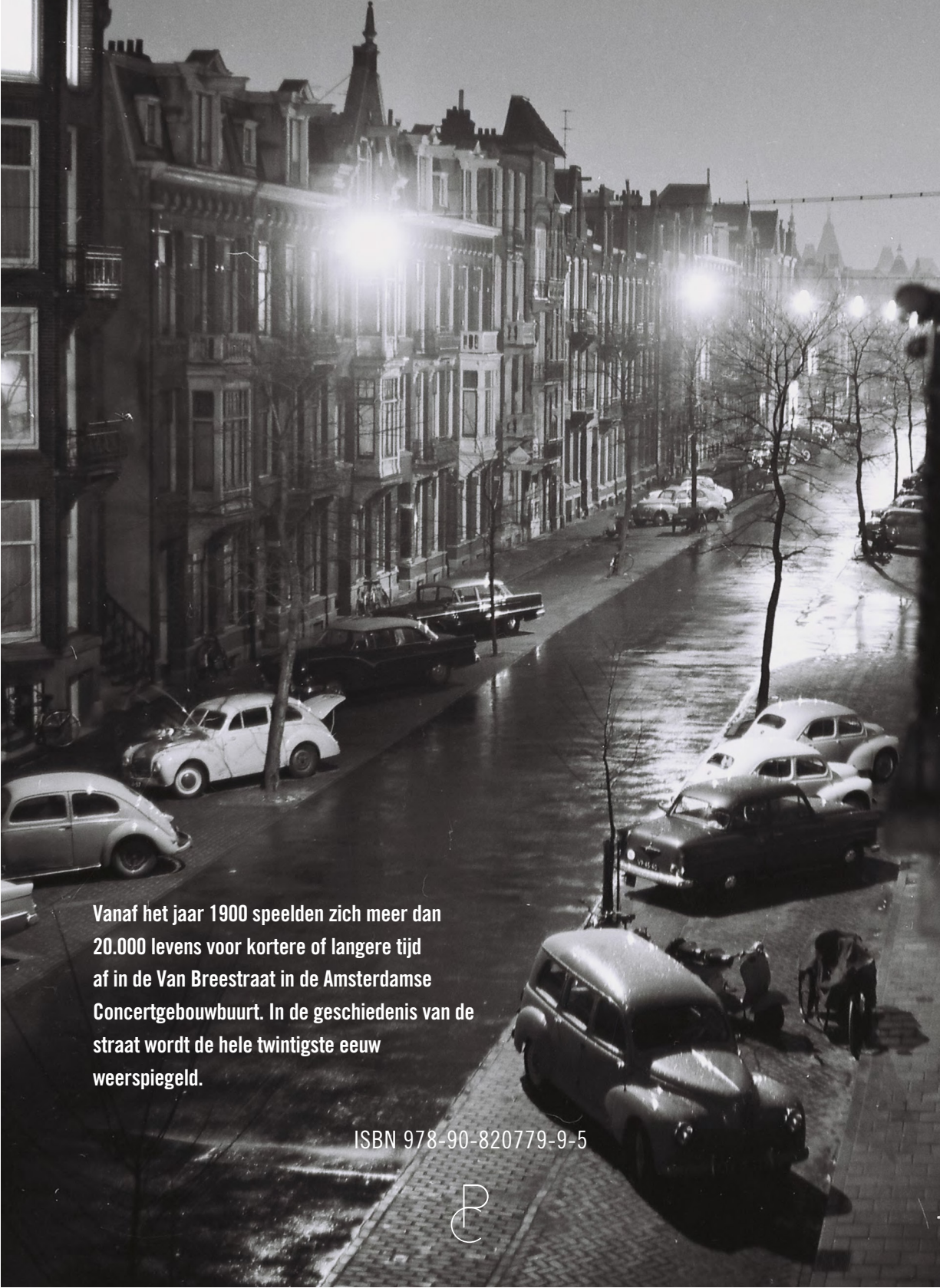
Rudolf Dekker,

Constantijn Huygens jr. en de uitvinding van het moderne dagboek.

Observaties van een zeventiende-eeuwse wereldbeschouwer.

ISBN 978-90-820779-0-2 (183 p.)

Constantijn Huygens jr. schreef in de zeventiende eeuw een dagboek dat een gedetailleerd beeld geeft van zijn leven in Nederland en Engeland in de late Gouden Eeuw. Hij was secretaris van stadhouder-koning Willem III. Huygens wist als geen ander wat er omging in de kring van het hof en hij was een ooggetuige van twee oorlogen met Frankrijk. Hij schreef in zijn dagboek ook veel over kunst, boeken en wetenschappen. De regelmaat van zijn geheime dagboek weerspiegelt een nieuw tijdsbesef en een toenemend individualiteitsbesef. Dit egodocument van Constantijn Huygens jr. is een belangrijke schakel in de ontwikkeling van het dagboek in Europa.

Vanaf het jaar 1900 speelden zich meer dan 20.000 levens voor kortere of langere tijd af in de Van Breestraat in de Amsterdamse Concertgebouwbuurt. In de geschiedenis van de straat wordt de hele twintigste eeuw weerspiegeld.

ISBN 978-90-820779-9-5

